

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Б.К. ТУХЛИЕВ

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МОЛИЯЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаш томонидан олий ўқув юртларининг иқтисодий таълим йўналишлари талабалари учун ўқув кўлланма сифатида тавсия этилган

Тошкент 2007

**Тухлиев Б.К. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш:
Ўқув қўлланма – Т.: ТДИУ, 2007. - 120 б.**

Ушбу ўқув қўлланмада инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг ривожланиш босқичлари, инвестицион фаолият, унинг объектлари ва субъектлари, инвестицион сиёсат, Ўзбекистонда инвестицион муносабатларнинг ҳуқуқий асослари, инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги, инвестицион фаолиятни молиялаштиришда давлат маблағларининг ўрни ва аҳамияти, шунингдек инвестицияларни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари, Давлат инвестиция дастурини амалга оширишни такомиллаштириш, Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион бозорнинг ривожланиши, Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари, ҳудудий инвестицион сиёсатни такомиллаштириш масалалари ўз аксини топган.

Ўқув қўлланма Олий таълимнинг 5340600 – “Молия” таълим йўналиши талабалари, магистрантлар, молия ва солиқ мутахассислари, банк ходимлари, профессор-ўқитувчилар ва илмий тадқиқотчиларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

О.К. Иминов, и.ф.д., профессор

Такризчилар:

**Н.Х. Ҳайдаров, и.ф.д., профессор,
Ж.Б. Баева, и.ф.н., доцент**

КИРИШ

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятига юз тутар экан, иқтисодий-сиёсий соҳадаги имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш масалаларига эътиборни қаратди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XI сессиясида сўзлаган нутқида, “Чет эл инвестициялари” ва “Хорижий инвесторлар ва инвестицияларга кафолат бериш тўғрисида”ги қабул қилинган қонунларни бугунги кўз билан бошқатдан қараб, яна бошқатдан таҳрирни ўзгартиришга сабаб нима деган саволни қўйди. Ва шундай жавоб берди: “Сабаб шундаки, бутун дунёнинг маблағи, барча бой-бадавлат давлатнинг инвестициялар учун ажратадиган маблағлар, сармоялар, булар ҳаммаси бир қозонда қайнаб турибди. Бугунги умумбашарий шароит шундайки, жаҳонда умуман глобализация деган жараён кетаяпти. Дунёда қанча ортиқча сармоя бор, бу сармояларни бошқаларга бериш, ёрдам тариқасида бериш, ўзига фойда орттириш миқдори каби масалалар ҳаммага маълум. Лекин савол туғилади: хўш, бу сармоя қайси давлатларга, қайси минтақага биринчи навбатда оқиб боради? Қайси ишлар учун, қайси тармоқлар ва минтақаларнинг ривожини учун ётқизилади? Мана шу масала бугун, бугунги жаҳон сиёсатида, иқтисодий сиёсатида ва бошқа сиёсатда энг катта аҳамиятга эга бўлган масала. Худдики дарё оқиб кетаяпти, бу дарёнинг чегаралари ва манзили қаёқда?¹”.

Дарҳақиқат, мамлакат иқтисодий ривожининг ҳаракатлантирувчи кучларидан бири бўлган инвестициялар оқими у ёки бу давлатдаги инвестицион сиёсатнинг хусусиятларига қараб, ўз йўналишини белгилаб боради. Бунинг учун Ўзбекистонда барча шароитлар яратилган.

Ўзбекистон бугунги кунда йирик хорижий инвестицияларни қабул қилувчи мамлакатлар қаторига кириш учун барча иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий асосларга эга. Лекин бу дегани Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб қилиш учун барча ишлар қилиб, бўлинди, дегани эмас. Эндиги навбатда бу асосларга таянган ҳолда инвестициялар жалб этишнинг механизмларини такомиллаштириш масалалари туради.

¹ И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўзқўлимиз билан қураимиз.Т.7.-Т.:”Ўзбекистон”, 1999 й. 47-48 бетлар.

Инвестицион сиёсат – Давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми ҳисобланади. Шундай экан, давлат ташқи сиёсатининг марказида иқтисодий масалалар муҳим ўрин тутади. Дарҳақиқат,

Маълумки, собиқ иттифокнинг парчаланиб кетиши ва МДХ давлатларининг пайдо бўлиши, жумладан, Ўрта Осиё минтақасидаги давлатлар ўртасида иқтисодиёт ривожининг гарови бўлган инвестицион муҳит ва унинг хусусиятлари борасидаги рақобат пайдо бўлди. Халқаро ташкилотлар ва ривожланган давлатларнинг етакчи инвесторларини жалб этиш ҳар доим ҳам муҳим масала бўлиб қолмоқда.

Шўролар тузуми даврида капитал қўйилмаларни молиялаштириш мамлакат миқёсида ҳам унинг субъектлари миқёсида ҳам бир маромда олиб борила эди. Бугунги кунда мулкчилик муносабатларининг ўзгариши, иқтисодий муносабатларнинг тобора такомиллашган шаклларида фойдаланиш хўжалик юритувчи субъектларнинг бозор муносабатлари шароитида янада эркинроқ ва айни вақтда масъулиятлироқ хўжалик юритишларини талаб этади. Бу эса ўз навбатида иқтисодиётни ҳаракатлантирувчи кучлари сифатида қаралаётган инвестициялар ва уларнинг инвестицион муҳит, инвестицион сиёсатнинг қай тарихи ташкил этишига ва олиб боришига ҳар жиҳатдан боғлиқ.

Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан давлат марказлашган пул маблағлари фондини ташкил этиш ва уларни тақсимлаш тубдан ўзгарди. Давлат мулкчининг иқтисодиётдаги салмоғи камайиб, боргани сари ҳукуматни утиш даврида жамиятни бошқаришдаги роли ва аҳамияти муҳимлигича қолмоқда. Бироқ, чегараланган имкониятлар доирасида ҳам, мамлакатдаги мавжуд инвестицион муҳит хўжалик юритувчи субъектлар учун ҳар қандай шароитда ҳам буш турган пул маблағларини инвестицион фаолиятга жалб этиш ва ундан даромад олишни кафолатламоғи лозим. Бунинг учун самарали ҳисобланган устивор тармоқларни аниқлаш, маҳаллий ва сорижий инвестицияларни рағбатлантирувчи мақбул инвестицион сиёсатни танлаш талаб этилади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, мамлакатнинг ўтиш давридаги иқтисодиёти кўп жиҳатдан инвестицияларга боғлиқ. Инвестициялар

оқими мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий таркибий ўзгаришлар маромини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини таъминлаган ҳамда молиявий барқарорликка эришган ислохотлар ҳозирги даврда давлат молияси ва айниқса, бюджет тизими барқарорлигини мустақкамлашда муҳим стратегик вазифа ҳисобланади.

Мустақил тараққиёт йўлини танлаб, демократик давлат қуриш йўлидан бораётган республикамизнинг бозор муносабатларига ўташи шароитида, ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида бўлгани каби, инвестиция тизимида ҳам чуқур ўзгаришларни амалга ошириш ҳозирги куннинг асосий талабидир.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларидан эътиборан, молия, банк, солақ, бюджет тизимидаги бошланган ислохотлар давом этмоқда. Бугунги кунда инвестиция сиёсати борасида олиб борилаётган ўзгаришларнинг самарадорлигини ошириш масалаларини ҳал этиш тақозо этилаётган долзарб масаладир.

Зеро, иқтисодиётнинг эркинлашуви ва ислохотларнинг чуқурлашуви жараёеида инвестицион фаолиятни мунтазам такомиллаштириб боришни тақозо этади. Ўзбекистон Республикаси давлат мустаққиллигини қўлга киритган дастлабки кунлардан бошлаб ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти сари босЛичма-босқич ислохотларни амалга оширмоқда.

1 боб. ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ

- 1.1. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг ривожланиш босқичлари
- 1.2. Инвестицияларнинг таснифланиши ва улар тўғрисида айрим иқтисодчи олимларнинг қарашлари

1.1. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг ривожланиш босқичлари

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмун ва моҳияти тўғрисида иқтисодчи олимлар ўртасида хилма-хил фикрлар мавжуд. Инвестицияларга тугал бир таъриф берилмаган. ҳар қайси изланувчи бу категорияга нисбатан ўз ёндашув услуби ва фикрига эга эканлиги билан ажралиб туради.

XX асрнинг 80 йилларига қадар бўлган шўролар иқтисодиёти адабиётларида социалистик такрор ишлаб чиқариш жараёнларини таҳлил учун «инвестициялар» атамасидан деярли фойдаланилмаган.

Инвестициялар назарияси ўзининг тарихий ривожланиш жараёнида бир қанча босқичларни босиб ўтди. В.В. Аладьиннинг фикрича инвестицияларнинг дастлабки белгиларини Австрия иқтисодчилари мактабининг илмий ишларида куриш мумкин (Бем-Бавери).¹ Муаллифнинг гувоҳлик беришича, ўтган асрнинг 20-30 йилларига келиб, молия назариясининг фан сифатида пайдо бўлиши билан И.Фишернинг фоиз ставкалари назарияси илмий иши дунёга келди.

Эдвин Дж. Долан, Колин Д. Кэмпбелл, Розмари Дж. Кэмпбеллларнинг фикрларича, замонвий бозор иқтисодиёти шароитида оила хўжалигининг йиллик харажатлари ҳажми даромадлардан кичик бўлади. Оила хўжалигининг товарлар ва хизматлар, шунингдек бошқа солиқлар ҳамда тўловлардан ортган даромадлари **жамғарма** (сбережения) деб аталади. Маълумки, социалистик иқтисодиётда жамғармалар ҳақида гап борганда фақат аҳоли ихтиёридаги буш

¹ Аладьин В.В. Инвестиционная деятельность субъектов Российской Федерации. /В.В. Аладьин. – М: Социум, 2002. С.17.

турган пул маблағлари тушунилиб келинар эди. Ваҳоланки, замонавий бозор иқтисодиёти шароитида жамғармалар корхоналар ва давлат ихтиёрида ҳам бўлиш мумкин. Шу ўринда авторларнинг юқоридаги фикрларини давом эттирадиган бўлсак, агар уй хўжалиги эгалари ўртача бир йилда ишлаб топган даромадларига нисбатан харажатлари кам бўлса, хўжалик юритувчи корхона ва ташкилотларнинг ўртача йиллик сарф-харажатлари даромадларига нисбатан кўп бўлади. Яъни, улар ишлаб чиқариш харажатларидан ташқари **инвестицияларга** ҳам маблағлар йўналтиради. Шу нуқтаи назардан, «Фирмалар томонидан амалга ошириладиган инвестициялар икки қисмдан ташкил топган. Биринчиси – бу асосий капитал бўлиб, яъни, ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлган ишлаб чиқариш воситалари, бинолар, компьютерлар ва шунингдек бошқа ишлаб чиқариш қўлайликларини янгитдан сотиб олиш ёки яратиш ҳисобланади. Иккинчиси – бу товар-моддий захираларига инвестициялар бўлиб, ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш учун керак бўладиган хом-ашё захиралари ва сотилмай турган тайёр маҳсулотлардир.¹

Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александр, Джеффри В. Бэйли инвестициялар ҳақида куйидаги фикрларни билдиради: - Мумкин қадар кенгрок маънода айтганда, «инвестициялар» - бу «келажакда каттароқ фойдага эга булиш учун бугунча пулдан ажралишдир».² Муаллифлар, пул маблағларини кўйилмалар сифатидаги - инвестициялар ва бу пуллардан келажакда кўпрок сумма олиш учун бугун воз кечиш деб қарайди. Бизнингча бундай фикрлаш бир томонлама бўлиб, инвестициялар нафақат пул маблағлари курилишидаги пул даромадлари бўлиб қолмай балки, бошқа моддий ва номоддий кўрилишларда ҳам бўлиши мукин. Шунингдек, муаллифлар инвестициялаш ва жамғармалар (*savings*) ўртасидаги фарқни кўрсатиб, айтишадикки, жамғарма «истеъмолга ажратилган» қийматдир. «Инвестициялаш» тушунчаси келажакда миллий маҳсулотни кўпайтириш билан боғлиқ реал инвестициялашгача булган жараёни ифодалайди.

¹ Долан Э. Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. /Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; Под общ. Ред. В. Лукашевича. –Л., 1991. С.15-16.

² Шарп У., Александр Г., Бэйли Дж. ИНВЕСТИЦИИ: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2003. – XII, с.1.

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳиятини ўрганишга бағишланган илмий адабиётлар қаторида хориж олимлари билан бир қаторда МДХ мамлакатлари, жумладан россиялик иқтисодчи олимлар (П.И. Вахрин ва А.С. Нешитойлар¹, Н.В. Игошин², С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев ва бошқалар³ Я.С. Мелкумов⁴, Г.И. Иванов⁵, В.П. Жданов⁶) сезиларли илмий изланишлар олиб боришга эришган.

Муаллифлар инвестицияларга таъриф берар экан, бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда, инвестицияларнинг асл иқтисодий мазмунини очиб беришга ҳаракат қилган. Бироқ, айрим иқтисодчилар инвестицияларни узоқ муддатли капитал қўйилма сифатида қарашса, айримлари, фақат, моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги капиталлашувни инвестиция деб қарайдилар.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда ҳам инвестицион фаолиятнинг иқтисодий масалаларини ўрганиш буйича жиддий илмий изланишлар (Д.Ғ. Ғозибеков, Н.Ҳ. Ҳайдаров, ҳуқуқий томонларини Б.Б. Самархужаевлар ёритиб докторлик диссертацияларини ҳимоя этдилар) олиб борилмоқда ва муайян муваффақиятларга ҳам эришилди.

Д.Ғ. Ғозибеков инвестицияларнинг иқтисодий мазмун ва моҳиятини молиявий категория сифатида талқин этиб, аниқ ва ноаниқ рисклар, сафарбар этилаётган капиталнинг ҳозирги қийматини сақлаш ва уни капиталлаштириш жиҳатларига эътиборни қаратиб, қўйидагича таъриф беришга эришган: «инвестициялар назарда тутилган ва тутилмаган, аммо эҳтимоли бор рисклар ҳамда қўзланаётган самараларни баҳолаш асосида, ўз ва ўзга маблағлар қийматининг капиталлашуви ва жамғарилишини таъминлаш мақсадида

Қаранг: ¹ Вахрин П.И., Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. С.13.

Қаранг: ² Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.С.81

Қаранг: ³ Инвестиции: Учебник /С.В.Валдайцев, П.П. Воробьев и др.; Под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. –М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. С.17

Қаранг: ⁴ Мелкумов Я.С. Инвестиций: Учебное пособие. –М.: ИНФРА-М, 2003. С.8.

Қаранг: ⁵ Иванов Г.И. Инвестиции: сущность. Виды, механизмы функционирования /Серия «Учебники, учебные пособия», Ростов н/Д: Феникс, 2002. С.24-25.

Қаранг: ⁶ Жданов В.П. Инвестиционные механизмы регионального развития. –Калининград, БИЭФ, 2001. С.121.

молиявий ва реал активларга боғланишидан далолат беради.»¹ Келтирилган фикрлар шундан гувоҳлик бераптики, чиндан ҳам инвестициялар фақат асосий капиталга йўналтирилиб, қолмасдан бальки, айланма активларни шакллантиришга ҳам йўналтирилади. Шунингдек, муаллиф мазкур илмий асарда глобализация ва иқтисодий трансформация шароитида инвестиция фаолиятининг назарий ва амалий масалалари тадқиқотига эътиборини қаратган. Инвестицияларнинг ғоят мўҳим сифат тавсифлари, рисклар билан тўқнашувлар, молиялаштириш манбалари ва мақсадларга эришиш усуллари ўртасидаги узвий боғлиқлар асослаб берилган. Инвестицияларнинг самараси, уларнинг мазмун моҳияти, сифат-тавсифларига боғлиқлиги, молиялаштириш манбаларининг ишончлилигидан келиб чиқиши асосланган. Инвестицияларнинг жорий қийматини сақлаш, бўлажак қийматини кўпайтириш, капиталлаштириш ва юқори самараларга эришиш йўллари тизимли равишда пулнинг замонавий қиймат концепциясидан келиб чиққан ҳолда асослаб берилган. Муаллиф инвестицияларнинг мазмун ва моҳиятини очишда «инвестиция» тушунчасига айнан молиявий категория сифатида қарайди ва уни аниқ ва ноаниқ рисклар, сафарбар этилаётган капиталнинг ҳозирги қийматини сақлаш ва уни капиталлаштириш жиҳатларига эътиборни қаратган.

Н.Ҳ. Ҳайдаров ўз илмий ишларини корхоналар инвестицион фаолиятида молия-солиқ муносабатларини такомиллаштириш масалаларига бағишлади ва у кўйидаги таърифни берди: «Инвестиция - бу мулк шаклидан қатъий назар, тадбиркорлик асосида фаолият кўрсатаётган жисмоний ва юридик шахслар ёки давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ўз ихтиёридаги молиявий, моддий ва интеллектуал бойликларини қонун доирасида бўлган ҳар қандай тадбиркорлик объектига сарфлашидир»². Бу ерда муаллиф инвестицияларга мулкчилик шакллари, инвестицияларнинг турлари ва натижа

¹ Д.Ғ. Ғозибеков Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Т.: «Молия» нашриёти, 2003йил. 14-15 бетлар.

² Н.Ҳ.Ҳайдаров Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солиқ муносабатларини такомиллаштириш масалалари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т. 2003. 29 б.

олишнинг иқтисодий-ижтимоий томонларини моҳирлик билан қамраган ҳолда, таъриф беришга эришган.

Мустақиллик даврида иккинчи марта «Инвестиция фаолияти тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабр қайта таҳрирда қабул қилинган Қонуннинг 2-моддасида инвестицияларга шундай таъриф берилган: «Инвестициялар – иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритилган моддий ва номоддий неъматлар ва уларга доир ҳуқуқлар»¹ дейилади. Бу таърифни инвестицияларнинг иқтисодий мазмун ва моҳиятини ўзида акс эттирган, амалиёт учун ҳозирги замон талабига мақбул бўлган таъриф дейиш мумкин.

Юқорида келтирилган фикрларни таҳлил қилиш орқали шундай хулосага келиш мумкинки, «инвестициялар» тушунчаси «капитал қўйилмалар», «инвестицияларнинг мулкӣ шакли», «капитал», «кредит» ва бошқа тушунчаларга қараганда кенгрок, «сиғимлирок» тушунча ҳисобланади.²

Маълумки, социалистик иқтисодиёт даврида инвестицион фаолият кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг ажралмас қисми сифатида асосий фондларни ташкил этиш ва улардан самарали фойдаланиш билан боғлиқ тушунчаларни ўзида акс эттирган. Капитал қўйилмалар - асосий фондлар (воситалар)ни сотиб олиш, тиклаш, қайта қуриш ва замонавий янги воситалар билан жиҳозлаш каби сарф-харажатларни ўзида акс эттиради. Ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнида асосий фондлардан ташқари айланма воситалар ҳам қатнашади. Айланма воситаларни ишлаб чиқаришга янгидан йўналдириш учун айланма маблағлар сарфланади. Айланма маблағларсиз, капитал қўйилмаларнинг ўзи инвестицияларнинг тўлиқ мазмунини англатмайди. Масалани яна соддалаштирадиган бўлсак, мисол учун фирма маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш ва хизматлар кўрсатишдан тушган маблағларини яъни, тушумни иш ҳақи ва бошқа ижтимоий зарурий харажатларга сарфлагандан кейин қолган фойданинг маълум бир қисмини янги замонавий асбоб-ускуна, техника ва технологиялар, бино ва бошқа кўчмас

¹ Ўзбекистоннинг янги қонунлари – «Адолат», 1999. 13 бет.

Қаранг: ² Д.Ф.Ғозибеков Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Т.: «Молия», 2003. 28 бет.

мулкларга сарф қилади. Харажатлар нуқтаи-назаридан кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг, иккинчи қисм харажатлари яъни, хом-ашё ва бошқа ёнилғи мойлаш материалларини сотиб олиш учун кетган харажатлари - айланма маблағлар деб аталган. Ва шундай қилиб, капитал қўйилмалар ва айланма маблағлар учун кетган харажатларнинг йиғиндиси инвестицияларни англатади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, капитал қўйилмалар инвестицияларнинг таркибий қисми ҳисобланади. Шунинг билан биргаликда инвестицияларнинг таркибида капитал қўйилмалардан ташқари айланма маблағ (восита)лар ҳам мавжуд. Демак, кўриниб турибдики, капитал қўйилмалар тушунчаси айнан инвестициялар тушунчасини англатмайди.¹ Умумлаштирадиган бўлсак, инвестициялар бу фақат узок муддатли капитал қўйилмалар бўлибгина қолмасдан, балки қисқа муддатли қўйилмаларни ҳам ўз ичига олади. Демак, **инвестициялар – мулкчиликнинг барча кўринишларидаги моддий ва номоддий бойликларни иқтисодий-ижтимоий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир.**

Инвестицион фаолият - ҳар қандай иқтисодий тизимнинг ривожланиш босқичларини аниқлаб берадиган иқтисодиётнинг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам инвестициялар ва инвестицион фаолиятнинг алоҳида олинган белгилари бўйича иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида уларнинг молиявий-иқтисодий мазмун ва моҳиятларини чуқур ўрганиш мўҳим аҳамият касб этади.

1.2. Инвестицияларнинг таснифланиши ва улар тўғрисида айрим иқтисодчи олимларнинг қарашлари

Сўнгги йилларда инвестицияларга бағишлаган чет эл таржима, россиялик ва ўзбекистонлик иқтисодчи-олимларнинг илмий тадқиқотлари кўпаймоқда. Лекин шунга қарамасдан ҳар бир тадқиқотчи инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти, мазмуни ва **таснифланишини**

¹ Инвестиции: Учебное пособие / Г.П. Подшиваленко, Н.И. Лахметкина, М.В. Макарова и др. – М.: КНОРУС, 2004. С.7. (Финансовая академия при Правительстве РФ).

аниқлаш билан болиқ муаммолар ечимини топишда ўзгача тадқиқот услуби ва йўналишларига эга бўлиб қолмоқда.

Инвестициялар турли шакл ва кўринишларда бўлишлари мумкин. Муайян белгиларига кўра уларнинг турлича тасниф гуруҳлари мавжуд (1-жадвал). Таснифлаш асосида одатда, муайян мезонлар ётади.

Бундай таснифлашдан мақсад уларни таҳлил қилиш ва режалаштиришнинг тизимли асосларини яратишдир.

1- жадвал

Инвестицияларнинг таснифланиши

т/р	Тасниф белгиси	Инвестицияларнинг турлари
1	Қўйилма объектига кўра	1. Реал 2. Молиявий 3. Интеллектуал
2	Қўйилма муддатига кўра	1. Қисқа муддатли 2. Ўрта муддатли 3. Узоқ муддатли
3	Инвестициялаш мақсадига кўра	1. Тўғридан-тўғри,(бевосита) 2. Портфели (билвосита)
4	Иқтисодиёт соҳасига кўра	1. Ишлаб чиқариш 2. Ноишлаб чиқариш
5	Мулкчилик шаклига кўра	1. Хусусий 2. Давлат 3. Чет Эл 4. Аралаш
6	Риск нуқтаи-назаридан	1. Агрессив 2. Умеренные 3. Консервативные

Қуйида инвестицияларнинг 1-жадвалда берилган белгилари бўйича турлари ва уларнинг тавсифини куриб чиқамиз.

А. Инвестицияларнинг қўйилма объектига кўра турлари

Инвестицияларни таснифлаш учун энг мухим белги бўлиб маблағларнинг жойланиш объекти ҳисобланади.

Қуйида инвестицияларнинг қўйилма объектига кура турлари ва айрим иқтисодчи олимларнинг улар тўғрисидаги қарашларини куриб чиқамиз.

1. Г.И.Ивановнинг фикрича инвестициялар капиталнинг **қўйилиш объектига кўра:**

- реал(капитал қўйилмалар);
- молиявий инвестицияларга бўлинади.¹

Муаллиф реал инвестициялар таркибига:

- ишлаб чиқариш (асосий ва айланма) фондлари, уларни кенгайтириш, қайта куриш ва қайта куруллантеришга қўйиладиган иқтисодий ресурслар;
- ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктура харажатлари (бино ва иншоотлар, уй-жойлар);
- пул қийматиға эға бўлган номоддий активлар (қимматли қоғозлар, патентлар, техник ва технологик янгиликлар, лойиҳалар ва бошқа интеллектуал мулк объектлари)ни киритади.

Молиявий инвестицияларға – акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозларға қўйиладиган маблағлар киради.

Эътибор қилган бўлсангиз, муаллиф реал қавс ичида капитал қўйилмалар деб тўғри кўрсатма берган. Бироқ, реал инвестициялар таркибини аниқлашда айланма фонд харажатлари ва пул қийматиға эға бўлган номоддий активлар (қимматли қоғозлар, патентлар, техник ва технологик янгиликлар, лойиҳалар ва бошқа интеллектуал мулк объектлари)ни ҳам киритган. Бизға маълумки, капитал қўйилма харажатлари таркибига айланма фонд харажатлари ва пул қийматиға эға бўлган номоддий активлар (қимматли қоғозлар, патентлар, техник ва технологик янгиликлар, лойиҳалар ва бошқа интеллектуал мулк объектлари) кирмайди. Шунингдек,

¹ Иванов Г.И. Инвестиции: сущность, виды, механизмы функционирования. Ростов н/Д: Феникс, 2002. С.28.

хар иккала тур инвестициялар таркибида қимматли қоғозлар тилга олинмоқда. Бу ерда муаллиф ишлаб чиқариш (асосий ва айланма) фондларни, уларни кенгайтириш, қайта қуриш ва қайта қуроллантиришга қўйиладиган иқтисодий ресурсларни, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктура харажатларини (бино ва иншоотлар, уй-жойлар), пул қийматига эга бўлган номоддий активлар (қимматли қоғозлар, патентлар, техник ва технологик янгиликлар, лойиҳалар ва бошқа интеллектуал мулк объектлари)ни тенглаштириш ва инвестицияларнинг моддий шакли билан унинг манбалари ўртасидаги фарқни эътиборга олмаслик деб тушуниш мумкин.

2. Б.А.Колтынок фикрича деярли ҳар қандай инвестицион фаолиятнинг мақсади келажакда ижобий натижаларга эришишни мулжаллаб капитал киритишдир. Бу ерда энг мўҳими объект ҳисобланади. Унинг асосий аниқловчиси қўйилма **ҳажми, вақт ва рискдир.**

Муаллифнинг фикрича, инвестицияларни қўйидаги турларга ажратишга одатланилган:

- молиявий (портфелли) инвестициялар;
- реал инвестициялар;
- номоддий активларга инвестициялар.¹

3. П.И. Вахрин ва А.С. Нешитойлар реал ва портфели инвестицияларга бўлишади.²

Уларнинг фикрича капитал қўйилма шаклини олган капитал яратувчи (реал) инвестициялар – бу мамалакат иқтисодиётининг барча соҳаларини ривожлантириш ва асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш мақсадидаги пул маблағлари ва бошқа капитал қўйилмалардир. Уларнинг фикрича, реал инвестициялар қўйидаги элементлардан иборат:

- асосий фондлар (асосий капитал)га инвестициялар;
- ер участкаларини сотиб олишга харажатлар;

¹ Колтынок Б.А. Инвестиции. –СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2003, С.9

² Вахрин П.И., Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. С.14-21

- номоддий активлар (патентлар, лицензиялар, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари)га инвестициялар;

- моддий айланма маблағлари заҳираларини тўлдириш харажатлари.

Муаллифлар реал инвестициялар узоқ муддатли капитал қўйилмалардан ташкил топишини таъкидлаган ҳолда, номоддий активлар ва моддий айланма маблағлари заҳираларидан ташкил топишини айтиб ўтаяпти. Ваҳоланки, номоддий активларни интеллектуал инвестициялар таркибига киритиш мақсадга мувофиқдир.

4. Ф.С. Тумусов инвестиция ресурслари тавсифига кўра инвестицияларни уч турга ажратади.

Реал инвестициялар - яъни маблағларни тармоқлар, ишлаб чиқариш воситаларига қўйиш.

Молиявий инвестициялар - пул капиталининг ўзгарган шаклидир.

Интеллектуал инвестициялар. Илмий имкониятларни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш, мутахассислар ва ишлаб чиқаришнинг бошқа иштирокчиларини тайёрлаш, тажриба алмашиш, лицензиялар ва капиталнинг қайта ишлаб чиқарилишини таъминлайдиган бошқа тадбирларга узоқ муддатли маблағ жойлашни у учинчи тур - яъни ақлий инвестицияларга киритади.

5. В.С. Бард, инвестицияларни **реал ва молиявий** турларга бўлиб, ўрганишни таклиф этади.

Унинг фикрича молиявий инвестициялар молиявий ишлаб чиқаришга йўлланган ва молиявий чайқов, яъни қимматли қоғозлар ва турли мамлакатлар валютасини олиб-сотиш ҳисобига пул кўпайтиришга қаратилган инвестицияларга ажратади.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрь «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қайта таҳрирдаги Қонунининг 3-моддасида мўлжалланган объектига кўра инвестицияларнинг турлари: **капитал, инновация ва ижтимоий инвестицияларга** бўлинади.

Қонунда берилишича, капитал инвестициялар жумласига асосий фондларни вужудга келтириш ва такрор ишлаб чиқаришга, шунингдек моддий ишлаб чиқаришнинг бошқа шакллари ривожлантиришга қўшиладиган инвестициялар киради.

Инновация инвестициялари жумласига техника ва технологияларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва ўзлаштиришга қўшиладиган инвестициялар киради.

Ижтимоий инвестициялар жумласига инсон салоҳиятини, малакаси ва ишлаб чиқариш тажрибасини оширишга, шунингдек номоддий неъматларнинг бошқа шакллари ривожлантиришга қўшиладиган инвестициялар киради.¹

Инновация инвестициялари сарасига техника ва технологияларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва ўзлаштиришга қўшиладиган инвестициялар ёки бошқача қилиб айтганда интеллектуал инвестициялар (нау-хау) киради. Шунга кўра айтиш мумкин, қонунда белгилаб қўйилган ижтимоий инвестициялар доирасида назарда тутилган инсон салоҳияти, малакаси ва ишлаб чиқариш тажрибасини оширишга қаратилган инвестицияларни инновация тўғрисида интеллектуал инвестициялар сарасига киритиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда, Қонунининг 3-моддасида мўлжалланган объектига кўра, инвестицияларни қўйидаги турларга ажратиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

- реал инвестициялар;
- молиявий инвестициялар;
- интеллектуал инвестициялар.

Б. Бевосита ва билвосита инвестициялар

Субъектларнинг инвестицион фаолиятда қатнашиш характериға кўра: бевосита ва билвосита инвестицияларға булинади.

¹ Ўзбекистоннинг Янги қонунлари. – «Адолат», 1999.14 бет.

Бевосита инвестицияларда инвесторларнинг бевосита ўзлари инвестицион қўйилмаларни у ёки бу инвестицион объектларга киритадилар. Бу фаолиятни инвестицияланаётган объект ҳақида чуқур маълумотга эга бўлган ва инвестициялаш механизмларини билган ихтисослашган инвесторлар амалга оширади.

Я.С. Мелкумовнинг фикрича «Бевосита инвестициялар деганда инвесторнинг инвестиция жараёнда бевосита иштирок этиши тушунилади, яъни инвестор инвестициялаш объектини, шунингдек уни молиялаштиришни ташкил этиш ва молиялаштириш манбаларини бевосита ўзи аниқлайди.»¹

Билвосита инвестиция – бу инвестицион ёки молиявий воситачилар орқали инвестициялаш. Агар инвестор инвестициялаш объектини танлаш буйича етарли малакага ва уни келажакда бошқариш ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмаса, у ҳолда, у инвестицион ва молиявий воситачилар чиқарган қимматли қоғозлардан сотиб олади. Бу ерда дастлаб инвестицион ресурслар жамланади ва сўнг объектни инвестициялаш учун мақбул вариантлар танланади ва уни бошқаришда иштирок этади.

Я.С. Мелкумовнинг фикрича у портфелли инвестициялар ҳақида тўхталмай, билвосита инвестицияларни - жисмоний ёки юридик шахсларнинг молиявий воситачилар томонидан чиқариладиган қимматли қоғозларга маблағ жойлашини алоҳида ажратиб кўрсатади. Бундай молиявий воситачилар зарур суммани тўплаганларидан сўнг уни ўз ихтиёрларига кўра, у ёки бу инвестиция лойиҳасининг даромадлилиги ва рентабеллилиги тўғрисидаги тахминий ҳисоб-китоблардан келиб чиққан ҳолда жойлаштирадилар.²

Молиявий инвестициялар хусусий компаниялар ва давлат муассасалари томонидан муомалага чиқарилган акцияларга, облигацияларга бошқа қимматли қоғозларга ва банк депозитларига, жалб қилинган қўйилмалардир.

¹ Мелкумов Я.С. Инвестиций: Учебное пособие. –М.: ИНФРА-М, 2003. С.11.

² Мелкумов Я.С. Инвестиций: Учебное пособие. –М.: ИНФРА-М, 2003. С.12.

Улар қимматли қоғозлар бозорида сарфланишини ва шу бозорда қатнашишни англатади.

Молиявий инвестициялар эркин бозор инфратузилмаси ривожланган мамлакатларда, қимматли қоғозлар бозори капитални соҳалар бўйича тақсимланишида муҳим аҳамиятга эга бўлган давлатларда кўпроқ тарқалган. Ривожланган капиталистик мамлакатларнинг молиявий инвестициялари таркибида асосий ўринни хусусий инвестициялар ташкил этади. Ривожланган капиталистик давлатларда, тўла-тўқис қимматли қоғозлар бозори мавжуд бўлган мамлакатларда шахсий инвестицияларнинг кўпгина қисми махсус инвестиция фондлари томонидан сарфланади.

В. Инвестициялаш муддатига кўра қисқа муддатли, ўрта муддатли ва узоқ муддатли инвестицияларга бўлинади.

Қисқа муддатли инвестициялар одатда бир йилгача муддатда бўлиб, спекулятив характерда булади. Ўрта муддатли инвестициялар бир йилдан уч йилгача муддатда бўлади. Узоқ муддатли инвестициялар уч йилдан юқори муддатдаги инвестициялар ҳисобланади.

Г. Мулкчилик нуқтаи-назаридан инвестицион ресурслар хусусий, давлат, аралаш (қўшма) ва чет эл инвестицияларига бўлинади.

Хусусий инвестициялар нодавлат инвестициялар ҳисобланиб, хусусий, корпоратив корхоналар ва ташкилотлар, шахсий ва жалб қилинган маблағлар ҳисобидан ташкил топади. Хусусий инвестициялар тадбиркорлар, хусусий фирмалар, компаниялар, концернлар, акционер жамиятлар ёки бошқа шаклдаги мулк эгаларининг фойда (даромад), самара олиш мақсадида давлат томонидан тақиқланмайдиган фаолиятларга сарфлайдиган мулкдорлик ва интеллектуал бойликларни билдиради.

Давлат инвестициялари – бу давлат ҳукумати ва маҳалий ҳокимиятлар томонидан, шунингдек марказлашган ва марказлашмаган бюджет маблағлари ҳамда давлат ташкилотлар ҳисобидан амалга ошириладиган инвестициялардир.

Аралаш-қўшма инвестициялар – бу қўйилмалар давлат, хусуий ва жамоат ташкилотлари томонидан улушлар қўшиш ҳисобидан амалага ошириладиган инвестициялардир.

Хорижий инвестициялар – бу қўйилмалар чет эл давлат ва хусусий инвесторлари ҳамда халқаро хорижий ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган инвестициялардир.

Д. Иқтисодиёт соҳасига кўра инвестициялар моддий ва номоддий ишлаб чиқариш соҳаларига бўлинади.

Е.Риск нуқтаи-назаридан инвестициялар агрессив, умеренные ва консерватив инвестицияларга бўлинади.

Агрессив инвестициялар юқори рисклик, юқори фойдалилик ва паст ликвидлик даражалари билан характерланади.

Умеренный инвестициялар ўртача рисклик, етарли фойдалилик ва ўртача ликвидлик даражалари билан ажралиб тўради.

Консерватив инвестициялар паст рисклик даражаси ва ишончли фойдалилик ва ликвидлик даражаларини ўзида акс эттиради.

Иқтисодий таҳлил амалиётида реал инвестициялар билан бир қаторда «ялпи инвестициялар» ва «соф инвестициялар» каби тушунчалар ҳам мавжуд.

Ялпи инвестициялар – бу у ёки бу инвестицион объектга йўналтирилаётган реал, молиявий ва интеллектуал инвестицияларнинг умумий ҳажмини ўзида акс эттиради. Бу инвестициялар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва янгилашни назарда тутаяди. Бу ерда инвестициялаш манбаи бўлиб, миллий даромаднинг соф жамғарилган фонди, янгидан яратилган қиймат ҳисобланади. Тадбиркорлар бу фаолиятни ўз маблағлари ҳисобидан ёки ссуда капитали бозоридан жалб қилинган маблағлар эвазига амалга оширади. Истеъмол қилинган асосий воситалар қийматини қайта тиклаш манбаи бўлиб амортизация ажратмалари ҳисобланади. Масалан, хорижий иқтисодчилар иқтисодиёт ҳолатининг мезони сифатида ялпи инвестициялар ва амортизация нисбатини кўрсатадилар - тургунлик ҳукм сурган

иктисодиётда ялпи инвестициялар ва амортизация ўртасида тенглик ҳукм суради.

Соф инвестициялар – бу маълум давр учун ялпи инвестициялар суммасидан амортизация ажратмалари суммасини ажратиб ташланган қисми ташкил этади. Соф инвестициялар суммасининг ижобий ёки салбий ўзгариш белгилари иқтисодиёт даражаларини аниқлаб беради. Масалан, соф инвестициялар суммаси салбий қолдиқда бўлса, яъни соф инвестициялар суммасидан амортизация ажратмалари суммаси юқори бўлса, демак ишлаб чиқариш салоҳияти камайиб бораётганлигидан дарак бериб, давлат капиталнинг ҳозирги қийматини сақлаган ҳолда, жамғармаларни қайта тиклаш, кўпайтириш эмас, балки ўз капиталини ички ейиш ҳисобига кун кураётганлигини билдиради. Агар соф инвестициялар суммаси нолга тенг бўлса, у ҳолда иқтисодий ўсиш суръатлари ҳам нолга тенг бўлади ва ишлаб чиқариш салоҳияти ўзгаришсиз қолаётганлигидан дарак беради. Агар соф инвестициялар суммаси ижобий қолдиқда бўлса, у ҳолда иқтисодиёт ривожланиш босқичида бўлади, давлат капиталнинг ҳозирги қийматини сақлаган ҳолда, жамғармаларни қайта тиклаш, кўпайтиришга ва провардида ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишга эришган бўлади.¹

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003,- 326.
2. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
4. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11

¹ Инвестиционная деятельность: /Н.В. Киселева, Т.В. Боровикова, Г.В. Захарова и др.; Под ред. Г.П. Подшиваленко и Н.В. Киселевой. –М.: КНОРУС, 2005. С.14-15.

апрель.

5. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.
6. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
7. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
8. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
9. Нешиной А. Инвестиции. – “Дашков и К°”-М., 2006, – 425 с.
10. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К°” -М., 2006, – 148 б.
11. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.

2 боб. ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ ВА ИНВЕСТИЦИОН СИЁСАТ

2.1. Инвестицион фаолият, унинг объектлари ва субъектлари

2.2. Инвестицион сиёсат - давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида

2.1. Инвестицион фаолият, унинг объектлари ва субъектлари

Инвестициялар ва инвестицион фаолият бир-бирига жуда яқин тушунчалар ҳисобланади.¹ Инвестицияларга берилган таърифга мувофиқ, инвестицион фаолият асосан **икки босқичдан** ташкил топади. Инвестициялар харакатининг **биринчи босқичи**да инвестицион ресурслар инвестициялаш объектларига қўйилади, яъни инвестицион фаолият юз беради. **Иккинчи босқич**да эса инвестицион объектларга қўйилган қўйилмалардан олинандиган даромад, самара акс этади.

Инвестицион фаолиятга тор ва кенг маънода таъриф бериш мумкин. Тор маънода инвестицион фаолият ёки инвестициялаш ресурсларни қўйилма сифатида қайта йўналтириш яъни, қайта тиклаш жараёнини ўзида акс эттиради. Бошқача қилиб айтганда, капиталнинг ҳозирги қийматини сақлаган ҳолда, жамғармаларни қайта тиклашдан иборат бўлади. Кенг маънода эса инвестицион фаолият – бу даромад(самара) олиш мақсадида инвестициялаш объектига маблағ қўйиш билан боғлиқ фаолиятдир. Яъни, қийматни капиталлаштириш, жамғармаларни кўпайтириш мақсадларида ресурсларни у ёки бу инвестицион объектга йўналтиришдан иборат. Мана шу жараённи инвестицион цикл ёки инвестицияларнинг доиравий айланиши дейиш мумкин. Бу ерда шуни таъкидлаб утиш керакки, инвестицияларнинг ўзлари ҳам инвестицион фаолиятнинг объекти сифатида иштирок этади. Инвестициялар ўзларининг иқтисодий табиатига кўра мавҳум тушунча ҳисобланса, инвестицион фаолият кўзда тутилган аниқ иқтисодий, ижтимоий

¹ Инвестиционная деятельность: /Н.В. Киселева, Т.В. Боровикова, Г.В. Захарова и др.; Под ред. Г.П. Подшиваленко и Н.В. Киселевой. –М.: КНОРУС, 2005. С.13.

натижага эришиш учун объектларнинг муайян ҳатти-ҳаракатлари, фаолиятлари мажмуидир.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрь «Инвестиция фаолияти тўғрисида» қайта таҳрирдаги Қонунида инвестицион фаолиятга қўйидагича тариф берилган: «инвестиция фаолияти – инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуи» дейилади. Мазкур таъриф инвестицион фаолиятга берилган лўнда таърифдир.

Умуман олганда инвестицион фаолият - бу жамғармалар, ресурслар, қўйилмаларнинг шундай бир яхлит ҳаракат жараёни бўлиб, келажакда маълум бир иқтисодий-ижтимоий ижобий натижаларга эришиш кўзда тутилади.

Дарҳақиқат, юқорида келтирилган қонуннинг 5-моддасида инвестиция ресурслари жумласига қўйидагилар киради:

- пул ва бошқа молиявий маблағлари, шу жумладан кредитлар, пайлар, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар;

- кўчар ва кўчмас мол-мулк (бинолар, иншоотлар, асбоб-ускуналар ҳамда бошқа моддий бойликлар) ҳамда уларга доир ҳуқуқлар;

- интеллектуал мулк объектлари, шу жумладан техникавий ҳужжатлар тарзида тузилган техникага, технологияга, тижоратга оид ва бошқа билимлар мажмуи, у ёки бу турдаги ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун зарур бўлган билимлар ва ишлаб чиқариш тажрибаси, ноу-хау;

- ер ва бошқа табиий ресурсларга, бинолар, иншоотлар, ускуналарга эгаллик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқи, шунингдек мулк ҳуқуқидан келиб чиқувчи ашёвий ҳуқуқлар;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа бойликлар.

Инвестицион фаолиятни тартибли яхлит бир тизим сифатида таҳлил қилиш нуқтаи-назаридан унга тааллуқли бўлган қўйидаги элементларни: **субъектлари, объектлари ва бошқа иқтисодий муносабатларини** кўриб чиқамиз.

Инвестицион фаолият **субъекти** деб инвесторлар (пул кўйувчилар, харидорлар, буюртмачилар, кредиторлар ва ҳ.) ва инвестиция объектларидан фойдаланувчилар (юримдик ва жисмоний шахслар, давлат, маҳаллий ҳокимият идоралари, хорижий мамлакатлар, халқаро ташкилотлар ва ҳ.), инвестиция фаолиятининг объектларидан фойдаланадиганлар ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикасининг «Инвестицион фаолият тўғрисида»ги Қонунига мос равишда кўйидагилар инвестицион фаолиятнинг субъектлари (инвестиорлар ва иштирокчилар) бўлишлари мумкин:

Ўзбекистон Республикасининг резидентлари – фуқаролари (жисмоний шахслари), юримдик шахслари;

маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва давлат бошқарув органлари;

хорижий давлатлар, халқаро ташкилотлар ва чет эллик юримдик шахслар ҳамда фуқаролар, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар ва Ўзбекистон Республикасининг чет элда доимий яшовчи фуқаролари;

ҳамкорликда инвестиция фаолиятини амалга ошираётган юримдик ва жисмоний шахслар, шунингдек давлатлар ва халқаро ташкилотлар.

Инвесторлар қонун ҳужжатларига мувофиқ буюртмачи (маблағ киритувчи), кредитор, сотиб олувчи бўлишлари, шунингдек инвестиция фаолияти иштирокчиси вазифасини бажарувчи бўлишлари мумкин.

Инвестиция фаолиятининг иштирокчилари инвестор билан тузилган шартнома асосида инвесторнинг буюртмасини бажарувчи бўлишлари мумкин.¹

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда инвестицион фаолият субъектларини шартли равишда кўйидагича умумлашган таснифга келтириш мумкин:

- Инвестицион фаолиятни амалга оширувчи томонлар нуқтаи-назаридан субъектлар:
 - 1) инвестор;
 - 2) буюртмачи;

¹ Ўзбекистоннинг Янги қонунлари. –«Адолат», 1999.14 бет.

3) пудратчи;

4) инвестицион фаолият объектларидан фойдаланувчи ва бошқалар.

• Инвестициялаш мақсади нуқтаи-назаридан:

1) стратегик инвесторлар;

2) молиявий инвесторлар.

• Ташкил этиш шакли нуқтаи-назаридан:

1) жисмоний шахслар;

2) юридик шахслар.

• Резидентлик нуқтаи-назаридан:

1) Ўзбекистон Республикаси субъектлари;

2) хорижий субъектлар.

Қонун йўл берадиган моддий ва номоддий неъматлар ишлаб чиқариш объектлари **инвестиция фаолиятининг объектларидир.**¹

Уларни қўйидаги турларга ажратиш мумкин:

- мулкчиликнинг барча шаклларидаги янгитдан барпо этиладиган асосий капитал;
- иқтисодиётнинг ҳамма соҳаларидаги муомала воситалари;
- корхона ва ташкилотларнинг қайта қуриладиган ва модернизация қилинадиган асосий капиталлари;
- илмий-техника маҳсулотлари, инвестиция лойиҳалари;
- ер участкалари.

Шуни таъкидлаб утиш керакки, инвестицияларнинг ўзлари ҳам том маънода инвестицион фаолият объектининг ёрқин кўринишидир.

Инвестицион фаолиятнинг иқтисодий мазмунини субъектларнинг ўзаро ҳамкорлиги ва иқтисодиётнинг барча соҳаларида инвестицияларни турли шаклларда амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ва алоқалар йиғиндиси ташкил этади. Демак айтиш мумкинки, инвестицион фаолият ва уни амалга ошираётган ўзаро боғлиқ объектлар ва субъектларнинг (инвесторлар ва фойдаланувчилар) муносабатлари йиғиндисидан иборат.

¹ Ўзбекистоннинг Янги қонунлари. –«Адолат», 1999.15-16 бет.

Инвестицион фаолиятни жадал амалга оширишнинг муҳим шартларидан бири уни қайси маблағлар ҳисобидан амалга оширишга боғлиқ. Бозор муносабатларига ўтишнинг дастлабки йилларида инвестициялар фақат давлат маблағлари ёки давлат капитал қўйилмаларини ўзлаштириш ҳисобига амалга оширилар эди. Инвестиция фаолиятининг асосий манбалари бўлиб корхона ва ташкилотларни ўз маблағлари ва давлат бюджети даромадлари ҳисобланар эди.

Умуман айтганда, тадбиркорлик, ишбилармонлик ва бошқа давлат томонидан тақиқланмаган фаолиятларни барча инвесторлар томонидан амалий равишда йўлга қўйиш, маблағлар сарф этиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш чора ва тадбирларининг йиғиндиси инвестицион фаолиятни англатади.

2.2. Инвестицион сиёсат - давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида

Шундай қилиб, Ўзбекистондаги инвестицион муҳит асосий хислатлари сифатини оширувчи инвестицион сиёсатни шакллантириш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаси бўлиб, бу инвестицион фаолият фаоллигини оширишга хизмат қилади.

Дарҳақиқат, хорижий инвесторнинг кейинги қизиқишлари қўйилган капиталнинг қопланиш муддати, инвестицияларнинг капиталлашув жараёнлари, томонлар улушлари ва фойданинг бўлиниши, шунингдек, мамлакатдаги бозор иқтисодиёти муносабатларининг кечиши ва бунга халқаро ташкилотларнинг муносабатлари масалаларига эътибор қаратилади.

Инвестицион муносабатларнинг бундай томонлари мамлакат ичкарисидаги ҳукумат томонидан ишлаб чиқиладиган ва қабул қилинадиган қарорлар ва қонун-қоидалар билан яратилади. Инвестицион фаолиятни самарали олиб боришга қаратилган ҳукумат томонидан қабул қилинадиган тадбирлар тизимига инвестицион сиёсат дейилади. Демак, инвестицион

мухитнинг кейинги босқичи кўпроқ инвестицион сиёсатга тааллуқли бўлиб, давлат мамлакат ичкарасида инвестицион фаолиятни ҳукумат тадбирлари орқали мувофиқлаштириб боради.

Ñe, ñàò iàíuëòí ià=ñàääããè ààçèòàèàðíè àiàèãà íøèðèøãããè ùàðàèàðèàð òèçèièäèð. Äããèàò è=òèñiãèè ñè, ñàòèièiã ióçèi òòðèàðèäãí áèðè - èiããñòèøèíí ñè, ñàòäèð. Èiããñòèøèíí ñè, ñàò èiããñòèøon фаолиятни ташиқил этиши àà уни àiàèãà íøèðèøãããè ùàðàèàðèàð èèèiãèñèiè àèñ ýòèðèäãè.

Ûçããèèñòííííííí èiããñòèøèíí ñè, ñàòè ýçèãà ðíñãèð. Áó ñè, ñàò è=òèñiãè ðèáíæè ò÷òí ióçèi áýèããí àòàè÷è òàðíí=èàðíè àãðíí ýòèø àà òèàðíè iàáèãà \ áèèãí òàíuèièàøããí èáíðàòäèð. Áó òàðíí=èàðçà áèðèi÷è ýðèiãà ñàíiãò (iàøèiãñíçèèè, òý=èiã÷èèèè) ýiãðããòèèãà, òðãíñíðð èããè ñíùãèèàð èèðããè.

Íðãçèããíò È.Á. Èàðèiãà òàíuèèèèãããíèàðèèããè, - "È=òèñiãèè, ò òàðèèããèièiã =áèòà =òðèèèøè òàíè èiããñòèøèý ñè, ñàòèièè ýðèãçèø áèèãí ÷àíããð÷ãñ àíèèè=ãèð. Èiããñòèøèý áàçãñèiè ðèáíæèããíòèðèø àà ÷ò=òðèàøòèðèø - èñèííùòèàð ñòðãòããèýñèièiã æóãã ióçèi øàðòèäèð. È=òèñiãèè, ò òòçèèèøè =áèòà =òðèèèøèièiã áãèèèèãããí èýiãèèøèàðè, ýèñííðð èièíèýòèiè èáíããèòèðèøãã àà=òãããò èiããñòèøèý ñè, ñàòèièè ýðèãçèø èýèè áèèããíèiã ýðèøèø ióíèè. Áóíèiã ò÷òí ýç ñàðííýèàðèièçèiè ùãí, òàø=è èðããèòèàðíè ùãí àããñèòà èiããñòèøèýèàð àà òèàðíèiã àãð÷ã iàíããèàðèièè ùãí èøãã ñíèèèèèç çàðóð".¹

Èiããñòèøèíí ñè, ñàò - äããèàòíèiã èæòèíèèè - è=òèñiãèèè ðèáíæèããíèøèãããè àíèèèè ià=ñàãèè òàíèèýòèàðèièiã ióçèi áèð =èñíè ùèñíiãèãããè. Èiããñòèøèíí ñè, ñàò-ãããèàò ñè, ñèèè òàíèèýòèièiã àñíñè ùèñíiãèãããè. Iàíèèèàòíèiã èøèãã ÷è=àðèø ñàèííùèýòè, è=òèñiãèèè ðèáíæèããíèø àãðãæãèàðè, iããèèè àà iàíuèããèè èøèãã ÷è=àðèø ñèòàòèããè àà ùãæièièiã ýñèøè, èøèãã ÷è=àðèø èiòðãñòðóèòðãñèièiã òàðã==è, òè èýí æèùãòããí èiããñòèøèýèàð àà èiããñòèøèíí ñè, ñàòãã àíèèèè= áýèããèè.

Èiããñòèøèíí ñè, ñàò æàíèýòãã iããèèè àà iñíiãèèè èøèãã ÷è=àðèø ñíùãèèàðèèãã ià=ñàãèè àà èèièè àñíñèããããí èiããñòèøèýèàð æèèãã ýðèøèè ýçèãã àèñ ýòèðèäãè. Ó ,èè áó äããèàòíèiã çàíuèããèè èiããñòèøèíí ñè, ñàòè è=òèñiãèè, òðà òàðèèèèèè

¹ И.А.Èàðèiãà. "Ûçããèèñòíí è=òèñiãèèè èñèíííòèàðíè ÷ò=òðèàøòèðèø èçèèãã" Õ.: "Ûçããèèñòíí", 1996 é. 243-ããò.

è=òèñíäè,òèää ÿòà,òääí ìàìèàéàòèäð æàυίί è=òèñíäèemu υàìæàìèÿòèää ìóääóóà=èÿòèè èìòääðàòèÿèàøà ìèìàéäè.

Ìàìèàéàò èìáñòèöèÿ ñè,ñàòèìè þðèòèøää èøèää ÷è=àðèø òàðìí=èäðè òàììèèèèàðèèää υàì ÿúòèáíð =àðàòèèääí. Èøèää ÷è=àðèøìéìä òàðèèää òìñää òàðìí=èäðèìè =àéòà =óðèø, çàìíìááèè èøèää ÷è=àðèø áñèòàèèàðè áèèái =óðìèèàìòèðèø, áááñèòà òìðèæèè èìáñòèöèÿèäðìè æàéá ÿòèøìéìä áèð éÿìàèèèè áÿèñà, èèèè÷è éÿìàèèèè ÿìäè èøèää ÷è=àðèøèäðääè áááñèòà òìðèæèè èìáñòèöèÿèäð ÿúìè, ááòìììáèèñìçèèè, ÿèáéòðìí, ÿèáéòðìòáðìèèää ñàìíàòè òàðèèää òììí=ää. +óðèèèø èìáóñòèÿñè, àèí=à òàðìí=èäðè òèçèìèää áà =èøèí= ðÿæàèèèèää ÿìä ÿìäè òáðììèìäèÿ æìðèè =èèèìí=ää¹.

P=ìðèääääè òèèðèäðìèçìéìä òáñèàðèñèää ÿðøàø, éáéèìäè èèèèäðää òìðèæèè èìáñòèöèÿèäðìè æàéá ÿòèø áèèái áèð =àòìðää ìèèèèè è=òèñíäè,òìè "÷èáò ÿè èìáñòìðèàðèèääì υèìÿ =èèèø" ááääì éáíðàèäð υàì ìàéái áÿèìí=ää. Áèáàòòà, ÿçááèèñòìí æóää èÿì òàáèèè áìèèèèèèäðää áà ìáυìàð ðáñòðñèàðèèää ÿää. Èáèèì, áó òàáèèèèè áìèèèèèèäðìè ñà=èää =ìèèø òñòèèääì äääèàð áìø=àðóáè çàðóð.

¹ Ìáíáá: ìçááèèñòìí Ðáñìóáèèèèèèè ìáèðìè=òèñíäè áá Çòàðèñòèèää ááçèðèèèèèè ìáúèóíìèèèèè. 2000 èèè

ñàáááèè ùàì òíðèæèè èíááñòíðèàððáà è=òèñíàè,òíè èÿòàððèøááàè àññèè ùàðàèàðèàíòèððá÷è èÿ÷ ñèòàðèàà =àðàøíóíèèí ÿíàñ".¹

Àèààòòà, ìèèèè è=òèñíàè,òíè ùèíÿ ÿðèø éàðàè. Áíçíð íóííñààðèàðè øàðíèðèàà ùàð áèð òàááèðèíð, èíááñòíðíèíá áíø ìà=ñààè - óíèàà. Øóíààè ÿèáí, òíðèæèè èíááñòíðáà è=òèñíàè,òíè èÿòàððèøááàè àññèè ùàðàèàðèàøèððá÷è èó÷ ñèòàðèàà =àðàíàñèèè ïòÿðè. Ûç ìáááàðèàà èíááñòèèÿ =ááóè =èèóá÷è ùàì óíèàà ìèèø ó÷óí òáíèèÿð ðèòààè. Ááíàè, ùàð èèèàèàñè ó÷óí ùàì èíááñòèèí òáíèèÿð àððíàà ìáíàè ùèñíáèàíàè.

Ўзбекистонга хорижий инвестицияларни жалб этишдаги устивор соҳалар бœлиб қуйидаги соҳалар ҳисобланади:

- 1) ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш соҳасида аниқ мақсадни кузлаб сиёсат юритиш;
- 2) республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;
- 3) жаҳон даражасидаги технологияларни етказиб бераётган, иқтисодиётнинг замонавий таркибини вужудга келтиришга
- 4) кумаклашаётган хорижий инвесторларга нисбатан иқтисодий рағбатлантириш тамоилларини қуллаш;
- 5) маблағларни рақобатбардош товарлар ишлаб чиқарадиган, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини кутара оладиган муҳим устивор тармоқларга йуналтириш;
- 6) èè÷èè àà ÿðàà òàááèðèíðèèèèè ðèáíæèàíòèððè;
- 7) Ўрта Ìñè, áíçíðè ðèáíæèàà =àòíàøèø.

Óíóíáí ìèááíáà, áááèàòíèíá èíááñòèèíí ñè,ñàòè ìàíèàèàððáà =óèàè èíááñòèèíí íóщèð ÿðàòèø, òàááèðèíðèèèè òáíèèèÿðèèè ðèáíæèàíòèððèè àà èíááñòèèíí æàðà,íáà и=тисодий-хó=ó=èè áàð=àðíðèèèèèè èàùíèèèáááí áÿèèèè èáðàè.

¹ А.А. Опіінов. "ìèø áááðèàà çááèèñòííáà òíðèæèèè ñàðíÿèàð èèðèèøò íóáííèàðè" È=òèñíà òáíèàðè ìíçíàè èèèèè áàðàæàñèèè ìèèø ó÷óí çèèááí æèññáððàòèèÿ. Õ.: 1999. 88-89-ááòèàð.

Инвестициялар назариясига кўра, инвестицион сиёсатнинг инвестицион муҳитни яхшилашга ҳал қилувчи таъсир ўтказадиган қуйидаги асосий тамоилларини кўрсатиш мумкин:

- самарадорлик;
- кўп вариантлилиқ;
- тизимлилиқ;
- комплекслилиқ;
- аниқ бир мақсадга қаратилганлик;
- удабуронлик (ўзгарувчанлик, тез ўзгара олиш).

Бу принциплардан ташқари, яна қуйидаги мезонларга амал қилишлиқни талаб этади; ижтимоий, экологик ва иқтисодий хавфсизлик, ресурсларни ўзлаштиришга тайёрлик, ҳаракатларнинг бошқарилувчанлиги.

Инвестицион муҳит ўзгаришига қараб **инвестицион сиёсат** самарадорлиги ҳақида фикр юритиш мумкин. Инвестицион муҳит инвестицион сиёсатнинг истиқболга йўналган ҳолда шакллантирилишига, инвестицион фаолият стратегиясинининг ишлаб чиқилиши ва жорий этилишига хизмат қилади.

Инвестицион сиёсат биринчи навбатда инвестицион муҳитнинг субъектив ташкил этувчиларига таъсир этади. Инвестицион муҳитни яхшилашга мўлжалланган инвестицион сиёсат йўналишлари ичида қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш лозим:

- мамлакат ва чет эл инвесторлари учун қулай механизм яратиш,
- капитал маблағлар самарадорлигини ошириш,
- инвестицион фаолият билан шуғулланишдаги риск даражасини минималлаштириш.

Инвестицион сиёсат охир-оқибатда мамалакатни барқарор ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши ҳамда аҳоли турмуш даражасини оширишга қаратилган бўлиши керак.

Дарҳақиқат, хорижий инвесторнинг кейинги қизиқишлари қўйилган капиталнинг қопланиш муддати, инвестицияларнинг капиталлашув жараёнлари, томонлар улушлари ва фойданинг бўлиниши, шунингдек, мамлакатдаги бозор иқтисодиёти муносабатларининг кечиши ва бунга халқаро ташкилотларнинг муносабатлари масалаларига эътибор қаратилади.

Инвестицион муносабатларнинг бундай томонлари мамлакат ичкарасидаги ҳукумат томонидан ишлаб чиқиладиган ва қабул қилинадиган қарорлар ва қонун-қоидалар билан яратилади. Инвестицион фаолиятни самарали олиб боришга қаратилган ҳукумат томонидан қабул қилинадиган тадбирлар тизимига **инвестицион сиёсат дейилади**. Демак, инвестицион муҳитнинг кейинги босқичи кўпроқ инвестицион сиёсатга тааллуқли бўлиб, давлат мамлакат ичкарасида инвестицион фаолиятни ҳукумат тадбирлари орқали мувофиқлаштириб боради.

Инвестицион сиёсат охир-оқибатда мамлакатни барқарор ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши ҳамда аҳоли турмуш даржасини оширишга қаратилган бўлиши керак.

Инвестицион муҳит инвестицион сиёсатнинг истиқболга йўналган ҳолда шакллантирилишига, инвестицион фаолият стратегиясинининг ишлаб чиқилиши ва жорий этилишига хизмат қилади. Инвестицион сиёсат биринчи навбатда инвестицион муҳитнинг субъектив ташкил этувчиларига таъсир этади.

Инвестицион муҳит ўзгаришига қараб инвестицион сиёсат самарадорлиги ҳақида фикр юритиш мумкин.

Инвестицион муҳитни яхшилашда унга хизмат қилувчи механизмнинг мавжудлиги ва бу механизм инвестицияларни жалб қилиш учун қулай шарт-шароитларни таъминлай олиши лозим.

Бундай механизм энг аввало инвестицияларни молиялаштириш манбалари, усуллари, ва муддатларини аниқлаш, шунингдек, инвестицион бозор ишлаши учун меъёрий-ҳуқуқий базани яратишни ўз ичига олади.

Ўзбекистоннинг инвестицион сиёсати қўйидагиларга йўналтирилган бўлиши керак:

- республика қонунчилиги камчиликларини бартараф этишга;
- давлатнинг инвестицион сиёсати ноизчиллигини текислашга;
- ортиқча ишчи кучига эга бўлган ҳудудларга инвестицияларнинг кўплаб тўпланишига қулай шарт-шароит яратадиган инвестицион муҳитни шакллантиришга;
- ижтимоий масалаларни ҳал этишга;
- ҳудудлардаги инфратузилмани ривожлантиришга.

Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимият органлари хужалик юритувчи субъектларга солиқ, ишлаб чиқариш қувватлари, бино ва иншоотлар, каби масалаларда рағбатлантирувчи имтиёзларни бериш орқали ўз ҳудудларида инвестицион фаолликка эришишлари мумкин. Бу тадбирларнинг барчаси инвестицион муҳитни яхшиланиши ҳамда инвестицияларнинг тўпланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003,- 326.
2. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
4. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11 апрель.
5. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.

6. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
7. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
8. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
9. Нешиной А. Инвестиции. – «Дашков и К°»-М., 2006, – 425 с.
10. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций «Дашков и К°» -М., 2006, – 148 б.
11. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения «КноРус» -М., 2006, – 352 б.

3 боб. ИНВЕСТИЦИОН МУНОСАБАТЛАРНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АСОСЛАРИ

3.1. Ўзбекистонда инвестицион муносабатларнинг ҳуқуқий асослари

3.2. Инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги

3.3. Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизмлари

3.1. Ўзбекистонда инвестицион муносабатларнинг ҳуқуқий асослари

Мамлакатда инвестицион муносабатларни амалга ошириш учун муайян ҳуқуқий асослар яратилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги,¹ “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги² янги таҳрирда, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларнинг кафолатлари ва уларни химоя қилиш чоралари тўғрисида”ги³ қонунлар қабул қилинди.

Бу қонунларда инвестицион муносабатларга тааллуқли барча жараёнларга ва тушунчаларга аниқликлар киритилган. Инвестиция фаолиятининг субъектлари ва объектлари, инвестицион фаолиятнинг давлат томонидан тартибга солиниш масалалари, хорижий инвесторларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, мол-мулк кафолатлари ва имтиёзлари кабилар аниқ белгилаб берилган.

Бироқ, бу каби мамлакатда инвестицион фаолиятни рағбатлантирувчи қонуний-ҳуқуқий базанинг мавжудлиги бозор муносабатларининг ривожланганлигини белгиламайди. Бугунги кунда мамлакатда инвестицион муҳитни тубдан яхшилаш чора-тадбирларини амалга оширмоқ зарур.⁴ Давлат мазкур қонунлар доирасида инвестицион фаолиятнинг турли субъектлари ўртасида юзага келадиган муносабатларни тартибга солиб туради. Бошқача қилиб айтганда, бу тартибнинг қандай ўрнатилганлигига қараб у ёки бу мамлакат хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қандай ҳуқуқий муҳит яратилганлигини аниқлаб олиш мумкин.

¹ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 21-сон. Т.: “Адолат”. 1998 йил. 265 б

² Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 19-сон. Т.: “Адолат”. 1998 йил. 532 б

³ Шу ерда

⁴ Халқ сўзи 2005 йил 20 июль. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлиси тўғрисида ахборот

Ўзбекистонда инвестицион муносабатларни тартибга солишининг яратилган қонуний асослари мос равишда тадбиркорлик тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик тўғрисида”ги¹ Қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари² билан тўлдирилиб борилмоқда.

“Тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонун Ўзбекистонда тадбиркорликни фаолият кўрсатишнинг ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари ҳамда тадбиркорларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий эркинликларини кафолатлашни аниқлаб берди. Шунингдек, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди. Бу қонун тадбиркорларнинг бошқа корхоналар, ташкилотлар ва давлат бошқаруви органлари билан ўзаро муносабатларини тартибга солиди ва мулкчилик шакллари эркин танлашни, хўжалик юритишни, фаолиятни тенг ҳуқуқли асосда амалга оширишни, ўзаро ҳамкорлик ва эркин рақобатни таъминлашни ўз ичига оладиган шартларнинг шаклланишига ёрдам беради.

“Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги³ Қонун Республикада ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишнинг асосий тамойиллари ва тартибларини белгилаб беради ҳамда ташқи иқтисодий алоқалар иштирокчиларининг мулкларини, мулкчиликнинг қандай шаклида бўлишидан қатъий назар, манфаатларини ва ҳуқуқларини халқаро ҳуқуқнинг қабул қилинган умумий меъёрларига мувофиқ равишда ҳимоя қилишни таъминлайди. Бу қонун Ўзбекистон Республикасининг жаҳон иқтисодий тизимига уйғунлашиши учун ҳуқуқий асосни яратади.

Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги⁴ ва “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги⁵ Қонунлари инвестициялар тўғрисидаги қонунчиликнинг ядросини ташкил қилади.

¹ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 16-сон. Т.: “Адолат”, 1997. 427 б.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари. 1995 й. 5 январдан 2000й 1 январгача. Т.: “Адолат” 2000. 80-б.

³ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 17-сон. Т.: “Адолат”, 1997.

⁴ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 19-сон. Т.: “Адолат”. 1998 . 532 б.

⁵ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 16-сон. Т.: “Адолат”. 1997. 427 б.

Улар Ўзбекистон Республикаси худудида хорижий инвестицияларни амалга оширишнинг ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий асосларини яратиш, чет эл сармоялари солиқ тартибларини белгилаб беради, хорижий инвесторларнинг самарали фаолият кўрсатишини кафолатлайди ва Республика иқтисодиётини ривожлантиришга кўмаклашиш, уни жаҳон хўжалик алоқаларига киритиш мақсадида чет эл молиявий, моддий, интеллектуал ва бошқа ресурсларни жалб этишга ва улардан фойдаланишга қаратилган.

“Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги¹ Қонуннинг асосий вазифалари – Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантиришга ва унинг хорижий инвестициялар оқимини рағбатлантириш йўли билан жаҳон хўжалик тизимига уйғунлашувига кўмаклашишдан, шунингдек, хорижий молиявий, моддий, интеллектуал ва бошқа захираларни, замонавий технологияларни ва бошқарув тажрибаларини жалб қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланишни йўлга қўйишдан иборат.

Хорижий инвестициялар ва хорижий инвесторларнинг маълум категорияларини ҳимоя қилиш чора-тадбирлари ва уларни кафолатлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”² ги Қонуннинг асоси бўлиб ҳисобланади.

Мазкур Қонуннинг 3- моддасида, давлат бошқарув идоралари ва давлат ҳукумат органлари жойларда чет эл инвестицияларининг Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ амалга оширилган хўжалик фаолиятларига аралаштириш ҳуқуқига эга эмаслар, деб айтилган.

Қулай инвестицион муҳитни яратишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ўтиш даврида давлат иқтисодиёти учун чет эл инвестициялари ғоят муҳим эканлигини англаган ҳолда,

¹ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 21-сон. Т.: “Адолат”1998. 532 б.

² Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 19-сон. Т.: “Адолат”. 1998 й. 532 б

инвестицион муҳитини яхшилаш ҳамда чет эллик инвесторлар билан муносабатларда қонунчиликни такомиллаштириш учун барча чораларни кўрмоқда.

Мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, хусусийлаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилиш, республиканинг ортиқча ишчи кучи мавжуд бўлган минтақаларида янги иш жойларини яратиш дастурларини амалга оширишга тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, шунингдек, хорижий инвесторлар учун ишончли ҳуқуқий ҳимоя ва кафолатларни таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелда «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди. Фармоннинг капитални капиталлаштириш мақсадидаги, инвестицион моҳиятини оширувчи далили сифатида шуни айтиш мумкинки, унинг 2-бандида «мазкур имтиёзларни қўлланиш муддати давомида имтиёзлардан олинган даромадни корхонани янада ривожлантириш мақсадида қайта инвестициялашга йуналтириш» - деб, белгилаб қўйилган.

Кейинги йилларда бир талай ҳукумат ҳужжатлари қабул қилинди, бу ҳужжатларнинг қабул қилинишида давлатнинг иқтисодиётдаги, шунингдек, инвестицион соҳадаги роли зарур эканлигини қайд этиш мумкин. Ушбу ҳужжатларда хусусий ишлаб чиқариш секторида хорижий инвестицияли корхоналарни барпо этиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига ёрдам бериш, инвестицион ва инновацион фаолликни рағбатлантириш кабилар назарда тутилган. Шунингдек, бу ҳужжатлар иқтисодиётни ислоҳ этиш ва мамлакатни модернизация қилиш буйича устивор йуналишларни изчил амалга оширишни назарда тутди. Инвестиция ва тадбиркорлик муҳитини яхшилаш, молиявий бозорлар ривожига учун шарт-шароитлар яратиш, бюджет, солиқ, пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш кабилар

биринчи навбатда ушбу кўзда тутилган мақсадларга эришиш воситалари бўлиши лозим.

2005 йил 21 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан Ташқи иқтисодий алоқаларни кенг ривожлантириш ва чуқурлаштириш, хорижий инвестицияларни жалб этишни фаоллаштириш ва хорижий сармоядорларга ишончли кафолатларни таъминлаш, ташқи савдони янада эркинлаштириш, мамлакатимиз товар ишлаб чиқарувчилари билан чет эл фирмалари ўртасидаги узок муддатли барқарор шериклик муносабатларини шакллантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар агентлиги Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги этиб қайта ташкил қилинди.

Шу билан бир қаторда, тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий муҳофаза қилишни мустаҳкамлашга, солиқ юқини камайтиришга, солиқларни тўлаш ҳамда ҳисоботларни тақдим этиш тизимини соддалаштиришга, шунингдек, молиявий жавобгарликни эркинлаштиришга қаратилган бир қатор муҳим фармонлар ва қарорларнинг қабул қилиниши бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштиришда муҳим омил бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда инвестицион муносабатларнинг ҳуқуқий асослари яратилган.

3.2. Инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги

Ҳозирги вақтда бозор муносабатларини шакллантириш йўлига ўтган мамлакатлар учун иқтисодиётни давлат томонидан бошқариш муҳим аҳамият касб этади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари. 1995й. 5 январдан 2000йил 1 январгача. Т.: “Адолат”, 2000, 680 б.

Турли мамлакатлар иқтисодиётида юз бераётган инвестицион жараёнларда давлатнинг роли ва аҳамияти бир қанча омиллар орқали аниқланади. Улар ичида бозор муносабатларининг ривожланаганлик даражаси ва айти дақиқада ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий вазият муҳим ўрин тутди.

Дарҳақиқат, мавзу давлат бошқаруви ва бозор муносабатлари тўғрисида борар экан, масаланинг бошқа бир томони борки, айрим ҳолларда у баҳсларга сабаб бўлиши мумкин. Яъни, бозор механизмлари шаклланиб, босқичма-босқич бозор муносабатларига ўтиб борилар экан иқтисодиётни жумладан, инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш қанчалик тўғри деган савол тўғилади.

Шу уринда жаҳон амалиётига назар солсак, ҳозирда Ғарбий Европа мамлакатлари (Франция, Германия, Нидерландия, Австрия, Испания, Скандинавия мамлакатлари), Япония, Африка ва Лотин Америкасининг бир қатор тез ривожланаётган мамлакатларида иқтисодиётни давлат томонидан бошқаришнинг энг кўп ривожланган механизмлари шаклланган. АҚШ, Канада, Австралияда хусусий капитал кучли ўринга эга бўлиб, иқтисодиётни давлат томонидан бошқариш уларда нисбатан кучсиз ва бозор механизмлари яхши ривожланган.

Давлат иқтисодий бошқарувига бўлган ёндашувларни асослаш йўлида ғарб олимлари бозор «муваффақиятсизлиги» («фиаско», яъни «синиш») ҳамда давлат «муваффақиятсизлиги», «отилмай қолиши» назариясини олға суришади. Бозор ўз кучсизлиги ва кам самарадорлиги туфайли ресурсларнинг энг мақбул тақсимотини таъминлай олмаган, ҳолларда, яъни у муваффақиятсизликка учраган жойларда, давлат бошқарувининг турли шаклларида фойдаланади. Иқтисодиётни бундай бошқарув бозор иқтисодиётига ўтиш даври мамлакатлари учун хос бўлиб, инвестицион фаолиятни давлат томонидан бошқаришнинг кучайиши биринчи навбатда бозор механизмларининг тула шаклланмаганлиги ва тулиқ ишламаслиги оқибатида юз беради. Бозор муносабатларига тескари бўлган бундай

пропорцияни энгиш учун ҳукумат утиш даврини қисқартирадиган, иқтисодиётни тубдан қайта қурадиган изчил бозор ислоҳотларини босқичма-босқич амалга ошириб боради.

Ислоҳотларнинг бошланғич даврида қабул қилинган Ўзбекистон иқтисодиётидаги чет эл инвестицияларини рағбатлантириш қонуни ҳамда бошқа бир қанча директив ҳужжатларга асосан, оғирлик марказини хусусий инвестицияларга кўчириш, корхона, банклар, аҳоли маблағлари, қимматбаҳо қоғозларнинг иккиламчи эмиссияси ва ҳоказолар ролини ошириш назарда тутилган.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида амалдаги ягона давлат мулки шаклидан хўжалик юритишнинг турли хилдаги ташкилий-ҳуқуқий шаклларига ўтиш Ўзбекистонда капитал маблағларнинг марказлашган тақсимотидан инвестиция қилишнинг бозор шаклига ўтишни талаб қилди. Бозор иқтисодиёти шароитида қўллаш мумкин бўлган янги инвестицион сиёсатни ишлаб чиқиш кун тартибида турди.

Кейинги йилларда бир талай ҳукумат ҳужжатлари қабул қилинди, бу ҳужжатларнинг қабул қилинишида давлатнинг иқтисодиётдаги, шунингдек, инвестицион соҳадаги роли зарур эканлигини қайд этиш мумкин.

Инвестицияларга давлат ва бизнес нуқтаи назаридан баҳо бериш бир-биридан фарқ қилади. Аксарият мамлакатларда муҳим инвестицион лойиҳанинг амалга оширилиши бир ёки бир неча давлат муассасалари томонидан қўллаб-қувватланишини талаб қиладики, бу муассасаларни корпорация кўрадиган фойдадан кўра кўпроқ жамият нуқтаи назаридан қанча харажат ва қанча фойда олишлик мумкинлиги кўпроқ қизиқтиради. Г.Бирман ва С. Шмидт инвестицион лойиҳаларни жамиятнинг иқтисодий манфаатлари нуқтаи назаридан баҳолашда қуйидагиларни муҳим деб ҳисоблаб, уларга алоҳида диққат-эътибор қаратиш лозимлигини таклиф этишади: кўрилаётган лойиҳадан тушадиган соф фойда қанчалик юқори; бу фойдадан ким фойдаланади; қандай қилиб даромадни олувчи бу даромадни олиш ижозатига эга бўлади.

Давлат давлат бюджети ҳисобидан инвестицион фаолиятни амалга оширишда маълум молиявий етишмовчиликларга тўғри келади. Шу нуқтаи-назардан давлат бозор иқтисодиёти шароитида асосан ижтимоий соҳада ва давлат аҳамиятига эга бўлган лойиҳаларни молиялаштиришда инвестор сифатида қатнашмоғи даркор. Ва айна вақтда давлатнинг инвестицион фаолиятдаги бундай аралашуви хусусий инвестицияларнинг давлат инвестициялари томонидан сиқиб чиқарилишини эмас, балки уларни янада кўпроқ бўлишини рағбатлантириши лозим. Хўжалик фаолиятини бошқариш маъмуриятчилик ва буйруқбозликка айлантирилмаслиги даркор. Шу уринда Дж.М. Кейнснинг фикрича давлатнинг тўғридан-тўғри инвестициялари фақат ижтимоий соҳанинг ноижорат объектларига йуналтирилмоғи лозим. Давлатнинг устувор тармоқларни ривожлантириш учун амалга ошириладиган улушли инвестицияларининг салмоғи инвестицион лойиҳаларнинг умумий суммасида 20 фоиздан ошмаслик керак.

Давлатнинг инвестицион сиёсати самарадорлигини ошириш биринчи навбатда хусусий инвесторларни рағбатлантириш, бозор эркинликларини сақлаш, кенгайтириш ва купайтиришга йўналтирилган бўлиши керак. Шунингдек, ҳудудий инвестицион фаолликни ошириш ва инвестицион жараёнларида маҳаллий ҳокимият органларининг роли ва масъулиятини ортиши бозор иқтисодиёти шароитида ушбу жараёнларнинг марказлаштирилишини камайтириш асосига қурилади.

Ўзбекистон иқтисодиётини бозор муносабатлари нуқтаи-назаридан ислоҳ қилишнинг, бошланғич босқичларида, монетаристик принципларга асосланганлиги. Давлатнинг иқтисодиётдаги роли қисқариб, маҳсулотлар ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш соҳасида баҳо ва нарх масалалари эркинлаштирилди (кундалик зарурий ўн та истеъмол товарларидан ташқари). Давлат мулкини хусусийлаштиришнинг босқичлари ишлаб чиқилди, ташқи иқтисодий фаолият либераллаштирилди ва натижада маълум бозор тузилмалари вужудга келди.

Ғарб иқтисодиётида монетаризм концепциясига ёндош бўлган, кейнсиан концепцияси, кўлланиб келинади. Дунёнинг аксарият мамлакатларидаги замонавий иқтисодий бошқарув тизимлари давлат ва бозор бошқаруви усуллари биргаликда кўшиб олиб боради. Ижтимоий-иқтисодий барқарорлик мавжуд бўлмаган бир шароитда давлатнинг роли ошиб боради. Барқарор иқтисодий ривожланиш даврида давлат асосан ижтимоий ва иқтисодий соҳада бошқарув масалалари билан банд бўлиб, бошқарувнинг бозор усуллари аҳамияти орта боради.

Ўзбекистон шароитида ҳозирда мавжуд бўлган давлатнинг иқтисодиёт соҳасидаги сиёсати ҳақидаги концепцияларга ҳар томонлама ўйланган ёндашув зарур, шунингдек, бу нарса инвестиция соҳасига ҳам тааллуқли. Энг аввало ва биринчи навбатда, Ўзбекистон иқтисодиётида юзага келган реал вазият ҳисобга олиниши лозим. Ўтган асрнинг 70-йилларида бўлиб ўтган инфляция даврида кейнсианслар мактабининг – «денгъги не имеют значения» тезиси ўз жозибасини йўқотди ва ривожланган мамлакатларда монетаризмга ўтиш ҳолати юз берди, натижада давлат бошқаруви механизмлари кучсизланиб қолган.¹ Шу билан бирга, ривожланаётган мамлакатларнинг монетаризмга ўтиши ишлаб чиқариш салоҳиятининг камайишига, тенг қийматли бўлмаган ташқи иқтисодий алмашувнинг кескин ўсиши ва ташқи боғлиқликнинг кўтарилишига олиб келди.

Ўзбекистоннинг ҳам ички, ҳам чет эл инвесторлар учун жозибадорлигини оширишда ушбу соҳада давлат родини кучайтириш катта аҳамиятга эга. Инвестицион юксалиш биринчи навбатда ушбу соҳада давлат бошқаруви таъсирчанлигини оширишни талаб қилади. Шунини таъкидлаш лозимки, бизда, инвестицион сиёсатнинг мустақил олимлар томонидан ишлаб чиқилган ва ҳукумат томонидан тасдиқланган, етарли даражадаги хилма хил ҳудудий концепциялари мавжуд эмас. Ваҳоланки, Ўзбекистонда ишлаб чиқаришни модернизация қилишнинг ҳудудий концепцияларини ишлаб чиқиш лозим.

¹ Каранг: Долан Э.Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. /Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. Ред. В Лукашевича. –Л., 1991. С.237-250.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон иқтисодиётини бошқаришга тўлиқ монетаристик ёндашиш ҳам, ёки ушбу бошқариш тўла-тўқис марказлашган бошқариш тизими бўлишлигини ҳам танлаш тўғри эмас. Мамлакатда инвестицион ривожланишнинг устувор масалалари биринчи навбатда ва энг аввало бозор механизмларининг етарли даражада ривожланмаганлиги туфайли бозор бошқаруви орқали ҳал қилиниши мумкин эмас. Инвестиция соҳасида давлат ролини ошириш давлат бошқаруви ва бозор орқали бошқарувнинг энг мақбул равишда бирга қўшиб олиб борилишига асосланиши керак. Бунда давлатнинг инвестицион жараёнларда иштирок этиши принциплари ва чегараларини аниқлаш энг муҳим ҳисобланади.

3.3. Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизмлари

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, давлатнинг иқтисодиётга аралашув механизмлари ўзгариши билан давлат бошқаруви шакли ва услублари ҳам такомиллашиб бermoқда. Ҳозирги вақтда давлат бошқаруви усуллари ичидан *маъмурий ва ҳуқуқий бошқарув, бевосита ва билвосита иқтисодий бошқарувларни* алоҳида ажратиб кўрсатилмоқда.

Маъмурий воситалар давлат ҳокимияти кучига асосланган бўлиб, у чеклаш ва таъқиқлаш, рухсат бериш ва мажбур қилиш (лицензиялаш ва квоталаш, баҳо ва нархлар, тушумлар ва фойдалар, валюта курси ва бошқалар устидан назорат ўрнатиш) чора-тадбирларини ўз ичига олади. Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда бошқаришнинг маъмурий усуллари жуда кам миқдорда қўлланилади. Бу воситалар асосан атроф-муҳитни ҳимоя қилиш ҳамда аҳолининг кам таъминланган қатламлари турмуш шарт-шароитларини яхшилашга қаратилган. Давлат **ҳуқуқий бошқаруви** ўрнатилган меъёрлар ва қоидалар тизими орқали хўжалик қонунчилиги доирасида амалга оширилади.

Бозор муносабатларига ўтиш давлатнинг иқтисодиётдаги роли торайишини назарда тутаяди. Бироқ фақат бозор муносабатлари асосидагина ишлаб чиқаришнинг юксак илмий-техник даражасини таъминлаб бўлмайди.

Илмий-техникавий, структуравий (тузилиш) ва инвестиция соҳасида олиб бориладиган сиёсатнинг баъзи бир функциялари давлат бошқаруви объекти сифатида қолмоғи лозим. Чунки бундай масалаларни давлатнинг **бевосита** аралашувисиз ҳал қилиб бўлмайди ва улар бюджет сиёсати воситалари билан ҳал қилинади.

Маълумки, давлат бюджети – бу марказий ҳукумат ва маҳаллий ҳокимият органларининг даромад ва харажатларидан иборат. Бевосита ва тўғридан-тўғри иқтисодий бошқариш мақсадида устувор йўналишлар, ҳудудлар ва корхоналарни қайтаришсиз, мақсадли-молиявий таъминлашнинг турли шакллари қўланилади. Булар тўғридан-тўғри, бевосита субсидиялар бўлиб, улар ўз ичига турли хил дотацияларни олади. Буларга имтиёзли кредитлар ҳам тааллуқли. Юқоридагилардан асосий мақсад давлат бошқарувининг бевосита иқтисодий ричаглари ишга тушириш бўлиб, бу нарса ўз навбатида самарали структуравий сиёсат юритиш, иқтисодиёт учун муҳим бўлган ишлаб чиқаришлар ҳамда истиқболли тадқиқотларни қўллаб-қувватлашга хизмат қилади.

Бевосита иқтисодий бошқарув мулкчиликнинг барча шаклларидаги хужалик юритувчи субъектлар манфаатларини мувофиқлаштириш, молиявий ҳолатларини барқарорлаштириш ва иқтисодиётнинг кучсизланган тармоқларини ҳимоя қилиш шунингдек, иқтисодий ривожланишнинг устувор мақсадларига эришишга йўналтирилади. Айни вақтда шу нарсани ҳам эсдан чиқармаслик керакки, бевосита иқтисодий бошқарув шаклига зур бериш бозор муносабатларининг шаклланишига салбий таъсир кўрсатиш мумкин.

Инвестицион сиёсатнинг **билвосита** иқтисодий бошқариш шакллари қаторига молия-кредит, солиқ, амортизация, валюта, ташқи иқтисодий фаолият ва шунингдек, божхона-тариф сиёсати ва бошқалар киради. Давлат ушбу воситалар ёрдамида ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг иқтисодий манфаатларига ва инвестицион фаолиятнинг рағбатлантирилишига таъсир курсатади.

Ўзбекистон иқтисодиётида узоқ муддатга мўлжалланган инвестицион фаолиятнинг **кредитли** усуллари суи қўлланилмоқди. Бизнингча, (Т.Б.) кредит тизимининг ўтмишда шаклланган ва ҳозирда охиригача тугатилмаган камчиликлари бунинг асосий сабаблари ҳисобланади. Бу камчиликларга энг аввало кредитнинг асосий принциплари бўлган муддатлилик, қайтариб бериш ва фойда кўриш кабиларнинг бузилиши киради.

Инвестицион фаолиятни давлат томонидан бошқаришда **солиқлар** иккита вазифани бажаради: биринчидан, улар давлат харажатларини молиявий таъминлашнинг асосий манбаи ва таркибий ўзгаришларнинг моддий асосидир, иккинчидан, у юқорида кўрсатиб ўтилганларни бошқариш воситасидир. Ҳарб иқтисодиётида ҳар қандай фирма таомил буйича бир хилда солиққа тортилади, бироқ, бу фирмалар юритаётган фаолиятнинг рағбатлантирилиш заруриятига қараб, ҳар хил имтиёзлар, чегирмалар ва бошқалардан фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимини тубдан такомиллаштириш зарурати етилган.¹ Бизнингча (Т.Б.) ҳозирги вақтда солиқ ёрдамида бошқарув

-фойдани қайта тақсимлаш механизмининг ўзгартиришга;

-саноат ишлаб чиқариши ва кичик тадбиркорликни ривожлантиришга;

-корхонанинг ўз маблағлари ҳисобига инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга;

-солиқ юқининг оғирлик марказини маҳсулот ишлаб чиқарувчилардан тижорат ўртачиларига ўтказишга;

-устивор тармоқларни маблағлар билан таъминлаш мақсадида мамлакат ички ва чет эл инвесторларини рағбатлантиришга;

-давлат шартнома буюртмаси асосида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик соҳаларига устувор инвестицион лойиҳаларни ўзлаштириш учун кўмак уюштиришга йўналтирилган бўлиши лозим.

¹ Халк сузи газетаси 2005 йил 19 феврал 1- бет.

Амортизацион тизим – инвестицион сиёсатни билвосита иқтисодий бошқаришнинг муҳим услубидир. Амортизацион ажратмалар асосий капитални қайта ишлаб чиқариш учун зарур бўлган асосий молиявий манба сифатидаги ролини қайта тиклаш зарур. Шу муносабат билан инфляция суръатидан келиб чиқиб, даврий равишда асосий фондларни қайта баҳолаш керак, бироқ бунда корхоналарнинг иқтисодий ҳолатидаги фарқни ҳисобга олиш даркор. Бундан ташқари, корхоналарнинг махсус ҳисобида ажратмаларнинг йиғилиш тизимини жорий этиш ҳамда уларнинг мақсадли сарф этилишини назоратга олиш мўлжал этилмоқда. Амортизация меъёри ортиши ва ажратмалар миқдорининг кўпайиши корхоналарнинг молиявий имкониятини кенгайтиради ва уларнинг инвестицион фаоллигини оширади.

Мамлакат ичидаги фаолиятнинг амалдаги деярли барча ричаглари **ташқи иқтисодий алоқаларга** сезиларли таъсир ўтказиши, буларнинг ҳисоб ставкасининг ўзгаришига, солиқ миқдорида, асосий капиталга берилган инвестициялар учун имтиёз ҳамда субсидиялар ва бошқаларга таъсири бор. Бироқ инвестицияларга ташқи иқтисодий таъсир ўтказишнинг бошқа бевосита қуроллари ҳам мавжуд. Буларга энг аввало маҳсулотлар, хизматлар, капиталлар, илмий - техникавий прогресс ютуқлари экспортининг ривожлантирилиши; экспортни кредитлаш, чет элдаги экспорт кредитлари ва инвестицияларини кафолатлаш; ташқи савдо божини ўзгартириш; мамлакат иқтисодига чет эл капиталини жалб қилишни чеклаш бўйича чора-тадбирлар кўриш, бу капиталнинг ўз вазифасини бажариш шарт-шароитларини ўзгартириш ва бошқалар киради.

Давлат бошқарув механизми иқтисодиётдаги структуравий ўзгаришларга, инвестицияларни таъминлаш ва уларнинг юқори самарадорликка эришмоғига йўналтирилган бўлиши зарур. Бу ерда икки босқични кўрсатиб ўтиш мумкин: биринчи босқичда маблағларни йиғиш ва уларни бюджетда капитал маблағлар сифатида тўплаш муҳим бўлса, иккинчи босқичда уларни максимал иқтисодий самарадорлик билан қўллашни ташкил

этиш лозим, бу нарса айниқса прогрессив структуравий қайта қуришга тааллуқли.

Бозор муносабатларининг юзага келиши, турли мулк шаклларининг пайдо бўлиши, тадбиркорларнинг давлатга нисбатан «эркинлиги» Ўзбекистоннинг инвестиция соҳасидаги сиёсати ва унинг иқтисодиёти структурасига салбий таъсир ўтказувчи омилларнинг юзага келишига олиб келди. **Бу салбий омиллар қаторига қуйидагилар киради:** структуравий ўзгаришларнинг илмий асосланган концепцияси мавжуд эмаслиги; ишлаб чиқаришнинг умумий камайиши ва хусусан унинг инвестиция соҳасида янада жадалроқ пасайиши; жамиятнинг сиёсий жиҳатдан барқарор эмаслиги; давлат инвестицияларининг кескин қисқариши ва инвестицион фаолликнинг пасайиши; иқтисодий фаолиятни бошқарувчи қонуний ва меъёрий базанинг мукамалмаслиги; мулк муносабатларининг етарли даражада ривожланмаганлиги; инфляция; инвестицион жараёнлар ривожига тўсқинлик қилувчи бериладиган қарзлар фондининг юқори ставкаси; ҳам инвесторлар, ҳам ишлаб чиқарувчилар фаоллигини камайтирувчи солиқ тизимининг номукамаллиги; ҳам ички, ҳам чет эл инвесторлари кафолатлари ва имтиёзларини таъминловчи ишончли тизимнинг йўқлиги.

Бирок, Ўзбекистоннинг инвестиция соҳасидаги сиёсатига таъсир ўтказувчи ва юқорида санаб ўтилган салбий омиллар билан бир қаторда, инвестицион фаолиятнинг фаоллашувига таъсир ўтказувчи **ижобий ўзгаришлар** ҳам мавжуд. Бу энг аввало жамиятнинг демократлашуви; ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши; кўп партиявий сиёсий тизимга ўтиш; мулк шаклларининг хилма-хиллиги; ишлаб чиқарувчилар монополизмига чек қўйиб борилаётгани; ташқи иқтисодий фаолиятга бўлган давлат монополиясининг бекор қилиниши; янги бозор муносабатлари ва структураларининг пайдо бўлиши ва анъанавий мавжуд бўлган бозор муносабатларининг янада ривожлантирилиши; марказлашган давлат бошқарувидан аста-секин чекиниш; давлат бошқарувининг янги шаклларини қидириш; кичик бизнесга, фермерлик соҳасига кўмак бериш ҳамда бозор

инфраструктурасини ривожлантириш; замонавий дастурий маҳсулотларни ва ахборот технологияларини яратиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
2. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11 апрель.
4. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.
5. Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
6. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
7. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
8. Нешитой А. Инвестиции. -“Дашков и К°”-М., 2006, –425 с.
9. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К°” -М., 2006, – 148 б.
10. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.

4 боб. Давлат Инвестиция Дастури - инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг асосий йўналиши

Давлат инвестицион сиёсатининг муҳим тадбирларидан бири бу ҳар йили қабул қилинадиган ва амалга ошириладиган давлат инвестиция Дастури ҳисобланади. Бу ҳужжат нафақат Ватанимиз тадбиркорларига, балки аввало, хорижий инвесторлар учун ҳам ҳаракат қўлланмаси бўлиб ҳисобланади. Унда иқтисодий ривожланишнинг тармоқли йўналишлари ва мамлакатимиз минтақаларида иқтисоднинг барча устувор тармоқлари бўйича давлат бюджети маблағлари ҳамда хорижий инвестициялар ҳисобидан амалга ошириладиган инвестициялар ҳажми белгилаб олинади.

Дастурда кўрсатилган устувор тармоқларни ривожлантириш мавжуд бўлган захира, ҳом ашё қувватларига мос келади ва иқтисодни тубдан қайта қуриш, транспор коммуникация, ирригация, қайта ишлаш ва илмий ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш асосида жаҳон бозорига уйғунлашувини назарда тутаяди.

3-жадвал

Манбалар	2004 йил		2005 йил		2006 йил	
	млрд. сум	в %	млрд. сум	в %	млрд. сум	в %
Капитал куйилмалар, жами	2669,2	100	2873,6	100	3533,1	100
Марказлашмаган инвестициялар шу жумладан:	1669,9	62,5	2011,1	69,9	2467,9	69,8
Корхоналар маблағлари (корхона эҳтиёрига қолдириладиган акциз солиғи билан)	915,0	34,2	1070,0	37,2	1340,0	37,9
Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	120,0	4,0	60,0	2,0	74,0	2,0
Бевосита хорижий инвестициялари ва кредитлари	384,9	14,4	564,1	19,6	664,4	18,8
Аҳоли маблағлари	250,0	9,0	317,1	11,0	387,5	10,9
Марказлашган инвестициялар шу жумладан:	999,2	37,5	862,5	30,1	1065,2	30,2
Бюджет маблағлари	300,0	11,2	345,0	12,0	395,0	11,1
Бюджетдан ташқари жамғармалар маблағлари	35,0	1,0	134,3	4,6	229,5	6,4
Хорижий инвестициялари ва Ўзбекистон ҳукумати қаролини остида олинган кредитлар						

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 2007 йилги мамлакат иқтисодига қўйиладиган сармояларни

инвестициялаш Дастури устивор тармоқларнинг ривожланишида навбатдаги Давлат инвестиция тадбири ҳисобланади.

2005 йилда Дастур лойиҳасида ҳамма капитал қўйилмалар ҳажми 2873627 млн. сўм бўлиб, шундан, 862437 млн. сўми, яъни 30.0% - марказлаштирилган инвестициялар, 2011190 млн. сўми, яъни 70.0%и - марказлаштирилмаган инвестициялар салмоғига тўғри келади.

Маълумки, марказлаштирилган инвестициялар таркибида бюджет маблағлари, ҳукумат кафолати остида бериладиган хорижий инвестициялар ва кредитлар ётади. Марказлаштирилмаган инвестиция таркибида эса корхоналарнинг ўз маблағлари, тижорат банкларининг кредитлари ва бошқалар бўлади. Шу нуқтаи-назардан юқоридаги марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш таркибидаги нисбатни изоҳлайдиган бўлсак, нисбат (30.0%-70,0%). Чунки бозор муносабатлари шароитида молиялаштириш манбалари бюджет маблағлари ёки ҳукумат кафолати остида бериладиган маблағлар ҳисобидан эмас, балки марказлаштирилмаган маблағлар ҳисобидан амалга ошиши кучайиб бориши керак. Демак, бу нисбат ўртасидаги фарқни камайтириш учун ҳар томонлама мақбул бўлган (қўшимча ишчи ўрни, илғор технология, нау-хоу) бевосита хорижий инвестицияларни кириб келишига кенг йўл очиб беришимиз керак. Фикримизнинг исботи тариқасида рақамларга эътибор қиладиган бўлсак, 2005 йилги Дастур лойиҳасида ҳамма капитал қўйилмалар таркибида ҳукумат кафолати остида бериладиган инвестиция ва кредитларнинг умумий суммаси 383067 млн. сўми яъни - 13.3%ни, марказлаштирилмаган инвестициялар ҳисобидан бевосита хорижий инвестициялар ва кредитлар суммаси 564096 млн. сўми, яъни – 19.6%ни ташкил этади.¹

Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этиш, туфайли кейинги йилларда бир қатор янги йирик ишлаб чиқариш объектлари - Асака УзДЭУ автомобил заводи, Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи,

¹ Қўрағоннинг Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 30 ноябр. 560-қўрағон "Қўрағоннинг Ўзбекистон Республикасининг 2005 йилги Инвестицион Дастур ҳақидаги

Қизилқум фосфорит комбинати, Фарғона кимёвий тола заводи, автомобилсозликка ихтисослашган СамКочАвто ва бошқалар барпо этилди.

Агар вилоятлар бўйича чет эл инвестиция ва кредитларини ўзлаштириш ҳолатига эътибор қиладиган бўлсак, шундай хулоса чиқариш мумкинки, у ёки бу вилоят чет эл инвестиция ва кредитларини ўзлаштиришда пешқадамлик қиляпти, деган хулоса чиқариш нотўғри бўлар эди. Чунки, бу ерда Давлат инвестиция Дастурига киритилган ҳукумат кафолати остида берилган инвестициялар ва кредитлар ҳисобидан амалга оширилмоқда. Миллий иқтисодиёт салмоғида бу рақам хусусий сектор ҳисобидан амалга оширилса бу анча мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шу ўринда жаҳон иқтисодиёти амалиётига эътибор қиладиган бўлсак ҳозирги кундаги айрим транс - миллий корпорацияларнинг товар айирбошлаши унча-мунча давлатлар товар айирбошлашидан устун.

Мамлакатимизда иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳар йиллик Инвестицион дастури қабул қилинади. Қуйидаги жадвалда Инвестицион дастурнинг асосий кўрсаткичларини таҳлил қиламиз.

4-Жадвал

Ўзбекистон Республикаси Инвестицион дастурининг асосий кўрсаткичлари

Молиялаштириш манбаларининг номи	2005 йил		2006 йил	
	Млрд.сум	фоизда	Млрд.сум	фоизда
Умумий капитал қўйилмалар ҳажми	2873.27	100	3533.1	100
1. Марказлаштирилган инвестициялар, ҳукумат кафолати остида бериладиган инвестиция ва кредитлар	862.37	30.0	1065.2	30.0
2. Марказлаштирилмаган инвестициялар	2011.90	70	2467.9	70
бевосита хорижий инвестициялар ва кредитлар	564.96	28.0	666.4	27.0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Инвестицион дастури маълумотларига асосан тайёрланди

2006 йилда Инвестицион дастур лойиҳасида жами капитал қўйилмалар ҳажми 3533,1 млрд. сўм бўлиб, шундан, 1065,2 млрд. сўми, яъни 30 фоизи - марказлаштирилган инвестицияларга тўғри келса, марказлаштирилмаган инвестициялар салмоғи 2467,9 млрд. сўм, яъни 70 фоизни ташкил этади.

Маълумки, марказлаштирилган инвестициялар таркибида бюджет маблағлари, ҳукумат кафолати остида бериладиган хорижий инвестициялар ва кредитлар ётади. Марказлаштирилмаган инвестиция таркибида эса корхоналарнинг ўз маблағлари, тижорат банкларининг кредитлари ва аҳоли маблағлари бўлади. Шу нуқтаи-назардан юқорида марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш таркибидаги нисбатни изоҳлайдиган бўлсак, 30-70 фоизни ташкил этмоқда. Бозор муносабатлари шароитида молиялаштириш манбалари бюджет маблағлари ёки ҳукумат кафолати остида бериладиган маблағлар ҳисобидан эмас, балки марказлаштирилмаган маблағлар ҳисобидан амалга ошириш кучайиб бориши керак. Демак, бу нисбат ўртасидаги фарқни камайтириш учун ҳар томонлама мақбул бўлган (кўшимча ишчи ўрни, илғор технология, нау-хоу) бевосита хорижий инвестицияларни кириб келишига кенг йўл очиб беришимиз керак.

Иқтисодий салоҳиятнинг муҳим омиллари бўлган корхоналарнинг ўз маблағлари, тижорат банкларининг кредитлари, хорижий хусусий инвестициялар ва аҳоли маблағларидан самарали фойдаланишга эътиборни қаратмоғимиз лозим.

Хорижий инвестицияларни жалб этиш тадбирларини амалга оширишда қуйидаги тамойилларга асосланилади:

1) ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш соҳасида аниқ мақсадни кўзлаб сиёсат юритиш;

2) республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;

3) республика жаҳон даражасидаги технологияларни етказиб бераётган, иқтисодиётнинг замонавий таркибини вуждудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга нисбатан иқтисодий рағбатлантириш тамойилларини қуллаш;

4) маблағларни рақобатбардош товарлар ишлаб чиқарадиган, мамалакатнинг экспорт салоҳиятини кутара оладиган муҳим устувор тармоқларга йуналтириш.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, мамлакат иқтисодиётида хорижий инвестицияларнинг тутган урни, салмоғи мазкур давлатдаги инвестицион муҳитнинг қанчалик қулайлигини белгилайди. Бу муҳит кўп жиҳатдан хорижий инвестицияларга нисбатан давлат олиб бораётган сиёсатнинг ва ташқи иқтисодий фаолиятнинг давлат томонидан тартибга солинишининг хусусиятлари билан баҳоланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
2. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11 апрель.
4. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.
5. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
6. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
7. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
8. Нешиной А. Инвестиции. – “Дашков и К°”-М., 2006, – 425 с.

9. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К^о” -М., 2006, – 148 б.
10. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.

**5 боб. ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ
МАНБАЛАРИ**

5.1. Инвестицион фаолиятни молиялаштиришда давлат маблағларининг ўрни ва ахамияти

5.2. Инвестицияларни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари

5.3. Амортизация ажратмалари инвестицияларни молиялаштиришнинг ички манбаи сифатида

5.1. Инвестицион фаолиятни молиялаштиришда давлат маблағларининг ўрни ва ахамияти

Маълумки, иқтисодиётнинг бозор муносабатларига ўтиши билан мулкчиликнинг турли қуринишдаги ташкилий-ҳуқуқий шакллари пайдо бўлиб, инвестицион фаолиятни молиялаштиришдаги давлат манбалари ўрнини нодавлат инвестицион манбалар эгаллаб бормоқда. Бу эса давлат мулкчининг иқтисодиётдаги салмоғи камайиб, мамлакат ЯИМ қийматида нодавлат сектори даромадларининг ортишига, капитал маблағларнинг марказлашган тақсимотидан инвестиция қилишнинг бозор шаклига ўтишга олиб келди.

Бироқ, инвестиция капитали тузилмаси ва инвестицион фаолият субъектлари шаклининг бозор иқтисодиёти талабларига мос равишда ўзгариши инвестицион жараёнларнинг фаолашуви дегани эмас. Қолаверса, давлатнинг инвестицион муносабатларни амалга оширишдаги иштирокининг қисқаруви бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ инвестицион режимнинг алмашинуви билангина эмас, балки иқтисодий-молиявий етишмовчилик, давлат даромадларининг кескин камайиши оқибатида ҳам юз беради.

Шу тариқа, устивор тармоқларни давлат бюджети ҳисобидан инвестициялашнинг имкониятлари чегараланиб, қисқариб бориши молиялаштириш билан боғлиқ муаммоларни хусусий сектор орқали ҳал этиш мумкинлигини тақозо этади. Бироқ, ҳозирча хусусий сектордаги инвестицион фаолият субъектлари миқдори ва молиявий ресурслари қанчалик ортмасин, уларнинг имкониятлари инвестицион фаолиятдаги мавжуд муаммоларни ҳал

этиш учун етарли эмас. Шунга кўра, инвестицион фаолиятни молиялаштириш манбалари таркибида давлат манбалари урнини тобора турли-туман хусусий манбалар эгаллаши ва натижада инвестицион фаолиятнинг кенг кўламда номарказлашуви, ҳамда унинг кўлами ва самарасининг ортишига олиб келиш лозим.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида инвестицион фаолиятнинг номарказлашуви ёки нодавлат инвестициялаш манбалари улушининг ортиши асосан хусусийлаштириш йўли билан давлат корхоналари сонининг қисқариши натижасида марказлашган ресурс воситаларининг жиддий камайишида юз берди. Сўнгги 15 йил давомида 150 мингдан зиёд давлат корхоналари мулкчилик шаклларини ўзгартирди. Мулкчилик турларини кенг миқёсда қайта шакллантириш учун катта ҳажмда ташқи инвестициялар керак эди. Ушбу мақсадларни амалга ошириш учун Ўзбекистоннинг иқтисодий-молиявий салоҳиятини очиш, яъни инвесторларга кенг фаолият майдонини таклиф этиш ва уларнинг маблағларини мамлакатимиз ривожланишига жалб қилиш учун барча шарт-шароитлар яратиш лозим эди. Чет эллик инвесторлар нодавлат корхоналар билан иш олиб боришни афзал кўрганликлари боис, ҳукумат қарорига мувофиқ, 2003-2004 йилларда хусусийлаштириш Дастурига киритилган 77 фоиз корхона 3,5 мингдан ортиқ объектлар хусусий мулкчиликка айлантирилди.¹ Шунингдек инвестицион фаолиятнинг номарказлашуви хусусий инвесторлар имкониятларининг «кунгилдагидек» эмаслиги, инвестицион талаб ва таклиф ўртасидаги фарқнинг сақланиб қолиши, капиталнинг моддий ишлаб чиқаришдан савдо ва молия хизмати соҳаларига кўчиши билан ажралиб қолди. Агар 1998 йилда чет эл инвестициясига эга 56,4 фоиз корхона асосан, савдо-воситачиликка ихтисослашган бўлиб, фақат 21 фоиз корхоналаргина ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланган бўлса, 2002 йилда маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар сони 1,5 мартага, 2004 йилда 1,6 мартага кўпайди.²

¹ Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси № 3-4, 2004 йил. 27-28 бетлар

² Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси № 3-4, 2004 йил 27 бет.

Иқтисодий ислохотларнинг дастлабки йилларида инвестицион ресурсларни жалб этишни таъминловчи стратегик инвесторлар институти ва ҳақиқий малакали хусусий мулкдорлар синфи барпо этилмади. Хусусий инвесторлар жамғармаларини қайта тақсимлашнинг амалдаги механизми буш турган пул маблағларини жамлаш ва уларни кейинчалик инвестицион фаолиятга жалб этиш шарт-шароитлари билан таъминланмади. Натижада инвестицион фаолият молиялаштиришнинг зоҳир имкониятларини қидириб топиш муаммосига дуч келди. Мавжуд муаммога оид иқтисодиётнинг реал, даставвал ишлаб чиқариш соҳаларидаги молия-инвестиция ресурсларини таҳлил қилиш, жамғармаларни инвестицияларга айлантириш механизмларини такомиллаштириш каби муҳим жиҳатларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Юқорида қайд этилганидек, давлатнинг инвестицион фаолиятдаги иштирокининг фаоллашуви инвестиция танқислигини енгиб ўтишнинг энг муҳим омилдир. Ўтиш даврида давлатнинг иқтисодиёт тараққиётига аралашувининг кучайиши бозор механизмини шакллантириб бўлган мамлакатлар учун ҳам хосдир. Бозор инфратузилмаси тўлиқ шаклланмаган бир шароитда давлатнинг инвестицион жараёнларга аралашуви яна ҳам долзарб бўлиб кўринади. Бироқ давлатнинг инвестиция фаолиятидаги иштироки турли шаклда амалга оширилиши мумкин.

Бозор иқтисодиётида давлатнинг бевосита инвесторлик роли хусусий капитал учун жозибадор бўлмаган ижтимоий соҳа ва муҳим давлат аҳамиятига эга тармоқларга нисбатан сақланиб қолади. Мисол учун, ҳозирги пайтда маҳсулотлар ишлаб чиқаришни илмий асосда ташкил этиш ва товарлар рақобатбардошлигини оширадиган номоддий ишлаб чиқариш тармоқлари давлатнинг алоҳида кўмагидан фойдаланмоқдалар. Бир қатор ғарб давлатларида ЯИМ нинг 30-50% га қадар қисми бюджет орқали тақсимланади. Шу билан бирга давлатнинг инвестицион фаолиятни молиявий таъминлашда нафақат марказлашган манбалар ҳажми нуқтаи

назаридан, балки давлат кафолатлари, суғурта ва хусусий сармоядорлар учун имкониятлар яратиш нуқтаи назаридан аҳамияти ортади.

Фаол давлат сиёсатини амалга ошириш унинг корхоналар фаолияти инвестиция механизмларини жонлантириш, маҳаллий рақобатбардош, биринчи навбатда юқори технологияли, жаҳон бозорида етакчи ўринларга интиладиган корхоналарни қўллаб - қувватлаш, давлат буюртмалари, кафолат ва дастурлари тизими асосида самарали инновация ва инвестиция лойиҳалари бозорини шакллантириш, уларнинг биргаликда молиявий таъминланишини кўзда тутати.

Шу билан бирга, инвестициялашнинг бозор моделини шакллантиришдаги давлатнинг инвестицион фаолиятдаги иштироки фаоллашуви асосида сармоя фаолиятини иқтисодий мувофиқлаштиришни кучайтириш, инвестицион инфратузилманинг ривожига кўмаклашиш, хусусий сармояларнинг ўсишини рағбатлайдиган ҳуқуқий ва иқтисодий муҳит яратиш кабилар ётади.

Хусусий инвесторлар маблағларини инвестициялаш манбаи сифатида қараш ва уларни инвестицион фаолиятга жалб этиш иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида ўта муҳим вазифалардан биридир. Таҳлиллар ишлаб чиқариш соҳасини инвестициялаш учун фойдаланилмаган катта ҳажмдаги ресурслар мавжудлигидан далолат беради.

Ўзбекистон иқтисодиётидаги инвестицион фаолиятни ўргана бориб, шунини айтиш этиш мумкин-ки, кейинги йилларда инвестиция жараёнларининг фаоллашуви кузатилди. 2004 йилда барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга инвестициялар ҳажми 2473,2 млрд сўмни ташкил этди ва 2003 йилга нисбатан 5,2 фоиз даражага юқори бўлди. ЯИМда инвестициялар улуши 20,3%ни ташкил этди. Инвестиция соҳасида шакланган ижобий динамика иқтисодиётнинг ўсишига сезиларли даражада таъсир кўрсатди. Инвестициялар умумий ҳажмини ўсиши шароитида уларнинг мулк шакллари бўйича тақсимланишида ўзгаришлар кузатилди (5-жадвал).

Асосий капиталга инвестицияларни мулк шакллари бўйича
тақсимланиши таркиби (%)

Кўрсаткичлар	2000 й.	2001 й.	2002 й.	2003 й.	2004 й.
Асосий капиталга инвестициялар	100	100	100	100	100
Давлат мулки	63,9	47,0	40,9	40,4	41,4
Нодавлат мулки	36,1	53,0	59,1	59,6	58,6

Манба: ЎзР Давлат статистика кўмитаси

Давлат секторига йўналтирилган инвестициялар улуши 1,0 фоизга ўсиб, умумий ҳажмининг 41,4%ини ташкил қилди. Бу эса, Давлат инвестиция Дастурини давлат мулк шакллари инвестиция лойиҳалари қисмини амалга ошириш билан боғлиқ.¹

Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион фаолиятнинг тобора фаоллашиб боришини давлатнинг бевосита инвестор сифатидаги аҳамиятининг камайиши ва хусусий инвесторларнинг тараққий этиб боришида кузатиш мумкин. Бу эса ўз навбатида янги институционал тузилмалар пайдо бўлиши, инвестицион инфратузилманинг: тижорат банклари, махсус молия-кредит инвестиция институтларининг шаклланиши кабилар билан ифодаланди. Бу жараёнлар аста-секинлик билан инвестиция капитали тузилмасини мулкчилик шакли ва молиялаштириш манбаларига кўра такомиллаштириб бордилар.

5.2. Инвестицияларни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида инвестицияларни молиялаштиришнинг мавжуд манбаларидан тўлиқ ва самарали фойдаланишни талаб этади. Бу эса инвестицион фаолиятни молиялаштириш

¹ Ўзбекистон Иқтисодиёти. Тахлилий шарҳ. 2004, СИСМ №8 март 2005. 53-54 бетлар

манбаларининг ички ва ташқи манбалари таркибий тузилиши ва мутаносиблигининг ўзгариши билан боғлиқ.

Иқтисодий адабиётларда инвестицион фаолиятни молиялаштиришнинг макро ва микроиқтисодий даражадаги ички ва ташқи манбалари мавжуд.

Макроиқтисодий даражадаги ички манбалари таркибига, миллий манбалар, яъни,

- корхоналарнинг ўз маблағлари,
- молия бозори ресурслари,
- аҳоли жамғармалари,
- бюджет инвестиция маблағларини киритсалар;

ташқи манбаларга –

- хорижий инвестициялар,
- кредитлар ва заёмлар киритилади.

Ушбу тасниф ички ва ташқи манбаларнинг таркибий тузилиши ва уларнинг шаклланиши ҳамда миллий иқтисодиётда қўлланиш даражаси нуқтаи назаридан акс эттирилади.

Микроиқтисодий даражада, хўжалик юритувчи субъектлар нуқтаи назаридан **ташқи манбалар** қўйидагилар ҳисобланади;

- бюджет инвестициялари,
- кредит муассасалари,
- суғурта компаниялари,
- нодавлат нафақа ва инвестиция фондлари,
- аҳолининг инвестицион фаолиятга йўналтириши мумкин бўлган пул маблағлари
- инвесторларнинг маблағлари.

Микроиқтисодий даражада - хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестицияларни молиялаштиришнинг **ички манбаларига** асосий ва айланма капиталлари, ҳамда уларга тенглаштирилган маблағлари киради.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида инвестицион фаолиятни аста-секин нодавлат секторига утиб бориши, хусусий, жамоа, қўшма

корхоналарнинг яратилиши ва ривожлантирилиши ҳам инвестицияларни молиялаштириш манбаларининг таснифига катта таъсир кўрсатади. Масалан, хусусий ёки жамоа мулки бўлган корхоналар учун корхона эгаларининг шахсий жамғармалари ички манба вазифасини ўташи мумкин. Яъни, хорижий фирмалар билан биргаликда эгалик қилинаётган корхоналар учун хорижий мулкдорнинг инвестициялари мазкур корхона учун ички манба деб қаралади. Бозор муносабатлари такомиллашиб боргани сари корхоналар инвестицион фаолиятини молиявий таъминлаш манбалари ҳам тобора ранг-баранг бўлиб бормоқда.

Макро ва микроиқтисодий даражада инвестицион фаолиятни молиявий таъминлашнинг ички ва ташқи манбалари фарқ қилади. Инвестицион фаолиятни молиявий таъминлаш манбаларининг таснифига аниқлик киритиш зарурати инвестициялашнинг бозор моделига ўтиш жараёнидаги объектив ўзгаришлар, инвестицион жараёнларда давлат ва корхоналар функцияларининг тақсимланиши, инвестицион бозор ва асосий вазифаси сармояларни жамлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига жойлашдан иборат бўлган молиявий институт тузилмалари тараққиётига боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда инвестицияларни молиялаштириш манбаларининг таҳлили шундан далолат берадики, умумий инвестиция ҳаражатлари ҳажмида ички манбалар улуши турли мамлакатларда кўплаб объектив ва субъектив омилларга боғлиқ равишда жиддий фарқланиб туради. Айрим иқтисодий адабиётларда ғарб мамлакатлари компанияларида инвестицияларнинг ички ва ташқи манбалари ўртасидаги нисбат турлича баҳоланиши зикр этилади. Жумладан, Л.Л.Игонинанинг таъкидлашича, баъзи иқтисодчилар урушдан кейинги даврда турли мамлакатларда молиявий бўлмаган корпорациялар инвестицияларни молиялаштиришда ички ва ташқи манбалари ўртасида икки хил кўринишдаги нисбат шаклланди деб ҳисоблайдилар. Улардан бири молиялаштириш манбаларининг умумий ҳажмида ўз маблағларининг улуши юқорилиги билан тавсифланса (АҚШ ва Буюк Британия), иккинчиси, жалб

килинган ва қарзга олинган маблағларнинг қийёсий ҳажми кўплиги билан (ГФР ва Япония) ажралиб туради.¹ Одатда, тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиш босқичларига қараб, инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркиби ҳам ўзгариб туради. Инвестицион фаоллашув даврида ички манбалар улуши камайиб, асосан ташқи манбалар салмоғи ошади. Тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий турғунлик ва барқарорлик даврида эса кўпроқ ички манбаларга таянилиб, ташқи манбаларнинг фаоллиги сунади. Бундай ҳолат яъни, инвестицион фаолият кўламини қисқариши ёки аксинча фаоллашуви инвестицион таклифларнинг камайиши ва кредитлар қимматлашуви билан боғлиқ бўлади.

Ўзбекистонда олиб борилаётган чуқур иқтисодий ислохотлар натижаси улароқ инвестицияларни молиялаштириш манбаларининг таркибида ҳам ўзгаришлар юз бермоқда (6-жадвал).

Ишлаб чиқарувчиларга солиқ-бюджет сиёсатини такомиллаштириш, тўлов интизомини мустаҳкамлаш, хусусийлаштириш жараёнларини жадаллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар корхоналарнинг ўз ички маблағларини кўпайишига имконият яратди. Молиялаштириш манбалари бўйича инвестициялар умумий таркибида уларнинг улуши 2004 йилда 2,1 фоиз даражага ўсиб, 43,2%ни ташкил этди. Қулай макроиқтисодий муҳит ва ташқи бозорда рақобат қилиш қобилияти тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўсишига таъсир кўрсатди. Республика иқтисодиётига 2004 йилда 240,8 млн АҚШ доллари миқдорида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кафолатланмаган кредитлар жалб этилди, бу эса 2003 йилга нисбатан 1,5 марта юқоридир. Аҳоли маблағлари улуши 12,4%гача камайди ёки ўтган йилга нисбатан 1,3 фоиз даражага пастдир. Аҳоли маблағларининг асосий қисми яқка тартибда уй-жой қурилишига йўналтирилган.

6-Жадвал

¹ Игонина Л.Л. Инвестиции. Учебное пособие. – М.: Экономистъ, 2005. 73 стр.

Молиялаштириш манбалари буйича асосий капиталга килинган инвестицияларнинг тузилмаси (%-да)

№	Манбалар	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	Давлат бюджети	21,5	23,9	16,8	14,9	12,8	
2.	Корхоналар маблаглари	31,1	41,2	43,9	43,2	48,5	
3.	Аҳоли маблаглари	10,3	11,4	10,2	12,4	11,8	
4.	Хукумат кафолати кафолати остида олинган кредитлар	23,2	14,8	18,0	14,5	6,0	
5.	Бевосита хорижий инвестициялар	4,8	5,3	7,9	10,0	13,2	
6.	Банкларнинг марказлашган кредитлари	5,9	0	0	0	0	
7.	Тижорат банклари кредитлари	2,2	2,4	2,2	2,3	2,9	
8.	Бюджетдан ташқари жамғармалар маблаглари	0,1	0,2	0,2	2,4	4,7	
9.	Бошқа қарзга олинган маблаглар	0,9	0,8	0,8	0,3	0,2	
	Жами:	100	100	100	100	100	

Манба: Ўз Р. Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Инвестициялар таркибида молиялаштириш манбалари буйича бюджетдан ташқари фондлар улуши 2,0 фоиз даражага ўсиб, 2,4%ни ташкил қилди. Бу асосан республика аҳамиятига молик бўлган автомобил ва темир йўлларни таъмирлаш ва қуришга ажратилган маблағ ҳисобига рўй берди. Тижорат банкларига нақд пулларни жалб қилиш буйича амалга оширилган чора-тадбирлар, ўрта ва узоқ муддатли кредитлар ўртача ставкасини пасайиши натижасида тижорат банкларини улуши 2,3%га кўпайди, бу эса ўтган йилга нисбатан 0,5 фоиз даража юқоридир. Мамалакатда амалга оширилаётган давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини қисқартиришга қаратилган маъмурий ислоҳотлар марказлаштирилган маблағлар ҳажмини қисқартиришни таъминламоқда. Бевосита давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилаётган маблағлар улуши 2,5 фоиз даражага, давлат кафолати буйича хорижий инвестициялар улуши 3,3 фоиз даражага камайган. Бу эса

мос равишда 2004 йилда инвестиция умумий ҳажмини 14,9% ва 14,5%ини ташкил қилади.¹

Ўтиш даврини бошидан кечираётган собиқ совет иттифоқи республикалари иқтисодиётида инвестицияларни молиялаштириш манбалари ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Бунинг сабаби бозор муносабатларига ўтиш даврида инвестициялашнинг ички ва ташқи манбалари ўртасидаги нисбатнинг ўзгаришига хосдир. Бозор механизмларининг тўла шаклланмаганлигидан хужалик юритувчи субъектлар бир томондан ссуда ва фонд бозори капиталларидан унумли фойдалана олмайди, иккинчи тарафдан инвестицион фаолиятни молиявий таъминлашда ўзларининг етарли маблағларига эга эмас.

Инвестициялашнинг ташқи манбаларини жалб этиш имкониятлари ўрганилганида Ўзбекистон шароитига нисбатан қуйидагилар устувор йўналиш сифатида кўриб чиқилади:

- марказлаштирилган инвестициялар ҳажмини кўпайтириш;
- хусусий инвесторлар (аҳоли, тижорат банклари, инвестиция фондлари ва компаниялари ва ҳ.) фаолиятини фаоллаштириш;
- хорижий инвестицияларни жалб этиш.

Бозор муносабатларига мос равишда хусусий секторда инвестицион фаолиятни молиялаштириш манбалари такомиллашиб бормоқди:

- инвестицион фаолиятни молиявий таъминлаш манбаларининг кўпайиши;
- хусусий капиталнинг давлат капитали устидан устуворлиги;
- инвестицион фаолиятда иштирок этувчи турли шаклдаги хўжалик юритувчи субъектлар ва объектларнинг ортиб бориши;
- буш турган пул маблағларни жамлаш ва уларни инвестицион фаолиятга жалб қилиш орқали инвестицион талаб ва таклифни

¹ Ўзбекистон Иқтисодиёти. Тахлилий шарҳ 2004 йил СИСМ №8 март 2005. 54 бет

таъминлайдиган инвестицион бозор ва унинг институтларининг ривожланиши;

Умуман ишлаб чиқариш соҳасини инвестициялар билан таъминлашнинг имкониятлари таҳлили қуйидаги хулосалар қилиш имконини беради.

Биринчидан, ҳар доим ҳам ишлаб чиқариш соҳасини инвестициялашда хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз маблағлари инвестицион тараққиёт учун етарли эмас. Аксарият корхоналарнинг молиявий имкониятлари инвестицияларни шакллантиришга қодир эмас. Мавжуд вазиятда корхоналарда ёппасига янгиланиш ва соғломлаштириш эмас, балки маҳсулотнинг рақобатбардошлик даражаси, ички ва ташқи бозордаги талаб даражасига қараб устувор ишлаб чиқариш йўналишлари танлаб олинади. Ички ва ташқи бозор талабига жабоб берадиган рақобатбардош маҳсулот чиқарадиган корхоналаргина инвестицион фаолиятни ўстирувчи база бўлиб хизмат қилиши мумкин, чунки фақат реал даромадни ошириш орқалигина инвестиция манбаларини пул қадрсизланишига таянмаган ҳолда шакллантиришга эришилади.

Иккинчидан, корхоналарнинг молиявий жамғармалари етишмаслиги шароитида инвестицияларни ташқи манбалар ҳисобидан молиялаштиришнинг имкониятлари ва шарт - шароитларини аниқлаш зарурати юзага келади.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибий тузилишини ўзгартиришнинг бош йўналиши бюджет маблағларини бу фаолиятга жалб этишнинг камайтирилиши ва корхоналарнинг ўз маблағлари, хусусий инвестициялар ва қарзга олинган маблағлар улушининг ортишидир.

5.3. Амортизация ажратмалари инвестицияларни молиялаштиришнинг ички манбаи сифатида

Амортизация ажратмаларидан инвестиция манбаи сифатида фойдаланиш иқтисодчилар томонидан турлича баҳоланади.

Н.Х. Ҳамроев ўз илмий изланишларида амортизация ажратмалари – инвестицион жараёни молиялаштириш манбаси сифатида қараб, асосий фондлар ва уларнинг қийматлари, амортизация ажратмаларини ҳисоблашнинг усуллари ва тартиблари ҳақида фикр юритган.¹ Ўзбекистонда 1998 йили қабул қилинган амалдаги Солиқ Кодексига мувофиқ асосий воситаларга нисбатан амортизация нормалари белгилаб берилди. Амортизация сиёсатидаги ислохотлар шуниси билан характерлики, амортизация ҳисоблашнинг мавжуд анъанавий усулларидан воз кечилиб, жаҳон амалиётига мос равишда куп поғонали гуруҳли нормаларига, яъни,

амортизацияни тўғридан-тўғри ҳисоблаш усули,

тезкор амортизация усули,

кумулятив (йиллар йиғиндиси) усул,

бажарилган иш ҳажмига пропорционал ҳисоблаш усулларига ўтилди.

Бу эса ўз навбатида корхоналар амортизация ажратмаларини ҳисоблашнинг турли усулларини қўллаш соҳасида катта ҳуқуқларга эга бўлиб, бу инвестицион фаолиятни молиявий таъминлашнинг ички манбалари ҳажмини анча кўпайтириш имконига эга бўлди.

Амортизация сиёсатини амалга ошириш бир томондан, амортизация ажратмалари суммасининг ортиши билан ижобий баҳоланса, иккинчи томондан эса корхоналар ихтиёрида ўз ресурслари тақчиллиги шароитида, муомалада пул етишмаслиги ва тўловсизлик инқирози, мавжуд маблағлардан кўзланган мақсадларда эмас, балки айланма маблағлар ўрнини қоплаш, тўловлар бўйича қарзларни тўлаш каби муаммоларни келтириб чиқаради.

¹ Ҳамроев Н.Х. 104-125 бетлар.

Айтиш керакки, хориж амалиётида тезкор амортизация усулидан фойдаланиш давлат томонидан хусусий инвестицияларни рағбатлантириш механизмининг ўта муҳим ташкилий қисмларидан бири ҳисобланади. Амортизация қилинаётган капиталдан фойдаланишнинг фойдали муддати қисқарганида унинг тўлиқ тикланиши учун амортизация меъёрлари орттирилади. Амортизация фондига ҳисоблаб ўтказилаётган даромад суммаси солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланганлиги сабабли, амортизация ҳисобдан чиқаришлари тегишли равишда солиққа тортиш базаси бўлган баланс даромадининг мувофиқ равишда камайиши, ҳамда корхона ихтиёрида қолаётган даромаднинг ортишига олиб келади.

Бироқ иқтисодиёти барқарор мамлакатларда намоиш этган ёндашувни кўр-кўрона кўчириш мақсадга мувофиқ эмас. Бюджет-солиқ ва тўлов тизими чуқур инқирозга юз тутган, ҳамда корхоналар молиявий тузуми барбод бўлган ҳозирги шароитда амортизация ажратмаларидан мақсаддан ташқари фойдаланишни таъқиқламай туриб, уларни ошириш йўлини тутиш микроиқтисодий даражада молиявий мутаносибликнинг янада бузилиши ва молиявий ҳамда солиқ назоратининг бўшашишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли амортизация воситаларидан функционал йўналиши бўйича, аниқ йўллаб фойдаланиш таъминланиши зарур. Қуйидагилар бу муаммони ҳал этиш йўллари бўлиши мумкин:

- амортизация ажратмаларини улардан мақсадга мувофиқ фойдаланилмаганида солиққа тортиладиган базага киритиш,
- хизмат кўрсатувчи банкларда корхоналарнинг махсус амортизация ҳисобрақамларини жорий этиш,
- амортизация ажратмаларининг бир қисми ҳисобига минтақавий инвестиция фондларини шакллантириш ва ҳ.

Амортизация ажратмалари айланма маблағлар ўрнини тўлдириш манбаи бўлиб хизмат қилмаслиги, айланма маблағларни шакллантириш муаммосини ўзгача асосда, биринчи навбатда тўлов айланмасини таъминлаш орқали йўлга қўйган маъкул.

Амортизация сийёсатининг таъсирчанлигини ошириш шунингдек асосий капиталнинг реал қийматини марказлашмаган тамойиллар ёрдамида, бироқ ягона усул асосида, шу вақтнинг ўзида мавжуд асосий фондларни рўйхатлаш билан бирга асосий фондлар бозор қийматини баҳолаш орқали аниқлашни кўзда тутди. Бунда уларнинг фойдаланилаётган ва ҳаракатсиз ётган қисмини ажратиб, иккинчи қисмини амортизация ажратмалари миқдорини мувофиқлаштириш ва корхона мулкидан камроқ солиқ тўлаш мақсадида хўжалик айланмасидан чиқариш масаласи ҳам муҳим ўрин тутди. Бундай шароитда асосий ишлаб чиқариш фондларини янгилаш жуда қийин кечади.

Хусусан, бир томондан, фойдаланилмаётган ва эскирган асосий капитал тўпланиб қолганлиги ва иккинчи томондан, инвестиция талаби тўлов имкониятлари тушиб кетганлиги туфайли баъзи даврларда соф инвестициялар салбий кўриниш олиши мумкин. Бу эса асосий капиталга соф инвестициялар жойлашга қаратилган инвестиция функцияларидан фойдаланишга тўсқинлик қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
2. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11.04.
4. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.
5. Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
6. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование:

- Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
7. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
 8. Нешиной А. Инвестиции. – “Дашков и К^о”-М., 2006, – 425 с.
 9. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К^о” -М., 2006, – 148 б.
 10. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.

6 боб. ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИДА БЮДЖЕТ ИНВЕСТИЦИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

- 6.1. Давлат инвестиция дастурини амалга оширишни такомиллаштириш
- 6.2. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион бозорнинг ривожланиши
- 6.3. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари
- 6.4. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари
- 6.5. Худудий инвестицион сиёсатни такомиллаштириш
- 6.6. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари

6.1. Давлат инвестиция дастурини амалга оширишни такомиллаштириш

Дунёнинг деярли барча мамлакатларида иқтисодий жиҳатдан мураккаб даврда давлат иқтисодиётга ўз аралашувини кучайтиради. Бу фикр ўз-ўзини мувофиқлаш бозор механизми шаклланиб бўлган мамлакатларга ҳам тааллуқли. Айниқса инвестиция тушкунлигини енгиб ўтишда давлатнинг ўрни муҳим. У инвестиция жараёнидаги ўз иштирокининг турли шакллари кўллаши мумкин. Улардан энг муҳими - инвестиция бозорини мувофиқлаштириш. Шу вақтнинг ўзида давлат бозор иқтисодиётида ҳам иқтисодиётни ривожлантиришда етарлича жид-дий рол ўйнайдиган бевосита инвестор бўлиб келади. У бюджет маблағларини биринчи навбатда иқтисодиётнинг хусусий сармоядорлар учун даромад олиш нуқтаи назаридан жозибадор бўлмаган, бироқ давлат ва ижтимоий нуқтаи назардан муҳим аҳамиятга эга бўлган тармоқларга жойлайди. Ўзбекистон учун бундай тармоқлар бўлиб, аввало ижтимоий соҳа ва халқаро бозорда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи моддий ишлаб чиқариш тармоқлари ҳисобланади. Давлат инвестицияларининг аҳамиятини нафақат уларнинг ҳажми, балки улар давлат кафолатига эгаллиги, суғурталангани ва шунингдек,

хусусий инвесторлар учун ўзига хос маёқ вазифасини ўташи белгилаб беради. Иқтисодий тараққиётнинг замонавий босқичида аксарият ишлаб чиқариш тармоқлари ўз маблағлари ҳисобига инвестицион фаолиятларини ташкил этадилар. Моддий ишлаб чиқариш соҳаларида таваккалчилик юқори ва даромад даражаси пастлиги туфайли уларга хусусий инвестициялар жойланиши камайди. Фақат табиий ресурслар қазиб олиш ва уларга дастлабки ишлов бериш корхоналаригина бундан мустасно. Ҳатто, давлат нисбатан буш қолган бюджет ресурсларига эга бўлганида маблағларни мамлакат умумхўжалик ишлаб чиқаришини ёппасига ривожланишини таъминлайдиган тармоқларга ёки муайян корхоналарга жойлаши керак. Шу билан боғлиқ ҳолда шуни айтиб ўтиш керакки, бюджет маблағлари тақчиллиги яқин истиқболда бундай давлат инвестицияларини кенг ҳажмда амалга ошириш имконини бермайди. Ҳозирги вақтда асосий капиталга қўйилаётган инвестициялар тузилмасида бюджет қўйилмалари улуши камайиб бормоқда.

Шу билан бирга, иқтисодиёт баъзи тармоқларининг йирик ва ўрта корхоналари бўйича асосий капиталга жалб этилган инвестициялари 200? йилда бюджет маблағлари ҳисобига бирмунча кенгайиб кетди. қуйидаги маълумотлар ҳам шундан далолат беради (асосий капиталга жалб этилган барча инвестициялар ҳажми 100 % деб қабул қилинган): саноат (барча жабҳалари) - 13,3 %, ш.ж. машинасозлик - 19,2 %; қишлоқ хўжалиги - 49,6 %; қурилиш - 52,1 %; транспорт ва алоқа - 18,9 %; турар жой-коммунал хўжалиги - 7,0 %.

Марказлашган инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигининг нисбатан пастлиги уларга хос хусусиятлардан ҳисобланади. Бюджет инвестицияларидан ишлаб чиқариш соҳасида фақат давлат корхоналари фойдаланмоқда. Ҳозирги пайтда ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги туфайли бундай корхоналарни давлат ҳокимияти идоралари томонидан хусусийлаштириш ёки янгича ҳуқуқий асосларда қайта ташкил

қилиш орқали уларнинг миқдорини қисқартириш ишлари амалга оширилмоқда.

Марказлашган инвестициялар ҳажмини ошириш улар самара-дорлигини ошириш масаласини ҳал қилмайди. Бунинг учун бюджет-молия тизимида чуқур ислохотларни амалга оширмоқ лозим. Давлат миқёсида барча даражадаги бюджетдан ташқари фондларнинг йўқ қилиниши, ижтимоий ахамиятга эга бўлган баъзи инвестиция сифатида йўлланаётган бюджет маблағларини назорат қилиш имкониятини яхшилайти. Бюджетни ижро этиш ғазначилик тизимининг жорий этилиши ҳам бюджет маблағларининг ишлатилиши устидан назоратни кучайтирди, бироқ у ҳам муаммони тўлалигича ҳал қилмади.

Бюджет маблағларини марказдан туриб инвестицияларга тақсимлаш муайян даражада иқтисодиётни бошқаришнинг шўроларча маъмурий-буйруқбозлик тизими йўл қўйган хатоларни такрорлайди. Инвестиция объектлари ҳамда ҳажмларини маъмурий-тақсимлаш дастаклари орқали аниқланганида даромадлилик мезонидан деярли фойдаланилмайди, бюджет маблағлари ёйилиб кетиб, бошқа мақсадларга ишлатилиб кетади, яқунланмаган қурилиш ҳажми ортиб боради. Инвестиция соҳасида буйруқбозликка асосланган қарорлар оқибатда иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш тизимида номутаносибликлар келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимининг тамойилларидан бири – маҳаллий бюджетларнинг мустақиллиги, инвестиция оқимларининг бюджет ҳуқуқ муносабатлари субъектларининг манфаатларига мувофиқ равишда тақсимланишини белгилаб беради. Маълумки, давлат бюджети давлатга қарашли бўлса, маҳаллий бюджет маҳаллий давлат бошқарув органлари томонидан юритилади.

Мудофаа ва миллий хавфсизликни таъминлаш, фундаментал тадқиқотлар ҳамда илмий-техник тараққиётга инвестициялар фақат давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилади. Шунингдек Ўзбекистон Республикаси «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонунга мувофиқ темир йўл,

хаво ва денгиз транспортининг давлат томонидан кўллаб-қувватланиши, давлат кўламли фавқулодда вазиятлар ва табиий офатлар оқибатларини тугатиш ва инвестицияларнинг капитал кўйилма шаклидаги яна бир неча йўналишлари ҳам давлат даражада таъминланиши шарт. Бюджет қонунчилиги бюджетлар ҳисобидан йўлланаётган инвестицияларни тартибга солади. Улар қуйидагилар: давлат мулкни шакллантириш харажатлари, таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, жисмоний тарбия ва спорт муассасаларини ривожлантириш, оммавий ахборот воситалари, давлат мулки ёки маҳаллий ўз-ўзини бошқариш идоралари ихтиёридаги бошқа муассасаларни шакллантириш; давлат турар-жой-коммунал хўжалигини сақлаш ва ривожлантириш; давлат йўл қурилиши ва маҳаллий аҳамиятга эга йўлларни сақлаш; давлат ҳокимияти ҳудудларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш; маиший чиқиндиларни утиллаштириш ва қайта ишлашни уюштириш; аҳолига транспорт хизматини кўрсатиш ва давлат мулки бўлган ёки маҳаллий ўз-ўзини бошқариш идоралари ихтиёридаги муассасалар; ёнгин хавфсизлигини таъминлаш; давлат идоралари атрофидаги табиат муҳитини муҳофаза қилиш; маҳаллий ўз-ўзини бошқариш идоралари қабул қиладиган мақсадли дастурларни амалга ошириш.

Фикримизча, бюджетдан молиялаштириш доирасида рўй бераётган инвестиция жараёнларини такомиллаштириш, бюджет маблағларидан кўзланган мақсадларда фойдаланиш ортидан назоратни кучайтириш ва уларнинг ижро самарадорлигини юксалтириш учун барча даражадаги бюджетларнинг инвестиция дастурларига нафақат қурилишларга ажратилаётган инвестицияларни, балки инвестиция мақсадларида бюджет кредитлари, субвенциялари ва субсидиялар тарзида фойдаланиладиган маблағларни ҳам киритиш зарур. Шунингдек бу каби дастурларга бир мунча катта ҳажмда кўчмас мулк харид қилиш бўйича ва бино ҳамда иншоотларни қайта тиклаш харажатлари киритилиши керак. Бюджет капитал кўйилмаларининг самарадорлиги муаммоларини кўриб чиқишда уларнинг

катта қисми ноишлаб чиқариш, ижтимоий соҳага йўлланишини унутмаслик лозим.

6.2. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион бозорнинг ривожланиши

Сўнги вақтларда «инвестицион бозор» тушунчаси кенг тарқалганлигига қарамасдан, иқтисодчилар ўртасида унга турлича таъриф бериш сақланиб қолмоқда. Чет элда, одатда, бундай бозор деганда қимматли қоғозлар бозори ёки фонд бозори тушунилади. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, ривожланган иқтисодиётга эга мамлакатларда акциялар, облигациялар ва бошқа қимматбали қоғозларга маблағ сарф қилиш инвестицияларнинг энг кўп тарқалган шакли ҳисобланади. Шунга қарамасдан, Россияда бир қанча муаллифлар инвестицион бозор тушунчаси остида фақат капитал маблағларни тушунишади, қолаверса, бунда капитал маблағлар ислоҳотлардан олдинги, эски маънода қулланилади. Шунингдек, бу тушунчани кенгроқ талқин қилиш ҳам мавжуд бўлиб, у ўз ичига инвестиция объектларининг барча шаклини олади.

Б.А.Чуб фикрига кўра, инвестиция бозори аҳамияти бўйича баравар бўлган учта секторга (бўлакка) бўлинади:

- инвестиция ресурслари,
- инвестиция мажбуриятлари ва улушлари,
- инвестиция кафолатлари.

Бу секторларнинг ҳар бири бозорда муомалада бўлган объектларнинг ҳақиқий нарҳини аниқлаш учун хизмат қилади. **Инвестицион бозор** қандайдир мавҳум майдонча вазифасини бажариб, унда бозор объектларининг бир субъектдан бошқасига оқиб ўтиши амалга ошади. Бундай оқиб ўтиш, ўз моҳият эътиборига кўра, инвестицияларнинг доиравий айланишидан иборат.

Бизнинг фикримизга кўра, инвестицион бозорнинг сўзсиз белгилари бўлиб, унинг инвестицион таклиф, инвестицияга бўлган талаб, рақобат ва нарх каби элементлари (унсурлари) ҳисобланади.

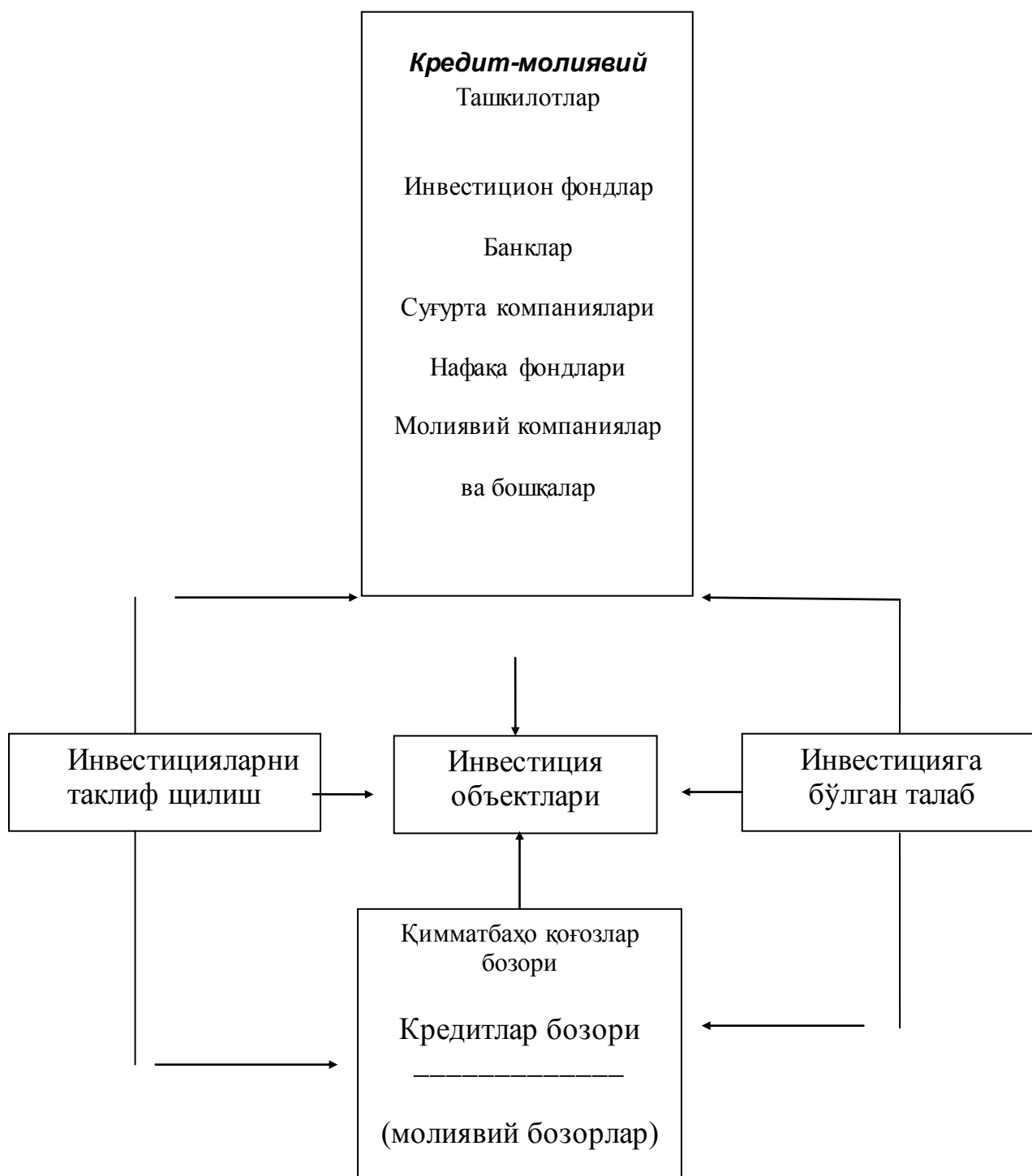
Инвестицион бозор ресурслар потенциали етарли бўлгандагина фаолият кўрсатиши мумкин, ресурслар потенциали эса, ўз навбатида, маблағлар ва уларни сарф қилиш нуқталари мавжудлигини назарда тутаяди.

Инвестицион жараёнларни амалга оширишни таъминловчи механизм ҳамда унинг субъектлар доирасида мавжуд бўлиб тура олиш имконияти зарур.

Шунингдек, инвестицияларни моддий ва номоддий хўжалик объектларига қўллаш учун зарур шарт-шароитлар лозим. Бундай механизм тузилишининг асосий белгилари 3-чизмада келтирилган.

Ўзбекистонда инвестицион бозорнинг ривожланмаганлиги ҳақида фикрлар мавжуд. Шунга қарамадан, бу ерда инвестицияларни бозор иқтисодиёти асосида амалга ошириш учун зарур бўлган бир қанча муҳим белгилар бор. Мамлакатда ҳам жисмоний, ҳам юридик шахсларга тегишли, яъни мулк шаклларига кўра диверсификация қилинган, айтарли миқдордаги капитал мавжуд. ^аолаверса, хусусий инвестицион капитал давлат инвестицион капиталидан устунлик қилади. Ўзбекистоннинг ҳозирги даврдаги иқтисодий ривожланишининг ўзига хос яна бир хусусияти инвестицияларга бўлган талаб бўлиб, у зарур бўлган сердаромадликни таъминлаб бера олмайди, шунингдек, шундай инвестиция объектларини назарда тутаядики, улар бўйича хавф даражасини мўлжалдаги фойда олиш даражаси билан қоплаб бўлмайди. Айнан шу ҳолат асосан хўжалик субъектлари эркин капиталининг чет элга чиқиб кетиши, аҳолининг кўпчилигида ўз капиталини инвестиция шаклида ҳаракатлантириш хоҳиши йўқлиги ва чет эл инвестицияларининг паст даражасини белгилаб беради.

Баъзи бир маълумотларга қараганда, давлатдан яширилган хўжалик фаолияти улуши ялпи миллий даромаднинг учдан бир қисмидан то ярмигача бўлган миқдорни ташкил қилиши ҳам муҳим жиҳат ҳисобланади.

Инвестицион ресурсларни жалб қилиш ва сарфлаш

Бу секторда ўзининг рақобат муҳити пайдо бўлган, иқтисодий фаолиятнинг бутун бир бўлаклари солиқсиз моделга асосланган. Фаолият кўрсатаётган ҳамда солиқ ва божлар тўлаётган хўжалик субъекти уларга нисбатан рақобат ташкил эта олмайди. Ушбу жараённинг энг муҳим томони

шундан иборатки, бундай фаолиятдан олинадиган даромад инвестицияга эмас, балки истеъмолга ишлатилади.

Бозор ўзгаришлари инвестицион капиталнинг турли хил субъектлари юзага келиши ҳамда инвестицион бозорда турли шаклдаги мулкларнинг кўплаб хилма хил муносабатлари пайдо бўлишини белгилаб берди. Инвестицион жараёнда давлат, маҳаллий ва хусусий инвесторлар вазифаларининг бўлиниши юз берди. Инвестицион фаолият соҳасида пайдо бўлган ва доим ривожланиб бораётган ҳуқуқий-меъёрий база мавжудлигига қарамасдан, бир томондан, узоқ вақт давомида қайта тикланаётган ишлаб чиқариш ва миллий даромаднинг етарли бўлмаган динамикаси, иқтисодиёт асосий секторларининг барқарор пасайиш ва ҳаракатсизлик анъанаси, иккинчи томондан ҳуқуқий меъёрлар ва институтларнинг кучсизлиги, умуман давлатга ва хусусан суд органларига бўлган ишончнинг паст даражадалиги иқтисод ва ҳуқуқнинг эришилган ҳолати самарадорли эканлигига шубҳа уйғотади. Ўзбекистондаги инвестицион бозор ҳолати динамикаси 7-жадвалда келтирилган.

7-жадвал

Ўзбекистон Республикаси инвестиция бозорини
тавсифловчи кўрсаткичлар динамикаси

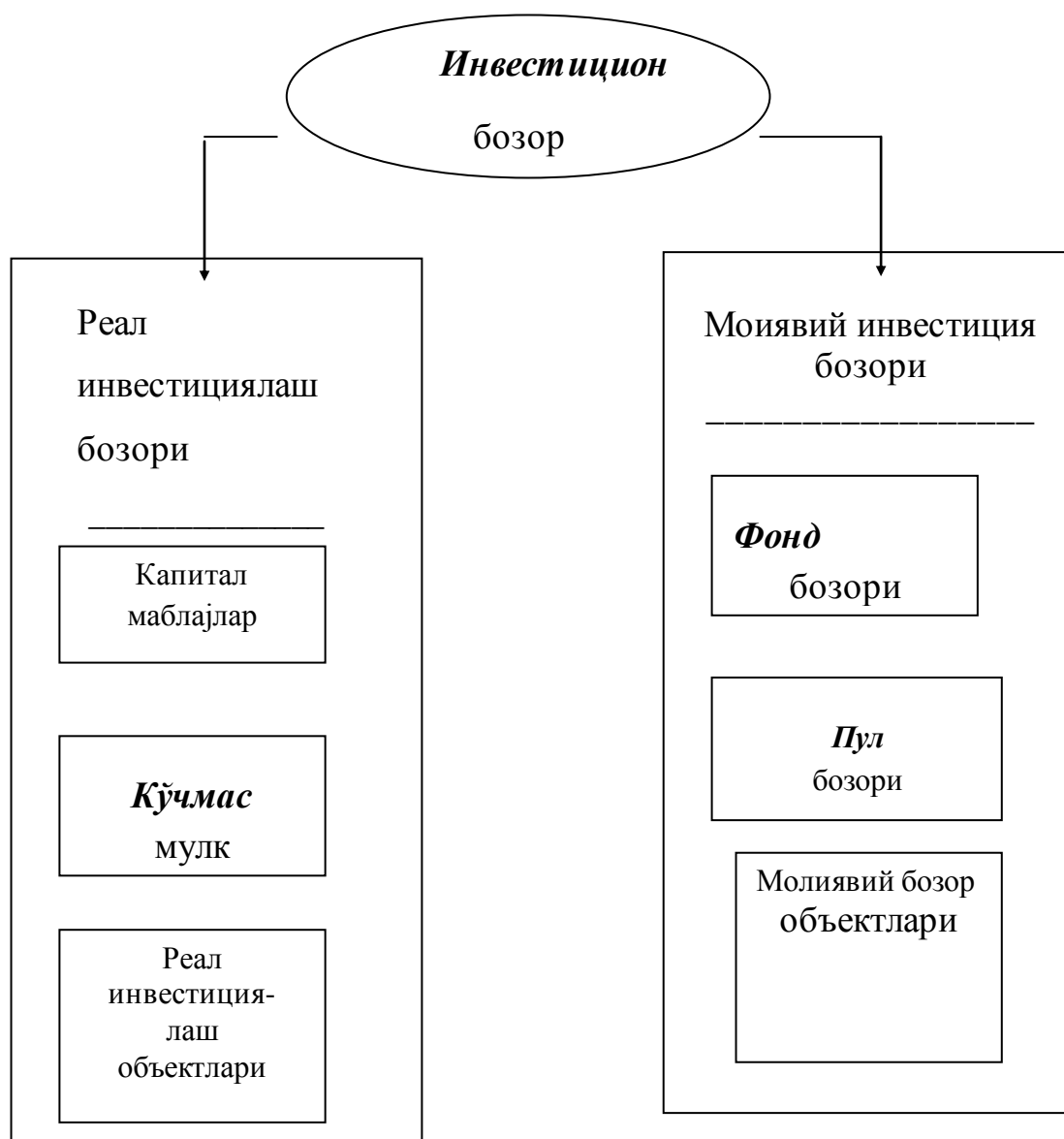
	1998	1999	2000	2001
Ялпи ички маҳсулот динамикаси (ўтган йилга нисбатан % ҳисобида)	95,1	103,2	107,7	105,0
Саноат маҳсулоти ҳажми динамикаси (ўтган йилга нисбатан % ҳисобида)	94,8	108,1	109,0	104,9
Пул массаси ўсиши/пасайиши суръати, йил бошига нисбатан % ҳисобида	19,8	57,2	62,4	49,1
Истеъмол нархлари индекси, ўтган йил декабрига нисбатан % ҳисобида	164,4	136,5	120,2	118,6
Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларнинг нархлар индекси, ўтган йил декабрига нисбатан % ҳисобида	123,2	167,3	131,6	110,7
Асосий капиталга бўлган инвестициялар бўйича ишлаб чиқарувчиларнинг нархлар индекси, ўтган йил декабрига нисбатан % ҳисобида	112,1	146,0	135,9	114,4

Ҳозирги Ўзбекистонда инвестицион жараёнлар инвестицион ва молиявий бозорлар ўзаро таъсири асосида юз беради. Бунинг учун молиявий воситачиларнинг ривожланган тармоғи зарур. Бу тармоқ молиявий ресурслар иқтисоднинг эркин капитал мавжуд бўлган секторларида тўпланиши ва уларни инвестиция истеъмолчилари ўртасида тақсимланишини таъминлаши лозим. Бунда инвестицион операцияларнинг даромаддорлиги асосий мезон ҳисобланади. Инвестицион жараёнларни амалга ошириш инвестиция бозори механизми орқали амалга оширилади. Бу жараёнлар инвестицияларнинг турли шакллар ва ҳар хил савиялардаги ҳаракатидан иборатдир.

Мамлакатда молиявий воситачиларнинг етарли даражада ёйилган тармоғи шаклланган бўлиб, уларнинг фаолияти инвестицион талаб ва таклифларни амалга оширишга ёрдам беради. Шунингдек, инвестициялаш объектларининг (инвестицион маҳсулотларнинг) кўп сегментли бозори мавжуддир. Шу билан бир вақтда бу объектларнинг жозибадорлигини иқтисодий мезонлар бўйича баҳолаш мукамалликдан йироқдир, ваҳоланки айни шу нарса инвестицион бозорнинг ўз вазифаларини нормал бажариши учун зарур бўлган шартлардан биридир. Умуман эса шуни такидлаш лозимки, инвестицион инфраструктура инвестицион бозорнинг асосий ташкил этувчи унсурларидан бири сифатида янада такомиллаштиришни талаб этади. У ҳали ҳозирча бозорнинг ўз-ўзини бошқариш қонунлари бўйича ишлай олмайди ва шу сабабдан давлатнинг инвестицион жараёнга доимий аралашувини талаб қилади.

Бозор қонунлари самарали инвестицион жараёнлар фақат ривожланган молия бозори шароитидагина мавжуд бўлишини белгилайди. Унинг инвестицион бозор билан ўзаро алоқаси нафақат бозор иқтисодиётига эга давлатлар, балки жаҳон иқтисодий хўжалигида макроиқтисодий мувозанатни аниқлайди. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви натижасида бундай мувозанатнинг роли ошиб бормоқда. Инвестицион бозор тузилишида реал ва молиявий инвестиция бозорларини ажратиш кўрсатиш мумкин (4-схема).

Инвестицион бозор тузлиши

Молия бозори доирасида инвестицион ресурслар мулкдорлари ва уларни истеъмол қилувчилар ўртасида воситачи ҳаракат қилади. Молиявий воситачилик назариясига асосан, турли хил ташкилий-ҳуқуқий шакллар хўжалик юритувчи субъектлари бундай ресурсларнинг асосий истеъмолчилари бўлиб, унинг асосий манбаи сифатида эса аҳоли ёки уй хўжалиги кўрсатилади. Аҳоли ҳам уюшган (банк омонатлари, қимматбаҳо

коғозлар), ҳам уюшмаган(тарқок) кулда бўлган - жамғармаларга эга бўлиши мумкин. Уюшган жамғармалар молия бозорининг ҳар хил қатнашчилари ёрдамида инвестицияларга айлантирилиши мумкин, айти вақтда уюшмаган жамғармалар инвестициялар учун фақат потенциал ресурс ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистондаги ҳозирги инвестицион бозор ҳолати учун юқоридаги назарий тасдиқ жуда ҳам тўғри эмас. Масалан, 2005 йилдаги молиявий маблағларнинг умумий ҳажмидаги 80,6 фоиз маблағлар ташкилотларнинг ўз маблағлари ҳисобидан ташкил қилинган, яъни бу маблағлар жалб қилинган маблағлар бўлмасдан, балки ташкилотнинг ўз ихтиёрида қолган фойда (жамғарма фонди) ва амортизациядан иборат бўлган. 2006 йилда эса бу кўрсаткич 85,5 фоизни ташкил қилган. Бундан ташқари, молия-кредит ташкилотларининг ўз маблағлари; давлат, ва давлат ташкилотларининг бюджет маблағлари; чет эл инвесторлари маблағлари ҳам инвестиция манбаи бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, инвестицион бозорни инвесторлар ва истеъмолчилар ўртасидаги ўзаро муносабат шакли сифатида қараш мумкинки, бу муносабат инвестицион инфраструктура субъектлари орқали амалга ошади.

Бошқа ҳар қандай бозор каби, инвестиция бозори ҳам маълум конъюктурага эга. Ушбу конъюктурани олдин ҳар қандай бозорга хос бўлган омиллар мажмуи – талаб ва таклиф ўртасидаги нисбат, нархлар даражаси, маҳсулот реализацияси (бизнинг ҳолда инвестициялар реализацияси) – аниқлаб беради. Қолаверса, бу конъюктура ҳам бутун инвестиция бозори, ҳам унинг алоҳида сегментлари бўйлаб кўрилиши лозим.

Ҳозирги вақтда инвестицион фаолиятнинг давлат томонидан бошқаришни кучайтириш лозим.

Инвестицион муҳитга инвестицион сиёсат объекти сифатида қараш лозим. Иқтисодиётга жалб қилинадиган инвестицион ресурслар ҳажми унинг ҳолати мезонидир.

**Ўзбекистон Республикаси инвестицион фаолияти
кўрсаткичлари**

(ўтган йилга нисбатан % ҳисобида, 2003 100%)

	2003	2004	2005	2006
Асосий капиталга бўлган инвестиция - ҳаммаси бўлиб	93,0	105,0	117,0	109,0
чет эл инвестициялари ҳажми	96,0	81,0	115,0	130,0
Қурилиш пудрати шартномаларига асосан бажариладиган ишлар ҳажми	93,0	106,0	112,0	110,0
Иқтисодиёт тармоқлар бўйича асосий фондлар	99,6	99,6	100,1	100,4
Маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқлар бўйича асосий фондлар	98,6	98,6	99,3	99,6
Хизмат кўрсатиш тармоқлари бўйича асосий фондлар	100,4	100,6	100,9	101,1
Уй-жойни топшириш	93,0	104,0	95,0	103,0

Инвестицион муҳитни яхшилашнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- инвестицион фаолият ҳуқуқий-меъёрий базасини такомиллаштириш,
- маҳаллий ҳокимиятнинг корхоналар билан уларнинг ўз маблағларини инвестицияларга жалб қилиш бўйича ўзаро алоқаси,
- инвестицион дастурларни ишлаб чиқиш ҳисобига инвестицияларни ривожланишнинг асосий йўналишларида жамлаш (концентрация қилиш);
- самарали илмий-техникавий сиёсатни амалга ошириш;
- ҳудудлар инвестицион сиёсатга тезкор равишда зарур ўзгаришларни киритиш ҳамда инвестицион солиқ кредити ва ўзаро қарзлар

реструктуризациясини амалга ошириш ҳисобига инвестицион фаолият юритувчи хўжалик юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш мақсадида инвестицион жараёнларнинг доимий мониторингини (кузатувини) йўлга қўйиш.

Худудларнинг инвестицион сиёсати давлат инвестицион сиёсатидаги ноизчилликни текислаш, қулай муҳитни яратиш, худудий инфраструктурани ривожлантириш, социал-ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган бўлиши керак.

Худудий инвестицион сиёсатнинг асосий мақсади инвестицион жараёнларни самарали бошқариш учун меъёрий-ҳуқуқий базани яратиш бўлиши даркор.

Инвестицион сиёсат вазифалари қаторига қуйидагилар киради:

- худуднинг умумий инвестицион жозибадорлигини ошириш;
- солиқ ва солиқ орқали бўлмаган тушумларнинг янги манбаларини юзага келтириш, хусусан уларни худудлар мулкларидан фойдаланиш ҳисобига яратиш;
- янги иш жойларини ташкил этиш;
- худуднинг инвестицион инфраструктурасини ривожлантириш; худуднинг инвестицион соҳада рақобат муҳитини шакллантириш; худуд аҳолиси учун мақбул экологик шарт-шароитларни яратиш; кўчмас мулк объектлари базасида хизмат кўрсатиш соҳасидаги кичик бизнес ривожини учун етарли шарт-шароит яратиш.

Инвестицион бозорни инвесторлар ва истеъмолчилар ўртасидаги ўзаро муносабат шакли сифатида қараш мумкинки, бу муносабат инвестицион инфраструктура субъектлари орқали амалга ошади.

Бозорнинг асосий унсурларидан бўлган инвестицион таклиф, инвестицияга бўлган талаб, рақобат ва нарх инвестицион бозорнинг асосий белгилари бўлиши лозим. Инвестицион бозор фақат маблағлар ва уларни ишлатиш жойи (нуктаси) бўлгандагина, ресурслар потенциали етарли бўлган ҳолдагина нормал равишда ўз вазифаларини амалга ошириши мумкин.

Бозор хўжалигида инвестицион фаолият инвестицион бозор механизми орқали амалга ошади. Ушбу механизм инвестицион фаолиятнинг мустақил иқтисодий ечим қабул қилувчи, алоҳида олинган субъектлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар шакли сифатида намоён бўлади.

Инвестицион бозор – мураккаб ва динамик ҳодиса бўлиб, унинг ҳолати инвестицион талаб ва таклиф, рақобат, нарх каби бозорнинг асосий унсурлари орқали тавсифланади. Бозор иқтисодиётида инвестицион фаолиятни амалга ошириш шарт-шароитлари ўзига хос шаклларни қабул қилиб, улар бозор иқтисодиёти тизимида инвестициялаш субъектларининг ўзаро муносабатлари хусусиятларини акс эттиради ва қуйидагиларни талаб қилади:

- мулк шакллари бўйича диверсифицияланган тузилишга (структурага) эга катта миқдордаги, хусусий инвестицион капиталнинг давлат инвестицион капиталига нисбатан кўплиги билан тавсифланадиган, инвестицион капитал мавжудлиги;
- мулк ва институционал ташкилотларнинг муносабатлари, инвестицион жараёнда давлат ва хусусий инвесторлар функцияларининг ажратилганлиги, инвестицион талаб ва таклифларни реализация қилишга ёрдам берувчи молиявий воситачиларнинг ривожланган тармоғи мавжудлиги нуктаи назаридан инвестицион фаолият субъектлари турли-туманлиги;
- инвестицион фаолият объектларининг инвестицион маҳсулотлар шаклида юзага чиқадиган, кўп сегментли, ривожланган бозори мавжудлиги;
- инвестицион капитални инвестицияларнинг жозибалилик иқтисодий мезонларига мос равишда, инвестицион бозор механизмлари орқали, инвестиция объектларига тақсимлаш.

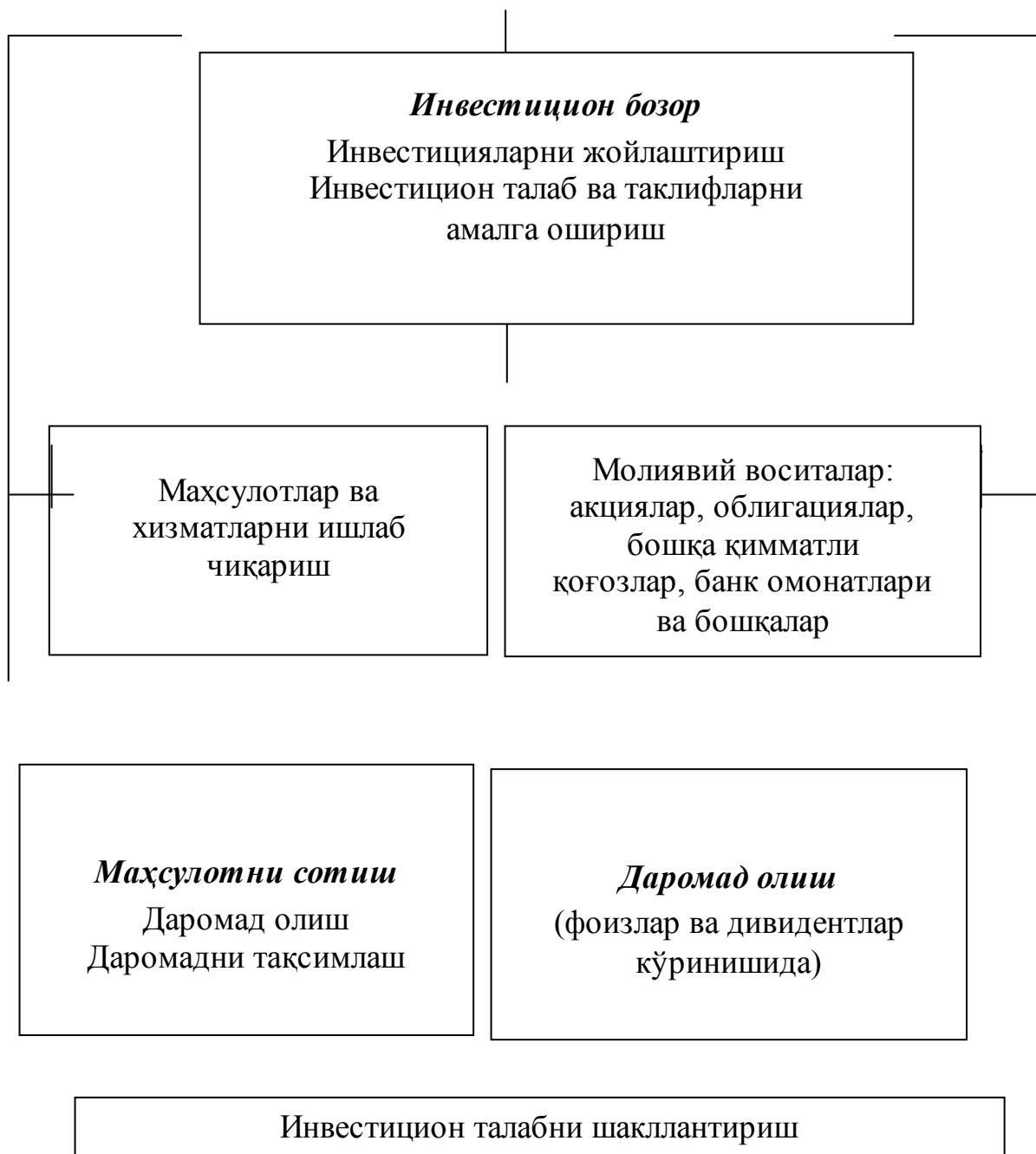
Бозор муносабатлари шаклланиши жараёнида Ўзбекистон иқтисодиётининг инвестиция соҳасида ҳам бозор унсурлари (элементлари) пайдо бўлади. Мамлакатимиздаги инвестицион фаолиятнинг ҳолати ва истиқболи ҳамда унинг ажралмас қисми бўлган инвестицион бозорга баҳо беришда инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг асосий шарт-

шароитларини таҳлил қилиш ва унинг бозор хўжалигида ривожланиши муҳим анъаналаридан келиб чиқиш лозим. Бу ўз навбатида, бозор иқтисодиётидаги инвестицион жараённинг энг муҳим хусусиятлари, шунингдек, инвестицион бозор замонавий моделлари фаолиятининг жаҳон тажрибасини ўрганишни талаб қилади.

Иқтисодий адабиётда инвестицион бозорни тушунишга турлича ёндашувлар учрайди. Ватанимиз иқтисодий адабиётида сўнгги вақтларда «инвестицион бозор» атамаси кенг тарқалиб, уни аксарият ҳолларда инвестицион маҳсулотлар бозори сифатида талқин қилинади. Баъзи муаллифлар «инвестиция» тушунчасини «капитал маблағ» тушунчаси билан бир хил деб қабул қилиб (айнийлаштириб), инвестицион маҳсулотлар деганда фақат маълум турдаги маблағлар жойлаштирилган объектларни (асосий капитал, қурилиш материаллари ва қурилиш-монтаж ишларини) назарда тутаяди, бошқа бир муаллифлар эса инвестицион бозорни нисбатан кенгроқ – барча шаклдаги инвестициялаш объектлари бозори сифатида талқин этишади. Чет эл иқтисодчилари одатда инвестицион бозор деганда фонд бозорини тушунишади, чунки ривожланган бозор хўжалигида инвестицияларнинг устун шакли сифатида маблағларни қимматли қоғозларга жойлаш тушунилади.

Бизнинг фикримизча, инвестицион бозорга инвестицион талаб ва инвестицион таклифларни жонлантирувчи инвестицион фаолият субъектлари ўзаро муносабати шакли сифатида қараш лозим. У талаб ва таклиф ўртасидаги маълум нисбат, нархлар, рақобат ҳамда реализация ҳажми даражаси орқали тавсифланади. Бозор иқтисодиётида инвестицион бозор орқали инвестицияларнинг айланма ҳаракати, инвестицион ресурсларнинг (инвестицион талабнинг) капитал қиймат кейинги ўсишини белгилаб берувчи маблағларга айланиши амалга оширилади (амалга оширилган инвестицион талаб ва таклиф). Инвестицион талабни реал ва потенциал инвестицион талабга бўлишади.

Инвестицияларнинг бозор иқтисодиётидаги ҳаракати

Реал инвестицион талаб хўжалик субъектларининг инвестициялашга бўлган ҳақиқий эҳтиёжини тавсифлаб, у режалаштирилган ёки олдиндан мўлжаллаб қўйилган бевосита инвестицион мақсадлар учун аталган инвестицион ресурслардан иборат.

Инвестицион таклиф инвестиция барча шаклдаги объектлари мажмуини ташкил этади: янгидан тузилаётган ёки қайта қурилаётган асосий фондлар,

айланма маблағлар, қимматли қоғозлар, илмий-техникавий маҳсулотлар, мулкый ва интеллектуал ҳуқуқлар ва бошқалар. Инвестицион фаолият объектлари инвестицион капиталга талаб уйғотади. Инвестицион маҳсулот шаклида чиқадиган инвестицион капитал ва инвестицион фаолият объектлари ўзида инвестицион талаб ва таклифни мужассамлаштириб, инвестицион бозорнинг турли, қарама-қарши қутбларида туради. Таҳлилнинг бошланғич ҳолатига боғлиқ равишда инвестицион бозорни икки жиҳатдан кўриб чиқиш мумкин: инвесторлар томонидан жойланадиган инвестицион капитал бозори ва инвесторлар маблағлари жойланган объектлар сифатидаги инвестицион маҳсулотлар бозори. Бундай ёндашув инвестицияларнинг юқорида кўриб чиқилган икки тарафлама хислати билан белгиланиб, бозор шароитларида инвестицияларнинг кўрсатилган жиҳатларини ўзида акс эттиради: инвестициялар бир тарафдан, ресурслар сифатида (инвестицион капитал), иккинчи томондан, жойланган инвестициялар сифатида (инвестицион маҳсулот) намоён бўлади.

Инвестицион капитал бозорида инвестицияларнинг ҳаракати амалга оширилади. Бу айни ҳолда сотувчи ролида чиқадиган инвесторлар томонидан инвестицион капитални таклиф қилиш ва харидор ролида чиқувчи инвестицион фаолият субъектлари томонидан талабни ифодалаш орқали тавсифланади. Капитал қийматлар унсурлари (элементлари) инвестицион капитални ташкил этиб, улар ҳам моддий, ҳам пул шаклини олиши мумкин. Юқорида таъкидланганидек, инвестициялар шакллари турли-туманлигидан қатъий назар, уларнинг бари капитални жамғариш натижасидир. Инвестицион капитал бозорида инвестицияларни алмашиш улардан келажакда кутилган фойдадан келиб чиқиб амалга оширилади, чунки бу фойда мавжуд даромаддан юқори бўлиши лозим.

Инвестицион маҳсулотлар бозори инвестицион фаолият объектларини алмаштириш жараёнини назарда тутаяди. Бу бозорда инвестицион маҳсулотлар харидорлари сифатида чиқадиган инвесторлар талабни ифодалайди, инвестицион таклифни эса инвесторлар учун маблағлар

қўйилган объектлар сотувчиси бўлган инвестицион маҳсулотларни ишлаб чиқарувчилар ёки инвестицион фаолиятнинг бошқа қатнашчилари ифодалайди.

Инвестицион маблағлар қўйилган объектлар маҳсулотларнинг алоҳида тури ҳисобланиб, улар капитал мулк унсурлари (элементлари) томонидан ифодаланган. Улар истеъмол маҳсулотларидан фарқли ўлароқ, келажакда даромад олиш мақсадида иқтисодий фаолиятнинг турли соҳаларида қўлланилади. Инвестицион маҳсулотлар, инвестициялар каби, сифат жиҳатдан турли-туманликка эга. Улар моддий шаклда (жисмоний капитал унсурлари), пул шаклида (пул, мақсадли пул омонатлари, бадаллар, қимматли қоғозлар), шунингдек ҳам моддий, ҳам пул шаклида (асосий ва айланма капитал, илмий-техникавий маҳсулот ва бошқалар) мавжуд бўлиши мумкин. Уларни бирлаштирувчи хислат уларнинг даромад келтира олиш қобилиятидир.

Инвестиция ва инвестицион маҳсулотларнинг маълум бир турлари, уларнинг ишлаб чиқариш шаклида боғлиқлиги туфайли, инвестицион бозорда бевосита айлана олмайди. Ривожланган бозор иқтисодиёти мамлакатларида, одатда улар бозорда даромадни ўзлаштириш ҳуқуқини берувчи қарз мажбуриятлари ёки капитални жойлаганлик ҳақида гувоҳномаларга (қарзли ёки ҳиссали қимматли қоғозларига) алмаштирилади. Реал капитал асосида пайдо бўлиб, унинг вакиллари бўлган молиявий ускуналар инвестицион бозорда муомалага киришиб, мустақил аҳамиятга эришади, ўзининг алоҳида шакллари ва ишлаш қонуниятларига эга бўлади.

Бунда инвестицион бозор ишлашининг икки асосий шакли юзага келади. Булар - бирламчи, реал капиталнинг муомалада бўлиш шакли ва иккиламчи, реал капитал жилоланишини кўрсатувчи молиявий активларнинг муомалада бўлиш шаклидир. Ижтимоий қайта ишлаб чиқаришда илмий-техникавий тараққиётнинг роли ошиб бориши натижасида инвестицион бозорнинг илмий-техникавий маҳсулот, интеллектуал потенциал каби реал номоддий

активлари маълум турларига маблағлар жойлаш билан боғлиқ сегменти пайдо бўлади.

Инвестициялар ва инвестицион маҳсулотларнинг турли-туманлиги инвестицион бозорлар мураккаб структурасини белгилайди. Улар турлича мезонлар бўйича табақаларга (синфларга) бўлиниши мумкин. Бу классификацияда умумий белги бўлиб инвестициянинг асосий объектларини ажратиш ҳисобланади. Бундан келиб чиқиб, инвестицион бозор реал ва молиявий инвестициялаш объектлари бозори сифатида қаралиши мумкин. Ўз навбатида, реал инвестициялаш объектлари бозори ўз ичига кўчмас ва ҳаракатдаги мулк бозори, молиявий инвестициялаш объектлари бозори – фонд бозори, пул бозори ва бошқаларни олиши мумкин.

6.3. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари

Ўзбекистон ва тараққий этган Европа мамлакатларидаги инвестиция фаолиятининг асосий молиявий манбаларини ўрганишдан, улар орасида энг муҳими - корхоналарнинг ўз маблағлари эканлиги маълум бўлди. Шунга боғлиқ равишда корхоналар инвестиция қудратини тиклаш, уларни молиявий соғломлаштириш ва тараққий эттириш инвестиция фаолиятини жонлантиришнинг асосий вазифасига айланади. Бунда амортизация ва солиқ сиёсатини такомиллаштиришга жиддий ўрин берилади, чунки ишлаб чиқаришни тўлиқ тиклашга ажратилган амортизация ажратмалари ва корхона ихтиёрида қоладиган даромад корхона ўз маблағларининг асосий манбаи ҳисобланади.

Сўнгги йилларда корхоналарнинг амортизация фондини шакллантириш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқлари бир мунча кенгай-тирилган. Илгари амал қилган тезкор услубда ҳисоблаб қўшиладиган амортизация ажратмалари фақат муайян мақсад учун ишлатилади, бошқа мақсадга ишлатилганида эса тегишли сумма солиққа тортиладиган базага қўшилади ва ундан солиқ олиниши керак. Натижада корхоналар маълум фойдага эга бўлиб, уларда

жорий муаммоларни ҳал этиш имкони пайдо бўлади, бироқ асосий фондларни янгилаш учун маблаг йўллашни иқтисодий рағбатлантириш имконияти камаяди.

Амортизация сиёсатини ўзгартиришга қаратилган 1991-1998 йилларда кўрилган чоралар (рухсат этилган тезкор амортизация миқёсини кенгайтиришдан инвестиция молия ресурсларини жамлаш воситаси сифатида фойдаланиш; исталган мулкчилик шаклидаги корхоналарга амортизацияни кўшиб ҳисоблаш усулларини танлашда эркинлик бериш; тезкор амортизация ёки қўшимча ҳисобдан ўчириш шаклидаги каби имтиёзлар бериш орқали уларни инвестиция жойлашга рағбатлантириш) амортизация сиёсатини такомиллаштиришни бошлаб бердилар. Унинг бўлғуси ислоҳ этилишини жаҳонда қабул қилинган концепциянинг қўлланилиши билан боғлаб, унда корхона асосий капиталнинг амортизацияси унинг қиймати ўрнининг тўлдирилиши сифатида иштирок этса, амортизация функцияси эса иқтисодий ва солиқ вазифаларига ажратилган. Бундай ёндашувни қўллаш солиқ қонунчилигига ўзгартиришлар киритишни талаб этади, чунки жаҳон амалиётида асосий капиталнинг кадрсизланишини ҳисобга олиш солиққа тортилиши керак бўлган даромадга баҳолашнинг солиққа оид қоидаларига ва бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларига ўтишга асосланган.

Инвестиция ресурслари тақчиллиги шароитида асосий воситаларни фойдаланмайдиган корхоналардан улардан самарали тарзда фойдаланадиган корхоналарга (булар биринчи навбатда кичик ва ўртача корхоналар) қайта тақсимланиши катта аҳамиятга эга. Айнан ана шу мақсадларда инновация жиҳатидан фаол корхоналар инвестиция-инновация стратегиясини ишлаб чиқиб, унинг асосида ўз тараққиёти истиқболини белгилаб, бу билан фойдаланилмаётган ускуналар рўйхатини аниқлаб, уни қўллаш йўлларини белгилаб оладилар. Шундай қилиб, минтақаларда эркин ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш ва уларни ижарага бериш ёки лизинг бўйича реализация қилиш учун имкониятлар пайдо бўлади.

Бу шароитда асосий вазифалар қўйидагилардан иборат:

- ортиқча ва ишлатилмаётган ускуналар ҳажмини аниқлаб олиш, ҳам минтақа, ҳам соҳа миқёсида уларнинг тузилишини белгилаб олиш;
 - мазкур ускуналарни реализация қилиш тартибини белгилаб олиш.
- Уларнинг бажарилиши фойдаланилмаётган ускуналардан «қутулаётган» корхоналар молиявий ҳолатини яхшилаш, шу билан бирга уни оз харажат эвазига сотиб олаётган корхоналарга ўз моддий базасини мустаҳкамлаш ва янгилаш имконини беради.

Корхоналар инвестиция фаолиятини рағбатлантириш, хўжалик субъекти ўз маблағларининг ўта муҳим манбаи сифатида даромад ҳажмини ошириш мақсадида солиқ тизимини мунтазам равишда ўзгартириш, мамлакат ва минтақаларда амал қилаётган солиқ режимларига хос хилма-хилликни йўқотиш, шунингдек иқтисодиётнинг реал сектори тараққиётини рағбатлантирадиган тизимни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Инвестициялашнинг имтиёзли режими инвестиция фаолиятини рағбатлантириши, уни амалга ошириш оқибатида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга кўмаклашиши керак. Бунда инвестиция лойиҳаларини амалга оширилиши натижасида олинган даромадни алоҳида ҳисобга олган маъқул бўлиб, бу солиқ имтиёзларини муайян корхоналарга нисбатан ва «ўсиш нукта»лари билан боғлиқ инвестиция фаолиятини рағбатлантириш учун қўллаш имконини беради. Бу имтиёзлар беришнинг тегишли механизмини ва уларни олишга оид аниқ мезонларини ишлаб чиқишни назарда тутди.

Бундан ташқари, инвестиция фаолиятини рағбатлантириш мақсадида Федерал бюджетга инвестиция лойиҳаси доирасида ускуна сотиб олиш, қурилиш-монтаж ишлари ва ишлаб чиқариш лойиҳа қувватларини ўзлаштириш даврининг бошқа капитал харажатлар харажатларидан қушилган қиймат солиғи тўлаш муддатини кечиктириш имкониятини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ҳатто, ҚҚС нинг шахсий истеъмол мақсадидаги солиқ сифатидаги концепциясидан келиб чиқиб, инвестиция

бўлган ҳар қандай харажатлар солиқлардан бутунлай озод этилиши, ёки корхоналарга зачет берилиши лозим.

Кўшилган қиймат солигининг аҳамияти жуда улкан. Ўзбекистон бюджети даромадлари ичида у 40 % дан кўпроқни ташкил этади.

- 1) ҚҚС – 42 %
- 2) Фойдадан олинадиган солиқ – 12 %
- 3) Акцизлар – 17 %
- 4) Минерал хом ашё қайта ишлаб чиқариш солиги – 2 %
- 5) Даромад солиги – 1 %
- 6) Хорижий манбалардан олинган даромадлар – 10 %
- 7) Бошқа харажатлар – 16 %

Кўшилган қиймат солиги у қадар прогрессив бўлмаган, бироқ шу вақтнинг ўзида энг рағбатлантирувчи ва йигилувчан солиқ ҳисобланади. Бу билан боглиқ тарзда ҚҚС бўйича имтиёзлар бюджетнинг даромад қисмига бевосита таъсир кўрсатадилар. Давлат томонидан бундай солиқ кўмаги аниқ мақсадли ва йўлланган бўлиши, Бундан ташқари, бу имтиёз фақат корхона уларнинг ҳудудида жойлашган федерация субъектлари ва маҳаллий ҳокимият идоралари томонидан фаол қўллаб-қувватланганидагина тақдим этилади.

Инвестиция фаолиятини рағбатлантиришнинг энг муҳим йўналиши - **корхоналарга солиқ инвестиция кредити** беришдир. У солиқ тўлаш муддатини ўзгариши бўлиб, бунда ташкилотга тегишли асос мавжуд бўлганида муайян муддат давомида ва муайян чегара доирасида ўз солиқ туловларини, кейинчалик босқичма-босқич кредит суммаси ва қўшилган фоизлар билан бирга тўлаш шарти билан, камайтириш имкони берилади. Бу ҳолда ушбу маблағлар сўзсиз инвестиция мақсадларига йўлланишлари шартлигини ёдда тутиш шарт. **Аҳоли жамгармалари** бутун дунёда инвестициялашнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Утган асрнинг 60-80-йилларида аҳоли шахсий жамгармалари улуши энг юқори бўлган

давлатлар, яъни Япония - 20 %, ГФР, Франция, Италия - 11-12 %, жуда катта ўсиш суръатларига эришдилар.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон иқтисодиётининг реал секторига инвестициялаш мақсадида фуқароларнинг жамғармаларини жалб қилиш учун баъзи қадамлар ташланди. Ана шу мақсадларда камбағалликка қарши ижтимоий чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, шу билан бирга аҳоли кам таъминланган гуруҳларига ижтимоий кўмаклашиш чораларини ишлаб чиқиладиган муҳтожликни аниқлаш механизми асосида муайян манзилга қаратиш кабилар жиддий ўрин тутди. Ҳукумат шунингдек киши бошига тўғри келадиган харажат минтақаларда белгиланган ҳаёт кечириш минимал миқдоридан кам бўлган оилалар ёки алоҳида шахсларга ёрдам кўрсатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаш, уларни молиявий таъминлаш манбаларига аниқлик киритишни кўзда тутган. Ёрдам ариза асосида кўрсатилиб, муваққат тусга эга бўлади.

Лизингни тараққий эттириш, унинг ҳажмларини ошириш, инвестиция фаолиятини фаоллаштиришнинг муҳим йўналишидир. Лизинг фаолиятининг асосий устунликларидан бири - лизинг тўловларини маҳсулот таннархи таркибига киритиш имкони борлигида. Лизинг ривожланишига тўсиқ бўлиб турган омил - лизинг компаниялари узок муддатли кредитлар олишининг мураккаблиги ва юқори фоиз ставкаларидир. Лизинг амалиётларини (биринчи навбатда маҳаллий ускуналар билан амалга ошириладиган) фаоллаштириш учун уларнинг ишлаб чиқарувчиларини ва истеъмолчиларини бюджет маблағлари ҳисобига кредит билан таъминлаш, шу билан бирга бу мақсадда тижорат банкларини рағбатлантириш шарт. Бундан ташқари, маҳаллий ускуналарнинг пул қадрсизланишига боғлиқ равишда қимматлашуви туфайли лизинг компанияларининг кўшимча харажатларини бюджет ҳисобидан қоплаш, шунингдек уларнинг даромадларини солиққа тортишда имтиёзлар бериш.

Инвестиция фаолияти учун ўз маблағларининг тақчиллиги четдан маблағ жалб қилиш билан қопланмайди. Реал секторга жойланган

инвестицияларда банк кредитлари улуши 2,5 - 3 % дан ортмайди. Бундай шароитда **кредит сиёсатида** жиддий ўзгаришлар қилиб, маблағларни инвестиция фаолиятини рағбатлантиришга йўллаш зарур. Замонавий тараққиёт босқичида кредит сиёсатининг мақсади иқтисодиётнинг молиявий бўлмаган секторини ишлаб чиқариш рентабеллиги билан қиёсланадиган жалб этиш ставкалари бўйича ресурслар билан таъминлаш учун меъёрий ва институционал база яратиш, шунингдек бу маблағларни ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда кредитор ва сармоядорларга қайтарилиши учун шарт-шароит барпо этишдан иборатдир. 2000 йил бошларида қайта молиявий таъминлаш даражаси кредит ресурслари таклифига мос келиб қолди (йилига 30 - 35 %). Бироқ у иқтисодиётнинг реал секторининг кўпгина корхоналари учун жуда юқори бўлиб, чунки уларнинг рентабеллиги анча паст (ўртача 0,5 - 5 %). қайта молиявий таъминланиш ставкасини пасайтириш ва ишлаб чиқариш рентабеллигини ўртача 13-15 % га қадар ошириш кредит ресурсларининг валюта бозорига чиқиб кетишининг олдини олиб, инвестиция фаолиятини рағбатлантиришга кўмаклашади.

Банкларнинг ўрта ва узоқ муддатли инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун кредитлар ажратиши ҳозирда ўта долзарб муаммолардан бири. Шундан келиб чиқиб, банкларнинг инвестиция соҳасидаги фаолиятининг самарадорлигини кўтаришга қаратилган кўйидаги тадбирларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ихтисослашган инвестиция банклари тизимини яратиш;
- банк қонунчилигига алоҳида резервлаш режимига эга бўлган инвестиция кредитлари тоифасини киритиш ҳисобига тижорат банклари фаолиятида инвестициялар йўналишини кучайтириш;
- инвестиция, биринчи навбатда давлат инвестиция кредитлари бўйича ўзгарувчан фоиз ставкаси киритилишини меъёрий жиҳатдан таъминлаш.

Реал секторнинг юқори самарали лойиҳаларини амалга ошириш учун хусусий инвестицияларни жалб этиш мақсадида давлат танловлар уюштириш орқали самарали инвестиция лойиҳалари бозорини шакллантиради.

Мамлакатда инвестиция фаолиятини янада жонлантиришнинг зарурий шарти - Ўзбекистон фонд бозорини тиклаш ва уни тараққий эттиришдир. Бугунги кунда у оз ликвидли эканлигига қарамай, унинг инвестиция имкониятлари давлат қимматли қоғозлар бозори сизимининг сезиларли қисқартирилиши ҳисобига анча кучайди. Бунда мавжуд инфратузилма, унинг профессионал иштирокчилари осонлик билан қайта ихтисослашиб, иқтисодиётнинг реал сектори қимматли қоғозлари билан ишлашга ўтишлари мумкин.

Фонд бозорининг давлат томонидан бошқарилиши ва қўллаб-қувватланиши биринчи навбатда қуйидаги мақсадларга қаратилади:

- давлат томонидан маҳаллий ГКО-ОФЗ эгалари ва норезидентлар билан қарзларни қайта тузилмаларга ажратиш бўйича эришилган битимларга қатъий риоя қилиш асосида маҳаллий ва хорижий сармоядорлар, аҳолининг фонд бозори механизмлари орқали маблағ жойлашга бўлган ишончини қайта тиклаш, бунда уларга қайта тузилмаларга ажратишдан тушган сумларга қимматли қоғозлар харид қилиш имконини бериш;

- инвестиция ва банк тузилмаларининг бирлашишига кўмаклашиш. Бу каби бирлашмалар (банк хизматлари, қимматли қоғозлар бозори ва иқтисодиётнинг реал секторида инвестиция фаолияти юритиш) хизматларининг юксак сифатини сақлаган ҳолда харажатларни қисқартириш, таваккалчилик даражасини камайтириш ҳисобига улар фаолиятини диверсификациялаш;

- * меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш ва фонд бозорининг янгича, корхоналар айланма маблағларига хизмат кўрсатиш учун маблағ жалб этишни таъминлайдиган сегментларининг, хусусан векселлар, варрантлар (омборхонанинг товар гувоҳномаси) бозорининг оёққа туришига кўмаклашиш. Ана шу қимматли қоғозлар билан амалиётлар товар учун ҳисоб-китобни тезлаштириш, бартер (товар айирбошлаш) муомалалари улушининг камайиши орқали ишлаб чиқаришнинг

- жонланиши, корхона даромадининг ортиши ва оқибатда асосий капиталга қўшилган инвестициялар миқдорининг ортишига олиб келади;
- * Корхоналар акцияларининг фонд бозорида таклиф этилишининг тахминий схемаси ва сўнг уларни давлатнинг қатъий назорати остида бўлган инвестициялар дастури ва иш билан бандлик кафолати билан стратегик инвесторга сотиш;
 - * кўчмас мулк орқали гаровланган қимматли қогозлар бозори шаклланишини тезлаштириш. Унинг барқарор ишлаши учун бир қатор меъёрий мувофиқлаштирувчи ҳужжатлар қабул қилиш, ишончли ишлайдиган гаров тутиб турувчи ҳуқуқларини хатга оладиган инфратузилма яратиш;
 - * фонд бозори инфратузилмасини ва уни маълумот таъми-нотини тараққий эттириш.

Кичик тадбиркорликни миллий иқтисодиётнинг барча жабҳаларида қўллаб-қувватлаш яқин истиқболда давлат сиёсатининг устувор вазифаси бўлиб қолаверади. Саноати тараққий этган мамлакатлар тажрибасидан маълум бўлишича, унинг иқтисодиётда жиддий улушга эга бўлиши унинг иқтисодий самарадорлиги туфайли эмас (у аксарият ҳолларда саноат-молия гигантлари билан рақобатлаша олмайди), балки иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, шунингдек кичик ишлаб чиқариш, молия ва венчур фирмаларининг тезкорлиги ва фаоллигига таянган илмий-техника тараққиётининг барқарор ўсиши учун зарур.

Бугунги кунда хусусий тадбиркорлик - Ўзбекистон иқтисодиётининг энг жадал суръатлар билан тараққий этаётган секторларидан бири. 2006 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра Ўзбекистонда 300 минг кичик корхона иш юритиб, шундан 34,6 % - реал секторида фаолият кўрсатган. Уларнинг ЯИМ даги улуши деярли 22 % ни ташкил этган. Кичик тадбиркорликни минтақавий даражада яна ҳам қўллаб-қувватлаш мақсадида давлат кўмаги, хусусий капиталнинг инвестиция ресурслари ҳамда кичик корхоналар ўз жамгармаларининг энг мақбул бирикувига асосланган таъсирчан молия-

кредит ва инвестиция механизмларининг тикланишига фаол кўмаклашиши даркор. Бунда уларни молиявий таъминлашнинг бюджетдан ташқари механизмларини ишга тушириб, лизинг, гаров технолоиялари, ихтисослашган банклар, сугурта компанияларидан фойдаланиш зарур.

Давлат кичик тадбиркорликни кўллаб-қувватлаш, кичик бизнесга кўмаклашиш дастурини амалга оширишга йўлланаётган маблағларнинг жамланишига ва жалб этилган молия ресурсларининг (облигация заёмлари, халқаро ташкилотларнинг молиявий ёрдами ва ҳ.) тўпланишига интилиши керак. Кичик тадбиркорликни кўллаб-қувватлашга қаратилган ҳудудий кафолат-гаров фондларини ривожлантириш ҳам зарур. Уларнинг асосий мақсади - кичик тадбиркорлик соҳасидаги инвестиция дастур ва дастурлари учун олинган кредитлар бўйича кафолатлар бериш, чунки тадбиркорлар етарли даражадаги гаровга қўйиладиган активларга эга эмаслар. Бир қатор Ўзбекистон ҳудудларида фаолият юритаётган шу каби фондлар тажрибаси кўрсатишича, барқарор ишлаб турган, молия оқимининг йўналиши «кўриниб турган» ва юқори малакали ходимларга эга бўлган кафолат фонди катта миқдорда инвестициялар жалб қилиш имконини беради.

2. Талабга бўлган эҳтиёждан ташқари, давлатнинг солиқ сиёсати ҳам жиддий аҳамиятга эга бўлиб қолади. Давлат идораларининг солиққа тортиш сиёсати орқали таъсир ўтказиш йўналиши миллий иқтисодиётдаги инвестиция ресурслари ҳажмига, шу билан бирга ҳам хорижий, ҳам маҳаллий сармоядорлар томонидан инвестиция дастурларини амалга ошириш жозибадорлигига ҳам таъсир кўрса-тади. Солиққа тортишнинг М2 пул агрегати ҳажмининг 40 % даражасида белгиланиши кўпгина иқтисодий тараққий этган мамлакатларнинг мутахассислари томонидан бу солиқ юки жамият иқтисодий тараққиёти жадаллигига боғлиқ деб қаралмоқда. Маҳаллий иқтисодиётда пул ҳажмининг ортиши амалга оширилаётган амалиётлар, ҳам корхоналар ҳисобидаги айланма маблағларнинг кўпайишини назарда тутди.

Ўзбекистонда солиқлар йигилиши билан боғлиқ вазиятни яхшилаш, солиқ тўловчиларнинг ушбу жараённинг вақтида ва тўлиқ амалга оширилиши учун жавобгарлигини оширишнинг яна бир муҳим омили - солиқ юкининг бир қисмини жисмоний шахслар зиммасига ўтказишдан иборат. Масъулиятни ҳар бир шахсга боғлаш, мол-мулк эгаси ва унинг учун жавобгарликнинг бевосита боғлиқлиги, фикримизча, жамиятда ўтказилаётган фискал сиёсат самарадорлигини кескин оширади. Бунда юридик шахслар зиммасидаги солиқ юки тўловчининг молиявий аҳволига, унинг иқтисодий тараққиёти циклининг босқичларига боғланади.

3. Фаолиятнинг кейинги йўналиши - қимматли қоғозлар бозорига таъсир кўрсатиш.

Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш тизими қуйидаги вазифаларнинг ҳал этилишига кўмаклашиши шарт: иқтисодиётнинг корпоратив секторига хусусий инвестицияларни жалб қилишнинг таъсирчан механизмини шакллантириш (биринчи навбатда, бу мақсадлар учун аҳоли маблағларини жалб этиш); давлат бюджети дефицитини, бир вақтнинг ўзида корпоратив мажбуриятларга инвестиция жойлаш шарти билан, инфляциясиз қоплаш механизмини шакллантириш; қимматли қоғозлар бозори ёрдамида аҳоли маблағларини инвестиция дастурларига жалб этишнинг таъсирчан механизмини яратиш; инвесторлар, эмитентлар ва қимматли қоғозлар бозорининг бошқа иштирокчиларини контрагентларнинг номувофик ҳаракатларидан ҳимоялаш; маҳаллий қимматли қоғозлар бозорининг зудлик билан жаҳон бозорларига кириб боришини ва шу билан бирга маҳаллий иштирокчиларнинг глобал молия оқимларида тегишли ҳуқуқларини таъминлаш; бозордан сифатсиз, қалбаки қоғозларни, виждонсиз иштирокчиларни сиқиб чиқариш; маҳаллий иқтисодиётда «самарадор мулкдор» пайдо бўлиши учун шарт-шароит яратиш.

Барча айтиб ўтилганлар вазифаларни стратегик вазифа деб аташ мумкин. Улардан ҳар бирини алоҳида ҳал қилишнинг иложи йўқ, чунки улар ўзаро

боғлиқ. Тўғри, лекин алоҳида қонунлар қабул қилиш билан қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириб бўлмайди.

Шунинг учун яхлит, тўлақонли қарорлар қабул қилмай туриб пул бозорига ҳам ижобий таъсир кўрсатадиган, иқтисодиётнинг реал секторига катта маблағлар жалб қила оладиган қимматли қоғозлар бозорининг иш фаолияти учун мақбул шарт-шароит яратиш мумкин эмас. Миллий иқтисодиётга хос мазкур сегмент бозор мавқеини ва ундаги фаолиятни мувофиқлаштириш жараёнидаги давлатнинг бошқарувчилик ролини ҳисобга олган, тақдим этилаётган қимматли қоғозлар бозори тараққиёти ҳам ана шундай қарорлардан бири. Ушбу қараш иқтисодиёт тармоқлари орасида, сармоядордан капитал истеъмолчисига, хориждан Ўзбекистондаги ички эмитентга капитал «оқиб ўтиши»га кўмаклашадиган, инвестиция ресурсларининг мамлакатдан чиқиб кетишининг олдини оладиган бозорни шакллантиришни кўзда тутди.

4. Ўзбекистонда инвестиция фаоллигини ривожлантиришнинг навбатдаги йўналиши мамлакатда пул-кредит мувофиқлаштиришини такомиллаштиришдан иборат. Бу вазифа маҳаллий иқтисодиёт учун қўшимча молия ресурслари излаб топиш, инвестиция дастурларининг ҳар қандай инвестор (сармоядор) лар томонидан амалга оширишнинг жозибадорлигини оширишга қаратилган.

Бу йўналишнинг амалга оширилиши Ўзбекистон банкининг фаолиятига боғлиқ бўлиб, яна қуйидаги йўналишларни ўз ичига олган: мамлакат банклари томонидан маблағларнинг резервланиши амалиётини ўзгартириш; МБ нинг давлат қарз мажбуриятлари бозоридаги фаоллигини чеклаш; мамлакат энг йирик компанияларига қарашли банк векселларини қайта ҳисобга олиш жараёнини жорий қилиш; банк тизимини узоқ муддатли қайта молиявий кредитлаш амалиётини кенгайтириш билан бирга иқтисодиётнинг реал сектори билан инвестиция амалиётларини рағбатлантириш; иқтисодиётнинг реал сектори билан ишлаётган банкларни рағбатлантириш; экспортчиларнинг валюта тушумини мажбурий равишда давлатга соттириш

механизмдан воз кечиш; кучли сўм сиёсатини амалга ошириб, шу вақтнинг ўзида Ўзбекистоннинг яқин хориж мамлакатлари билан ташқи иқтисодий муносабатлари тизимига ўзгартиришлар киритиш.

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини рағбатлантиришнинг биринчи йўналишини (инвестиция оқимлари йўналишига давлат томонидан таъсир кўрсатилиши ва мақбул инвестиция муҳитини юзага келтириш) амалга ошириш мамлакатда маҳаллий иқтисодиётнинг реал секторида ишлаётган сармоядорлар олиши мумкин бўлган етарли даражадаги инвестиция ресурсларига эга бозорни яратиш имконини беради.

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини рағбатлантиришга оид иккинчи йўналиш инвестиция жараёни иштирокчиларининг самарали фаолияти учун шароит барпо қилишдан иборат.

Бу йўналишда инвестиция фаолиятининг молиявий манбалари ва Ўзбекистон иқтисодиётига инвестициялаш дастаклари кўриб чиқилади.

1. Муайян товар ишлаб чиқарувчиларнинг инвестиция фаоллигини ошириш муаммосини ҳал қилиш учун аввало ишни бу фаолиятнинг молиявий манбаларини аниқлашдан бошлаган маъқул. Ўзбекистонда юзага келган аҳвол таҳлили шундан далолат берадики, даромад асосий манба сифатида иштирок эта олмайди, шунинг учун амортизация ажратмаларига алоҳида жой ажратилади. Яқин вақт ичида айнан улар амалдаги асосий фондларни тиклашга йўлланган инвестиция дастурларининг молиявий манбаи сифатида кўриб чиқилиши мумкин.

Бизнесни акциялаш яна бир жиддий манба вазифасини ўташи мумкин. Акции инвестиция жараёнининг барча иштирокчилари учун қулай бўлган универсал фонд дастагидир. Акциялашдан ташқари, облигациялар эмиссиясини инвестиция жараёнининг жиддий молия базаси сифатида қўллаш мумкин. Ўзбекистон замонавий қарз мажбуриятлари бозорига хос хусусиятлардан бири - давлат қарз мажбуриятларининг корпоратив мажбуриятлардан устуворлигидир. Вазиятни бошқа ривожланаётган

бозорлар тажрибасини ҳисобга олган Ўзбекистон молия секторини қайта тузилмаларга ажратиш дастурини амалга ошириш билан ўзгартириш мумкин.

Ўзбекистонда узоқ муддатли облигациялар бозорини корхона ва ташкилотлар қарзларини кейинчалик сотиш шарти билан мазкур мажбуриятларга қайта расмийлаштириш йўли билан ривожлантириш мумкин. Бу сотиш икки ижобий хусусиятга эга:

Биринчидан, корпоратив корхоналар қарздор (бюджет тўлов-лари, бюджетдан ташқари фондлар ва ҳ.) бўлган давлат ихтиёрига маблағ келиб тушади. Ундан ташқари, қарздорларнинг ўзи, узоқ вақт солиқ ва тўловларнинг тўланмаслиги истиқболини кўра-била туриб, ушбу мажбуриятларга эҳтиёткор муносабатда бўладилар.

Иккинчидан, бу қадам иқтисодиётнинг корпоратив секторига ташқи инвестицияларни жалб қилиш имкониятларини кўтариши мумкин. Ҳарзларни корпоратив облигацияларга қайта расмийлаштирилиши қарзни тузилмалаш билан бирга уни тартибга солишга кўмаклашади.

Тадқиқотларимиздан маълум бўлишича, Ўзбекистонда ушбу қоғоз харидорлари доираси шаклланиб улгурган.

2. Ўз капиталидан ташқари, исталган замонавий маданиятли мамлакат иқтисодиётида хорижий капитал, хорижий инвестициялар муҳим ўрин эгаллайди. Аввалроқ ишимизда хорижий капиталнинг Ўзбекистонга оқиб келишини рағбатлантириш усуллари ажратиб кўрсатилган эди.

Бозорнинг ушбу сегментини таҳлил қила туриб, хорижий капитал фақат маҳаллий бизнес нормал ривожланаётган, капитал эгаси учун унинг сақланиши ва кўпайиши кафолатлари мавжуд бўлган (фуқаролигидан қатъи назар) мамлакатга кириб бориши тўғрисида хулосага келишимиз мумкин. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистон иқтисодиётига кириб келаётган хориж инвестициялари оқимининг камлиги - ички омиллар таъсири оқибатидир.

3. Ҳам инвестиция лойиҳалари, ҳам уларни амалга ошираётган корхоналарнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши Ўзбекистонда

инвестиция фаолиятини тараққий эттиришнинг яна бир муҳим омилidir. Маҳаллий иқтисодиётда амалга оширилаётган тадқиқотлар кўрсатишича, инвестиция фаоллиги турли мувофиқлаштириш омилларидан турлича таъсирланади.

6.4. Худудий инвестицион сиёсатни такомиллаштириш

Мустақилликнинг дастлабки йилларида иқтисодий таназуллик ҳолати мамлакат тараққиётида маълум бир салбий анъаналарнинг сақланиб қолишига асос бўлди. Давлат бюджети капитал маблағлари мамлакатдаги инвестицияларнинг асосий манбаи бўлаолмай қолди. Корхоналарнинг ўз маблағлари қайта қуриш давридаёқ корхоналарни қайта тиклаш ва техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ишларига ҳам ярамай қолган эди. Бу даврда марказлашган давлат маблағлари собиқ социалистик республикалар қатори Ўзбекистонга ҳам СССРнинг «угай» худудлари сифатида деярли ажратилмай кўйган эди. Яна шуни таъкидлаб ўтиш керакки, шуролар ҳукумати даврида Ўзбекистон Республикаси аграр ишлаб чиқариш худуди ҳисобланган ва саноат ишлаб чиқариши, қайта ишлаб ишловчи саноат жалб қилинмаган. (Улуғ Ватан уруши йилларида мажбуран кучириб келтирилган саноатни ҳисобга олмаганда саноат ишлаб чиқариши «нолга» тенг бўлган). Ваҳоланки, маҳаллий меҳнат ресурсларининг илмий-техник салоҳиятини устириш, қишлоқ хўжалигига саноатни олиб кириш, асосий пахта хом-ашё базаси ҳисобланган республикада пахтани қайта ишлаш ва уни мумкин қадар тайёр маҳсулот ҳолига келтириш ва шу йўл орқали аҳолининг ижтимоий турмуш шароити, маданиятини ошириш масалалари четда қолиб келаверган.

Бошқача қилиб айтганда мустабид тузумнинг маҳаллий ҳукумат раҳбарлари психологияси шу даражага бориб етганки, ҳатто қишлоқ хўжалигига саноатни олиб киришдан онгли равишда қочишган. Негаки, пахта етиштиришда ишчи кучи етишмай қолиш мумкин эди.

Бозор муносабатлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш ривожини инвестиция бозорида янги анъанани бошлаб берди. Ишлаб чиқариш корхоналари ва маҳаллий ҳокимият органлари борган сари капитал маблағлар манбаини қидириб топиш ва уларни яратишга ўрганди.

Ҳозирда инвестицияларнинг бош манбаи хўжалик субъектларининг ўз маблағларидир. Юзага келган янги омиллар ва ўзгаришлар ҳудудлардаги инвестиция сиёсатга жиддий қўшимча ва ўзгаришлар киритишга сабаб бўлди. Бироқ, ҳудудларнинг давлат бюджетидан туширилган капитал маблағларни олувчи сифатидаги роли ортда қолди деб айта олмаймиз.

Инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг ҳудудий хусусиятларини таҳлил қилар эканмиз шу уринда Россия Федерацияси тажрибасига назар соладиган бўлсак, регионларнинг инвестиция соҳасидаги сиёсатини асосан «Россия Федерациясидаги капитал маблағлар шаклида амалга ошириладиган инвестицион фаолият ҳақида»ги 1998 йилда Давлат Думаси томонидан қабул қилинган Федерал қонун аниқлайди.¹ Шунинг таъкидлаш жоизки, бу қонун Россия Федерацияси давлат органлари, унинг субъектлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг ушбу соҳадаги ўзаро таъсирини етарли даражада тўла аниқлайди. Бу қонун орқали федерал ҳокимиятлар ва регионлар томонидан амалга ошириладиган инвестицион фаолиятнинг давлат томонидан бошқарилуви, шунингдек, ушбу бошқарувнинг маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органлари томонидан бажарилиши асослари аниқлаб берилди. Инвестицион фаолиятнинг субъектлари ҳуқуқининг давлат ва муниципал ташкилотлар томонидан кафолатланиши ҳамда капитал маблағлар ҳимояси ушбу қонуннинг энг асосий қоидаларидан биридир. Бу қонундан ташқари мазкур соҳага тааллуқли федерал даражадаги бир қатор ҳуқуқий актлар, хусусан, «Россия Федерациясидаги чет эл инвестициялари ҳақида» қонун ҳам амал қилади.

¹ Аладьин В.В. Инвестиционная деятельность субъектов Российской федерации. /В.В. Аладьин. – М: Социум, 2002. С.110.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистонда ҳам инвестицион фаолиятни фаоллаштиришнинг ҳудудий хусусиятларини эътиборга олган ҳолда минтақаларнинг табиий ва меҳнат ресурслари, мавжуд ишлаб чиқариш аппаратининг салоҳиятларини, электр тармоқлари ва коммуникация даражалари, ҳамда саноат ишлаб чиқаришининг у ёки бу соҳасига ихтисослашишга мойилликлари ва инфраструктурани ҳисобга олган ҳолда, уларни табиий-иқтисодий зоналарга ажратиш ва шунга мос равишда ҳудудий концепциялар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, хорижий инвесторлар учун ҳудудлар турли даражада жозибадор бўлиб, бу ҳолат ўз навбатида инвестицияларни жалб қилиш учун тенг бўлмаган имкониятларни юзага келтиради. Бу эса ўз навбатида давлат томонидан минтақалар ҳаёт даражасини тенглаш сиёсатини унутмаган ҳолда, ягона инвестицион сиёсат майдонини барпо этишни талаб этади. Айрим иқтисодчиларнинг фикрича Ўзбекистонда ҳудудий инвестицион сиёсатни юритиш бир оз мушкул вазифалардан иборат эмиш. Хорижий инвесторлар учун Ўзбекистон иқтисодиётида хизмат кўрсатиш соҳаси ва ҳукумат сайи-ҳаракати билан пахтани қайта ишловчи саноат рентабелли соҳа ҳисобланиб фақат шу соҳаларгагина хорижий инвестор капитал кўйишдан манфаатдор эмиш. Бизнингча бундай фикрлаш Ўзбекистоннинг табиий ва меҳнат ресурсларини, экологик сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тўғри баҳоламаслик деб тушуниш мумкин. ^аишлоқ хўжалигида ширкат хўжаликлари ўрнига фермер хўжаликларини ташкил этиш иқтисодий жиҳатдан самарали ишлаб чиқариш эканлиги амалиётда ўз натижаларини берди. Бироқ, масаланинг ижтимоий жиҳатлари ҳукумат томонидан қабул қилинаётган директив ҳужжатлар ва ташкилий тузулмалар билан чегараланиб қолмоқда. Бу хусусда илм-фан, илмий тадқиқотлар ҳудудий инфраструктурани яратувчи илмий асосланган концепциялар ва шу орқали аҳолини иш билан таъминлаш муаммолари ҳақида бир оз сускашликка йул қуймоқда. Шу уринда Хитой иқтисодиётига назар соладиган бўлсак, Хитой иқтисодиёти бундан ўн йиллар илгари тахмин

қилинган эдики, у кейинги йилларда дунёнинг ривожланган ўн та кучли давлатлари қаторига кириши. Ва бугунги кунда худди шундай ҳам бўлди.

Юқоридаги тахминларнинг келиб чиқиши ва Хитой иқтисодиётининг ҳатто Европа иқтисодиётига бугунги кунда устунлик қилишига Хитой ишлаб чиқариши «оғир» технологик линиялар билан эмас, қисқа ва тез янгиладиган бозор талабларини тез ўзлаштира оладиган «мобильный» ишлаб чиқариш билан қуролланишидир. Европа ва Америка иқтисодиёти ҳам бугунги кунда худди шундай саноат ишлаб чиқариш муаммоларига дуч келди. Бу ишлаб чиқаришлар йирик саноат марказлари бўлмиш шаҳарларда эмас, балки, фойдаланиладиган хом-ашё ва меҳнат ресурслари мавжуд ҳудудларда ҳам ташкил қилинди. Бугунги кунда Хитой халқаро, минтақавий ва ҳудудий бозорларнинг тулов қобилиятларига мос товарлар ишлаб чиқаришга эришди. Демак, юқоридаги фикримизни давом эттириб айтмоқчимизки, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг солиқ юқини камайтириш керак; маҳаллий ҳокимият органларига солиқ ундиришдаги эркинлик ва имкониятларини бериш лозим; республика ҳудудларини иқтисодий зоналарга бўлиш ва уларнинг инвестицион рейтингларини аниқлаш ва шу орқали хорижий инвесторларга молиявий имтиёзлар бериш;

Маҳаллий ҳокимият органларининг инвестицион саводхонлигини ошириш вақти етиб келди. Ҳудудий инвестицион сиёсат ҳақида гап борганда, ҳукумат қабул қилаётган инвестицион дастурлар билан чегараланилмоқда. Бу билан ҳудудий бозор инфраструктурасини барпо этиш, ҳудудларга чет эл инвестицияларини жалб этиш муаммоларини ҳал этишда кечиктириб булмайдиган хатоларга йул қўйишимиз мумкин.

Шу уринда Россияда тажрибасига эътибор қиладиган бўлсак, регионга тааллуқли инвестицион ҳуқуқни шакллантириш жараёни давом этмоқда. Бу жараён асосан федерал меъёрий-ҳуқуқий базани ривожлантириш, такомиллаштириш ва тўлдиришга қаратилган. Регионлардаги ҳокимият органлари бундай ҳолатларда асосий давлат актлари, биринчи навбатда Россия Федерацияси Конституцияси томонидан аниқланган ўзларининг

хуқуқлари асосида ҳатти-ҳаракат қилишади. Россия Федерацияси субъектларининг бюджетга асосланган инвестициялари йўналишлари Россия Федерацияси Бюджет кодексларининг мос моддалари орқали ўрнатилган. Мазкур моддалар фақат регионлар бюджетлари томонидан ҳамда мамлакат барча даражадаги бюджетлари билан биргаликда молиявий таъминланадиган харажатларни аниқлайди. Шу муносабат билан Россия Федерацияси субъектларининг инвестиция соҳасидаги қонун яратувчилик фаолияти амалда инвестицияларни жалб қилиш, инвесторлар учун энг қулай шарт-шароитлар яратишга йўналтирилган. Шу фаолият амалга оширилаётган нисбатан қисқа давр ичида устувор йўналишларнинг маълум ўзгариши кузатилади. Агар дастлабки вақтларда регионлар қонуншунослик актлари асосан чет эл инвестицияларини жалб қилишга қаратилган бўлса, кейинчалик улар барча турдаги инвесторлар учун қулай шарт-шароитлар яратишга хизмат қилди.

Бу ҳолат асосан федерал даражадаги ислоҳотлар йўналиши алмашгани билан белгиланган эди. Бу ислоҳотларнинг биринчи босқичида ғўр реформистик талқин туфайли чет эл инвестициялари Россия иқтисодиётининг иқтисодий тикланишида ҳал қилувчи омил сифатида қаралган эди. Бир қатор хатолардан кейин аввало мамлакат хўжалигини ривожлантириш учун барқарор шароитлар яратиш зарурлиги, пул оқимларини чет элга эмас, балки ички ривожланишга йўналтириш лозимлиги, ана шундан сўнггина чет эл инвестициялари кириб келишини кутиш мумкинлиги тан олинди.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, стратегик инвесторлар кўп миқдордаги маблағларни биринчи навбатда иқтисодиёти ўз ички имкониятлари асосида барқарор ва изчил равишда ривожланаётган мамлакатларга йўналтиради. Айнан шундай мамлакатлардагина қўйилган маблағлар сақланишига ва барқарор фойда олишга мўлжал қилса бўлади. Ички ва чет эл инвесторларини биринчи навбатда минимал даражадаги солиқ имтиёзлари эмас, балки бизнесдаги кейинги қулай ва мақбул истиқболлар

қизиқтиради. Қолаверса, улар энг аввало регионларнинг эмас, балки мамлакатнинг қалтислик даражасини ҳисобга олади.

Мустақилликнинг утган даври мобайнида Ўзбекистонда инвестициялар учун муҳит яратиш, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари инвесторлари билан инвестицион ҳамкорлик қилиш, инвестицияларни рағбатлантиришнинг турли меъерий-ҳуқуқий базаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш бўйича айтарли даражада тажриба тўпланди.

Инвесторлар ўз маблағларини ривожланган бозор ва инвестиция инфраструктурасига ҳамда аҳолиси юқори даражада тўлов қобилиятига эга бўлган йирик ҳудудий марказларга жойлашни афзал кўришади. Бундан ташқари, инвестицияларни жалб қилиш марказлари асосан хом ашё регионларидир.

Масалан, Қашқадарё ва Бухоро вилоятлари алоҳида урин тутиб, улар мамлакатимиз ёқилги-энергетика манбаларининг муҳим базаси ҳисобланади. Шунингдек Навоий ва Самарканд вилоятларида тоғ-кон саноатини ривожлантиришга, жумладан, олтин, мисс, ва вольфрам қазиб олишга йирик капитал маблағлар сарфланганини таъкидлаш лозим. Йирик инвестиция маблағлари эвазига Бухорода нефтни қайта ишлаш заводи, Қашқадарё вилоятининг Кукдумалоқ конида компрессор станцияси ишга туширилди, Фарғона нефтни қайта ишлаш заводи таъмирланди, Шуртан газ –кимё мажмуаси қурилиб ишга туширилди, Навоий – Зарафшон газ қувурлари магистрали ётқизилди.

Иқтисодий жиҳатдан нисбатан ривожланган ҳамда табиий ресурсларга бой регионларга инвестицияларнинг оқиб келиши давлат бюджети даромади кўпайишига олиб келади ва шу билан бир вақтда Республика ва унинг ҳудудлари иқтисодиётини барқарор ривожлантириш имконини беради. Бундай сиёсат юритиш яқин келажакда ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий нуқтаи-назардан ижобий самара беради. Шундай бўлса ҳам, регионлар учун асосий масала ўз инвестицион имкониятларини фаоллаштириш, ички ресурсларни сафарбар қилишдан иборатдир.

Шуни таъкидлаш лозимки, бир қатор муаллифлар инвестицион фаолиятнинг худудий ривожланиш хусусиятларини таҳлил қилишда бир томонлама илмий фикрлар юритади. Давлат марказлашган инвестициялари ҳисобидан амалга оширилган инвестицион объектлар самарасини у ёки бу худуднинг «амалга оширилган интенсив инвестиция сиёсати натижасида ўзларининг иқтисодий салоҳиятларини сезиларли даражада мустаҳкамладилар» деб баҳолайдилар ва айтиш вақтида жорий даврда марказлашган инвестициялар камроқ ажратилган худудларни «бозор муносабатлари суст жорий этилаётган ва инфратузилма тармоқлари заиф ривожланган вилоятларда инвестиция фаоллиги паст даражада» деган хулосага келадилар.¹ Бундай хулосаларга келиш ўқувчи учун асосланмаган хулосалар чиқаришига туртки бўлади.

Эркин тадбиркорлик ривожланиши шароитида, ўз-ўзини бошқаришнинг бозор механизмларига эга бўлган давлат бошқаруви билан қўшиб олиб бориладиган аралаш иқтисодиёт шароитида инвестициялар, инвестицион жараён, инвестицион имконият ва уларни қайта ишлаб чиқаришга бўлган янги методологик ёндашувлар зарур. Бунинг учун эса, ўз навбатида, янги фундаментал туб тадқиқотлар зарур.

Худудларнинг инвестицион сиёсати вазифалари ва масалаларини аниқлаш катта аҳамиятга эга. Уларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- худуднинг умумий инвестицион жозибадорлигини ошириш;
- солиқ ва солиқдан ташқари тушумларнинг янги манбаларини яратиш, шунингдек, худудий мулкни қўллаш ҳисобига;
- янги ишчи ўринларини яратиш;
- худуднинг инвестицион инфраструктурасини ривожлантириш;
- худудда инвестицион соҳада рақобат муҳитини шакллантириш;
- худудда яшовчилар учун мақбул экологик шароит яратиш;

¹ Бозор, пул ва кредит. 12 декабр 2003 29-32 бетлар.

- кўчмас мулк объектлари асосида кичик бизнес ривожини учун шарт-шароитлар яратиш (кир ювиш корхоналари, химчисткалар, сартарошхоналар, аптекалар ва ҳоказолар).

Худудий инвестицион сиёсатни шакллантиришда турлича қарашлар мавжуд. Масалан, Б.А.Чуб унга худудий иқтисодий сиёсатнинг бир унсури (элементи) сифатида қараб, қуйидаги таърифни беради: «Худуднинг иқтисод соҳасидаги сиёсати - у ёки бу тармоқни истиқболли иқтисодий ўсиш нуқтаи-назаридан қараб, унга ресурсларни йўналтиришга интилишидир». Муаллиф фикрига кўра, бу таъриф ресурсларни бошқа тармоқлардан олиб, бир тармоқ хўжалигини бошқа тармоқ хўжаликлари ҳисобига ривожлантиришни назарда тутди. Бу таърифга мувофиқ равишда, худуднинг асосий иқтисодий муаммоси бошқа тармоқлар ҳисобига кўмак оладиган устувор тармоқни танлаш мезонини аниқлашдан иборат. Шу муносабат билан муаллиф давлат ҳокимиятининг худудий органлари ривожланиши давлат ҳокимияти худудий органлари аралашувини талаб қиладиган тармоқларни аниқлаш жараёнида таянадиган мезонларни ажратиб кўрсатади: «... битта ишлайдиган учун юқори кўшимча нарх билан бўлганларни; «боғловчи халқа» родини ўйновчиларни; келажакда ўсиш имкониятига эга бўлганларни; худуддаги корхоналар тик (вертикал) бирлашувига (интеграциясига) имкон берувчиларни».

Бизнинг фикримизча, бу каби мезонларни асосан фақат ишлаб чиқариш соҳасига қўллаш мумкин. Шу билан бирга маҳаллий ҳукуматнинг асосий диққат-эътиборини қаратиши лозим бўлган уй-жой коммунал хўжалиги ушбу мезонга тўғри келмайди. Худди шундай, йўл-кўприк тармоқлари ва шунга ўхшаш тармоқларга қўйилган инвестициялар, шунингдек, ўзини оқламайдиган, чиқимли инфраструктуралар объектлари ҳақида ҳам юқоридаги фикр ўринли. Қолаверса, соғлиқни сақлаш, таълим, маданият ва бошқа шу каби соҳалардаги аксарият инвестицион лойиҳалар учун ҳам юқоридаги тасдиқ ўринлидир.

Б.А. Чуб ўз концепциясига таяниб, иқтисодий сиёсат мақсадларини ҳам олдинга суради. Булар бандликнинг юқори даражаси, ташқи иқтисодий жараёнларнинг мувозанати; узлуксиз ва мутаносиб иқтисодий ўсиш; нархларнинг барқарор даражасидир. Бу каби мақсадларга эришишнинг сўзсиз муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда, уларни нафақат худудда умумиқтисодий мувозанатни таъминловчи, балки инфраструктураларни ривожлантириш, яшашнинг қулайлиги (комфртлилиги) ва бошқа шу каби ижтимоий масалаларни ҳам ҳал қилувчи кўшимча мақсадлар билан тўлдириш лозим.

Муаллиф фикрича, худуднинг инвестиция соҳасидаги сиёсатининг мақсади худуд иқтисодиётига маблағларни самарали қўйиш учун шарт-шароит яратишдан иборат. У маблағларни самарали қўйишни қуйидагича тушунади: «... бу инвестицион маблағларни шундай жойлаштиришки, унинг натижасида инвестициялар қалтислик даражаси (риск) учун тўлабгина қолинмай, балки инвестор ва инвестицияларни қабул қилувчи регион учун, масалан, инвестициядан фойда (кирим) сифатида иқтисодий самара олиш имконияти мавжуд». Худуд учун асосий мезон унинг иқтисодиёти бюджет самарадорлигининг кўтарилиши бўлади. Бу инвестициялар ёки даромаднинг кўтарилиши, ёки маҳаллий бюджет харажатининг камайишига олиб келиши лозимлигини билдиради.

Солиқ тизимини такомиллаштириш инвестицион фаолият ривожини учун қулай шарт-шароитлар яратишнинг жаҳон амалиётидаги тан олинган услуби бўлиб ҳисобланади. Шунини таъкидлаш лозимки, федерал қонунчилик инвестицион фаолият субъектларига фақат индивидуал характерга эга бўлмаган махсус солиқ тартибини ўрнатиш имкониятининг беради. Афсуски, давлат томонидан амалга оширилаётган солиқ сиёсати маҳаллий солиқлар камайишига олиб келади. Маҳаллий солиқ йиғимларининг борган сари кўп қисми давлат бюджетига келиб тушади, сўнгра бу ердан худудларга дотация, субвенция ва субсидиялар кўринишида қайтарилади. Бу ҳолат

худудлардаги инвестицион фаолиятни маҳаллий солиқ сиёсати орқали бошқариш имкониятини камайтиради.

Ҳозирги вақтга келиб етарлича кўп миқдорда худудий даражадаги инвестицион сиёсат концепциялари ишлаб чиқилмаган. Бироқ бизнинг фикримизча, худудий ва маҳаллий даражаларни уларга мос ҳуқуқий-меъёрий база билан таъминловчи давлат инвестиция сиёсатини ишлаб чиқишнинг катта зарурияти бор. Ушбу сиёсат айти вақтда мамлакатимизда мавжуд бўлган тажриба таҳлилига асосланиб, жаҳон тажрибаси ҳамда мамлакатимиздаги бир миқдордаги олиб борилаётган тадқиқотларга таяниши лозим. Унинг асосида Ўзбекистондаги иккита бошқарув даражасининг меъёрий-ҳуқуқий актларини бир тизим ва бир қолипга солиш (систематизация ва унификация қилиш) ётиши даркор. Бундай сиёсат инвесторлар учун худудий шарт-шароитларидаги фарқни текислаб, Ўзбекистон Республикаси худудларида ноижорат инвестиция қалтислик кўрсаткичининг пасайишига хизмат қилиши лозим.

Шу билан бир қаторда ҳар бир худуд инвестицион сиёсат концепциясига эга бўлиши керак. Бундай концепцияни ишлаб чиқиш методологияси Ўзбекистоннинг барча худудлари учун бир хил (типовой) бўлиши талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият органлари Концепция доирасида худудий инвестицион сиёсатга - меъёрий-ҳуқуқий ва хўжалик қарорларини қабул қилишда худудни бошқариш ва тартибга солиш услублари йиғиндиси сифатида қараш мақсадга мувофиқдир. Услублар айти дақиқада худудлар олдида турган муайян вазифаларни ҳал қилиш ва мақсадга эришиш йўлларини аниқлаб бериши лозим.

Юқорида айтиб ўтилган худудлар ўртасидаги фарқларга қарамай, улар учун худудий инвестицион сиёсатнинг умумий асосий мақсадларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Бу умумий мақсадлар бир вақтда биринчи навбатда бажарилиши даркор, яъни вақт бўйича устивор ҳисобланади. Бу мақсадлар каторига қуйидагилар киради: аҳолининг турмуш даражаси,

хўжалик субъектларининг ҳаёт фаолиятини таъминлаш, ҳудудларнинг иқтисодий ривожини, технологик жихатдан замонавий бўлган, рақобатга чидамли иқтисодиётни юзага келтириш. Худуднинг умумий иқтисодий сиёсати давлат инвестицион сиёсатнинг узвий бир қисми бўлгани сабабли, бу сиёсатларнинг устувор мақсадлари кўп жихатдан бир-бирига тўғри келади.

Ҳозирги вақтда худудий инвестицион сиёсатнинг ҳуқуқ соҳасидаги асосий мақсади инвестицион жараёнларни бошқаришга йўналтирилган меъёрий-ҳуқуқий актлар тўпламини (пакетини) ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва уни янада такомиллаштириш бўлмоғи лозим. Бундай актлар ўз вазифалари ва бошқарув кўламларига боғлиқ равишда ҳам ижрочилар, ҳам худудий ҳокимият қонунчилик органлари томонидан қабул қилиниши керак. Улар узок муддатли ёки қисқа муддатли бўлиши, шунингдек, услубий ёки бошқарув аҳамиятига эга бўлиши мумкин. Шунга ўхшаш мавжуд ҳужжатлар ичида турли дастурлар, ривожланиш схемалари, концепциялар, прогнозлар ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Маҳаллий солиқлар бўйича имтиёзлар бериш ва солиқ тўловлари бўйича муҳлатни чўзишга имкониятлар бериш инвестицион фаолиятни рағбатлантиришнинг муҳим шакли ҳисобланади. Шунингдек, инвесторларга худудий мулкчилик ҳисобида бўлган кўчмас мулкдан фойдаланишнинг имтиёзли шарт-шароитларини ҳавола қилиш ҳам катта аҳамиятга эга. Бу ҳолат энг аввало ижарага бериладиган ер ва уй-жой бўлмаган бинолар ва иморатларга тааллуқли. Бу ерда яна ижара тўловлари бўйича имтиёзли ставкалар ҳамда тўлов муддатини чўзиш каби имкониятлар бериш ҳам мумкин. Тўлов муҳлатларини чўзиш ва шу каби бошқа имтиёзларни объектлар қурилиши тугаш даврига ёки уни эксплуатация қилишдан биринчи фойда олиш муддатигача бериш мумкин. Шунини таъкидлаш лозимки, табиий ресурслар бўйича берилган имтиёзлар Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига зид келмаслиги керак.

Худудларнинг инвестицион сиёсати бошқа умумий масалалари ичида яна инвестицион муҳитни яхшилаш, инвестицион бозорни ривожлантириш,

инвесторларни жалб қилишни (шунингдек, аҳоли ўртасидан ҳам) рағбатлантириш кабиларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Худудий инвестицион сиёсатни жорий қилишнинг усулларидан яна бири хусусий капитал сақланиши кафолатини бериш ва инвесторлар ҳуқуқини ҳимоя қилишдир. Инвестицион фаолият субъектлари ҳуқуқларининг кафолатлари, шунингдек, капитал маблағларни ҳимоя қилиш қонунчилик томонидан кафолатланади, бунда бу кафолатлар мулк шаклидан қатъий назар ҳавола этилади. Шу билан бир вақтда бу қонунлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий актларнинг қўлланиши кўп жиҳатдан регионал ҳокимиятларга боғлиқ. Улар инвестицион лойиҳаларни муҳокама қилишда ошкораликни ҳамда инвестицион фаолиятни амалга оширишда тенг ҳуқуқлиликни таъминлашлари лозим. Шунини таъкидлаш жоизки, инвесторлар давлат ҳокимияти органлари, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари ва уларнинг амалдор шахслари қабул қилган қарорлар, уларнинг хатти-ҳаракати (ёки ҳаракатсизлиги) устидан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Афсуски, инвестицион фаолиятни ҳал қилиш, тасдиқлаш, томонлар билан келишиш ва шу каби масалалар баъзан амалда ноқонуний усуллар билан ҳал қилинади, бу ҳолат ўз навбатида маҳаллий ҳокимиятлар томонидан порахўрликка йўл қўйилишига асос солади.

Инвестицион фаолиятни қўллаб-қувватлаш учун ахборот-таҳлил марказлари каби худудий ташкилий структураларни тузиш кам бўлмаган аҳамиятга эга. Мунтазам рейтинглар ўтказиш ва регионда ишлаётган инвестицион фаолият субъектлари рейтинг баҳоларини эълон қилиш бу ташкилий структураларнинг вазифаси қаторига киради. Одатда инвесторлар инвестиция имкониятлари ва фойдаларни баҳолаш ёки ўзларининг тадқиқотларини ўтказиш билан шуғулланмайдилар. Улар ўз фаолиятларини юритишда махсус ташкилотларнинг ахборотларидан фойдаланишади. Маҳаллий ҳокимиятлар текширишларни ишлаб чиқиш, ўтказиш ва инвестицион лойиҳаларни давом эттиришда, инвесторларга ўзларининг

хусусий фондларини шакллантиришда имкониятлар яратишда анча-мунча ёрдам беришлари мумкин.

Маълумки, инвестицион лойиҳаларнинг талайгина қисми кредитлаш орқали амалга оширилади. Худудлар учун ижтимоий нуқтаи-назардан ҳамда кейинчалик бюджет даромадларини олиш имконияти нуқтаи-назаридан муҳим аҳамиятга эга бўлган лойиҳалар учун худудлар маҳаллий ҳокимиятлари инвестицион лойиҳаларни молиявий таъминловчи тижорат банкларига кафолатлар ва хусусан худудий даражасидаги мулк гарови остига кафиликлар беришлари мумкин. Маҳаллий бюджет маблағлари иштирокида молиявий лизингни ривожлантириш ҳам шу мақсадга хизмат қилади. Ҳозирги вақтгача бюджет қонунчилиги томонидан кўзда тутилган юридик шахсларни бюджет маблағлари томонидан кредитлашнинг турли кўринишлари кенг оммалашиб кета олмади.

Нафақат регионлар, балки давлат ва маҳаллий даражадаги инвестицион бозорнинг асосий муаммоларидан бири аҳоли маблағлари ва бошқа бюджетдан ташқаридаги манбаларни сафарбар қилишдир. Бу ҳолат биринчи навбатда уй-жой қурилиши ва ижтимоий-маданий аҳамиятга эга объектларни қуришни молиявий таъминлаш учун долзарбдир. Бундай сафарбарликнинг бутун дунёда қўлланиладиган, барча томонидан эътироф этилган воситаси маҳаллий ҳокимият томонидан қимматли қоғозлар чиқаришдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
2. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
3. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11.04.
4. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари

ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.

5. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
6. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, – 448 с.
7. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
8. Нешиной А. Инвестиции. – “Дашков и К°”-М., 2006, – 425 с.
9. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К°” -М., 2006, – 148 б.
10. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.

Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар Рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.:Ўзбекистон, 2003.
2. “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни.1998 йил 30 апрел.
3. “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
4. “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2005 йил 11 апрель.
5. “Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 184-сонли қарори. 2001 йил 14 апрель.
6. Каримов. И. А. Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асослариини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор. // “Халқ сўзи” газетаси, 2006 йил 25 февраль.
7. Каримов И. А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. // “Халқ сўзи” газетаси, 2006 йил 11 феврал.
8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005, – 92 б.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида - Т.: Ўзбекистон 2005.
10. Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликлари ҳамда манфаатлари –энг олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримовнинг Ўзбекситон Республикаси Конституцияси 13 йиллигига бағишланган тантанали маросимида 2005 йил 7 декабрда сўзлаган маърузаси.

11. Каримов И. А. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. - Т.: Ўзбекистон, 2005.
 12. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2006, – 376 с.
 13. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, 448 с.
 14. Инвестиции: Учебник. / С.В. Валдайцев, П.П. Воробьев (и др.); под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, – 440 с.
 15. Нешиной А. Инвестиции. – “Дашков и К°”-М., 2006, – 425 с.
 16. Кожухар В.М. Практикум по экономической оценке инвестиций “Дашков и К°” -М., 2006, – 148 б.
 17. Ендовицкий Д.А., ред. Практикум по финансово-инвестиционному анализу: Ситуации, методики, решения “КноРус” -М., 2006, – 352 б.
 18. Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари.-Т.: Мехнат, 2003, – 334 б.
 19. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. -М., 2001, – 470 с.
 20. Ғуломов С.С., Шарифхужаев М. Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти.-Т.: Ўқитувчи, 2000, – 277 б.
 21. Найденов В.И. Инвестиции: Учебное пособие. – М.: Издательство РИОР, 2004. – 128 с.
 22. “Бозор, пул ва кредит” журнали, 2006-2007.
 23. “Ўзбекистон иқтисодий аҳборотномаси”, журнали, 2006-2007.
 24. “Давлат ва жамият бошқаруви” журнали, 2006-2007.
 25. “Солиқ ва божхона хабарлари” молиявий-иқтисодий газета, 2005-2007.
 26. “Халқ сўзи” газетаси, 2005-2007.
 27. Ўзбекистон иқтисодиёти. Статистик маълумотлар тўплами. Ўзбекистон, 2004-2007. – 246 б.
- Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг статистик маълумотлари, 2003-2007. – 174 б.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I боб. Инвестициялар ва инвестицион фаолият	6
1.1. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг ривожланиш босқичлари	6
1.2. Инвестицияларнинг таснифланиши ва улар тўғрисида айрим иқтисодчи олимларнинг қарашлари	11
II боб. Инвестицион фаолият ва инвестицион сиёсат	22
2.1. Инвестицион фаолият, унинг объектлари ва субъектлари	22
2.2. Инвестицион сиёсат - давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида	26
III боб. Инвестицион муносабатларни давлат томонидан тартибга солишнинг асослари	36
3.1. Ўзбекистонда инвестицион муносабатларнинг ҳуқуқий асослари	36
3.2. Инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги	41
3.3. Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизмлари	45
IV боб. Давлат Инвестиция Дастури - инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг асосий йўналиши	51
V боб. Инвестицион фаолиятни молиялаштириш манбалари	57
5.1. Инвестицион фаолиятни молиялаштиришда давлат маблағларининг ўрни ва аҳамияти	57
5.2. Инвестицияларни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари	61
5.3. Амортизация ажратмалари инвестицияларни молиялаштиришнинг ички манбаи сифатида	68
VI боб. Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланишида бюджет инвестицияларидан фойдаланишни такомиллаштириш	72
6.1. Давлат инвестиция дастурини амалга оширишни такомиллаштириш	72
6.2. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион бозорнинг ривожланиши	76
6.3. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини рағбатлантириш йўналишлари	90
6.4. Худудий инвестицион сиёсатни такомиллаштириш	103
Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати.....	117
Мундарижа.....	119

Бозор Каримович Тухлиев

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

(Ўқув қўлланма)

Мухаррир: Мирхидоятова Д.

Техник муҳаррир: Бауетдинов М .

Компьютерда саҳифаловчи ва дизайн: Бижанова М.

МСНЖ “RAM – S” босмахонасида босилди.

700096, Тошкент ш., Муқимий кўчаси, 178-уй.

Шартли босма тобоғи – 10 б.т.

Адади - 500